

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**“BANGLADEŞ MEDENİ HUKUKUNUN GELİŞİMİ VE İSLAM
HUKUKU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ”**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Muhammad Nezam UDDIN

BURSA 2021

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**“BANGLADEŞ MEDENİ HUKUKUNUN GELİŞİMİ VE İSLAM
HUKUKU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ”**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Muhammad Nezam UDDIN

**Danışman:
Doç. Dr. Abdurrahim KOZALI**

BURSA 2021

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, numaralı’ın hazırladığı **“Bangladeş Medeni Hukukunun Gelişimi Ve İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”** konulu Yüksek Lisans Tezi Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, günü saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin.....(başarılı/başarısız) olduğuna(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Doç. Dr. Abdurrahim KOZALI

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Bursa Uludağ Üniversitesi

Tarih

.....

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 12/07/2020

Tez Başlığı / Konusu: **“Bangladeş Medeni Hukukunun Gelişimi Ve İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi.”**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 88 sayfalık kısmına ilişkin, 12/07/2021 tarihinde şahsım tarafından Turnitin. adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %. 17. ‘tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç

2- Alıntılar hariç/dahil

3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları’nı inceledim ve bu Uygulama Esasları’nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

19/11/2021

Adı Soyadı:	Muhammad Nezam UDDIN
Öğrenci No:	701723052
Anabilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri
Programı:	
Statüsü:	Yüksek Lisans

Danışman

Doç. Dr. Abdurrahim KOZALI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Bangladeş Medeni Hukukunun Gelişimi Ve İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi**” başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

12/07/2021

Adı Soyadı: Muhammad Nezam UDDIN

Öğrenci No: 701723052

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı:

Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Muhammad Nezam UDDIN
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : İslam Hukuku
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı : xiii+87
Mezuniyet Tarihi : .../.../2021
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Abdurrahim KOZALI

“Bangladeş Medeni Hukukunun Gelişimi ve İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”

Hukuk, toplumda barış ve refahın sağlanması için kurulmuş olan sistemlerden biridir. Tezimizde inceleme konusu yapacağımız Bangladeş dünya haritasında küçük bir ülke olmasına rağmen, 160 milyon nüfusunun % 90.4'ü müslüman ülkedir. Bangladeş'in medeni hukuk kanunlarında müslüman halklara yönelik kanunlar uygulanmaya devam etmektedir. Bu çalışmamız Bangladeş'te yürürlükte olan medenin hukukun tarihsel gelişimi ve İslâm hukukuna göre değerlendirilmesi için hazırlanmıştır.

Bu çalışmada, Bangladeş'in siyasi ve coğrafi yapısı, dini nüfusu ve İslamlaşması hakkında genel bilgiler verildikten sonra Bangladeş'teki hukuk sisteminin tarihsel gelişimi dönemler halinde incelenmiş ve Bangladeş'teki medeni hukuk sistemi İslam hukuku açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Bangladeş, Medeni Hukuk, İslam hukuku

ABSTRACT

Name and Surname : Muhammad Nezam UDDIN
University : Bursa Uludağ Üniversitesi
Institution : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Field : Temel İslam Bilimleri
Branch : İslam Hukuku
Degree Awarded : Yüksek Lisans
Page Number : xiii+87
Degree Date : .../.../2021
Supervisor : Doç. Dr. Abdurrahim KOZALI

"Development of Civil Law in Bangladesh Evaluation of According to Islamic Law"

Law is one of the systems established to ensure the peace and welfare in the society. We will discuss in our thesis about Bangladesh, which is a small country on the world map, 90.4% of its 160 million population is a Muslims. The Islamic laws continue to be implemented in Bangladesh's civil law for the Muslim population. This thesis has been prepared on the historical development of civil law in Bangladesh and its evaluation according to Islamic law.

In this study, after giving general information about the political and geographical structure, religious population and Islamization of Bangladesh, the historical development of the legal system of Bangladesh was examined in periods and the civil law system in Bangladesh was evaluated in terms of Islamic law.

Keywords:

Bangladesh, Civil Law, Islamic Law

ÖNSÖZ

Bangladeş Güney Asya’da bulunan, dünya haritasında küçük bir yere sahip olmasına rağmen nüfusu 160 milyon civarında olan Müslüman bir ülkedir. m.1206 / h. 602 yılında İslam Devleti, Türk komutan Muhammet Bahtiyâr Halacî tarafından Bengal’in fethi yoluyla bölgede siyasi ve kurumsal bir güç olarak ortaya çıkmıştır. 1947’de Pakistan Devleti’nin doğuşu ve ardından 1971 yılındaki büyük kurtuluş savaşı ile Bangladeş Devleti’nin ortaya çıkışı, bir dönüm noktası olmuştur. İngiliz döneminde Lord Cornwallis tarafından 1786’dan 1793’e kadar İslam Ceza Kanunu değiştirilene kadar bölgede şeriat hukuku uygulanıyordu. 1961 yılında Eyyûb Han, Müslüman aile hukuku kanun çıkarıp islam hukukunda büyük bir reform getirmişti. Günümüzde İslam’ın medeni ve aile yasaları Bangladeş’te revize edilmiş biçimde yürürlüktedir.

Geçmişte farklı devlet ve yönetim sistemlerinin idaresi altında kalan Bangladeş, bazı değişikliklerin ve aykırılıkların olmasına rağmen medeni hukukun büyük bir kısımda İslam hukukunun öngördüğü şekilde hareket etmiştir. Burada çalışmamızın konusu, “Bangladeş Medeni Hukukunun Gelişimi ve İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”.

Biz da Bangladeş’teki Medeni Hukukun tarihsel gelişimini, günümüzde de Bangladeş’te halen yürürlükte olan müslümanlarla ilgili uygulanan medeni hukuk kanunlarını tanıtarak İslam Hukuku ile uyumlu ve uyumsuz yönlerini ele almış bulunmaktayız.

Tez çalışmamızın tamamlanmasını nasip eden Allah’a hamdolsun. Tez konusunun hazırlanmasında katkı ve desteklerini esirgemeyen, konuların netleşmesi ve gelişmesinde rehberlik eden, danışman hocam Doç. Dr. Abdurrahim KOZALI’a ve emeği geçen tüm hocalarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Tezimi baştan sona okuyarak en ince ayrıntısına kadar eleştiri ve tekliflerini dile getiren değerli abim MUHAMMAD NASIR UDDIN ve Sait ÖZTÜRK’e teşekkür ederim. Yetişmemde çok büyük katkı ve emekleri olan anne-babama, çalışma saatlerinin dışında çalışmam vesilesiyle kendisine vakit ayıramadığım, fakat buna rağmen gösterdikleri sabır ve verdikleri destekten dolayı eşime teşekkürü borç bilirim.

Muhammad Nezam UDDIN

BURSA, 2021

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	1
IV. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BANGLADEŞ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

I. BANGLADEŞ HAKKINDA GENEL BİLGİLER:	5
A. BANGLADEŞ'İN SİYASİ VE COĞRAFİ YAPISI	5
B. BANGLADEŞ'TE DİNİ NÜFUS	7
II. BANGLADEŞ'İN İSLAMLAŞMASI	7
A. MÜSLÜMAN HAKİMİYETİ ÖNCESİ	8
B. MÜSLÜMAN HAKİMİYETİ SONRASI:.....	9
C. ALİM VE DERVİŞLER:	9

İKİNCİ BÖLÜM

BANGLADEŞ'TEKİ MEDENİ HUKUKUN TARİHSEL GELİŞİMİ

I. HİNDU DÖNEMİ	13
A. MAHKEME SİSTEMİ:.....	13
B. HÂKİM ATAMA SİSTEMİ:	14
C. YARGI AŞAMALARI:.....	14
D. ŞAHİTLİK SİSTEMİ:.....	14
E. SUÇ VE CEZALAR:.....	14

F. HİNDU HUKUK SİSTEMİNDEKİ KUSURLAR:.....	15
II. İSLAMİYET DÖNEMİ	16
A. DELHİ SULTANLIĞINDAKİ HUKUK SİSTEMİ	16
1. Merkez Adalet Sistemi:	16
a. Müftü.....	17
b. Pandit	17
c. Mohtasib.....	17
d. Dadbak	17
2. Bölge Adalet Sistemi:	17
a. Nazim-e Subah Mahkemesi:	18
b. Kadi-e-Subha Mahkemesi:.....	18
c. Divan-i-Subha Mahkemesi:	18
d. Sadre-e-Subah Mahkemesi:	18
3. İlçe Adalet Sistemi:	18
a. İlçe Kadı Mahkemesi:	18
b. Suç Ceza Mahkemesi:.....	18
c. Miir Adil'in Mahkemesi:	19
d. Kotwal Mahkemesi:	19
4. Pargana Adalet Sistemi:	19
5. Köy Adalet Sistemi:	19
B. BABÜR İMPARATORLUĞU ALTINDA HUKUK SİSTEMİ	19
1. Merkez Adalet Sistemi:	20
2. İl Adalet Sistemi:	21
3. İlçe Mahkemeleri:.....	22
4. Pargana Mahkemeleri:.....	22
5. Köy Mahkemesi:	23
6. Babür İmparatorluğun'de Suç ve Ceza Yönetimi:	23
III. İNGİLİZ DÖNEMİ.....	23
A. İSLAM CEZA KANUNUNDAKİ DEĞİŞİKLİKLER VE CEZA ADALETİ SİSTEMİNDE REFORM:	24
B. ŞİRKET DÖNEMİNDE MAHKEME SİSTEMİ:.....	26
C. LORD KORNWALLIS TARAFINDAN İSLAM CEZA KANUNU'NUN REFORMU:	27

D. SIR JOHNSON TARAFINDAN MÜSLÜMAN CEZA HUKUKUNDA DEĞİŞİKLİK:	28
E. İNGİLİZ YÖNETİMİ SIRASINDA İSLAMİ ADALET:.....	28
F. İNGİLİZLER TARAFINDAN İSLAM HUKUKUNUN KABULÜ:	28
G. İNGİLİZ MÜSLÜMAN HUKUKU:	29
H. İNGİLİZ YÖNETİMİ SIRASINDA ÇIKARILAN ÇEŞİTLİ ŞERİAT TEMELLİ YASALAR:	30
IV. PAKİSTAN DÖNEMİNDE ŞERİAT HUKUKU ALTINDA ADALET:.....	30
A. 1956 ANAYASASI:.....	30
B. 1962 ANAYASASI:.....	30
V. BAĞIMSIZ BANGLADEŞ'TE ŞERİAT HUKUKU:.....	31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BANGLADEŞ MEDENİ HUKUKU VE İSLAM HUKUKU KARŞILAŞTIRMASI

I. 1937 TARİHLİ MÜSLÜMAN ŞAHİS HUKUKU UYGULAMA KANUNU VE İSLAM HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ.....	33
A. 1937 TARİHLİ MÜSLÜMAN ŞAHİS HUKUKU UYGULAMA KANUNU	33
1. Madde-1: Kısa Başlık ve Kapsam:	33
2. Madde-2: Müslümanlar İçin Şahıs Hukukun Uygulanması:	34
3. Madde-3: Bildirme Yetkisi:.....	34
B. İSLAM HUKUKU IŞIĞINDA İNCELEME	34
II. 1939 TARİHLİ MÜSLÜMAN BOŞANMA KANUNU VE İSLAM HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ.....	39
A. MÜSLÜMAN BOŞANMA KANUNU, 1939:	39
1. Madde-1: Başlık ve Kapsam:	39
2. Madde-2: Boşanma Kararının Nedeni:.....	39
3. Madde-3: Kocanın Adresi Bilinmiyorsa, Mirasçılarına Bildirimde Bulunması: .	41
4. Madde-4: İrtidatın Sonuçları:	41
5. Madde-5: Mehir Hakları İhlal Edilmeyecek:	42
6. Madde-6: 1937 Yıllı 26. Sayılı Kanunun V. Maddesinin Kaldırılması:	42
B. İSLÂM HUKUKUNA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ:	42
1. Mahkeme Yoluyla Boşanma Hakkının Elde Edilmesi (Madde 2):	42
2. Kocanın Kaybolması Halinde Boşanma Hakkı (2. Madde 1. Fıkra):.....	43

3. Kadının Nafakasında Kocanın İhmali Nedeniyle Boşanma Hakkı (2. Madde 2. Fıkra):	46
4. Birden Fazla Eş Alma Durumunda Kadının Boşanma Hakkı (Madde-2, Fıkra 2a):.....	47
5. Kocasının Yedi Yıl Hapis Cezasından Sonra Kadının Boşanma Hakkı (Madde-2, Fıkra -3):.....	47
6. Kocanın Evlilik Sorumluluklarını Yerine Getirememesi Sebebi ile Kadının Boşanma Hakkı (Madde-2, Fıkra -4):	48
7. Kocanın iktidarsız olması halinde Kadının Boşanma Hakkı (Madde-2, Fıkra-5):	49
8. Akıl Hastası veya Tedavi Edilemez Hastalığı Olan Kocadan Boşanma Hakkı (Madde-2, Fıkra-6)	49
9. Küçük Yaşta Evlendirilen Kadının Rüştünü Kazandıktan Sonra Boşanma Yetkisi (Madde-2, Fıkra-7)	50
10. Karı-Koca Arasında Şiddetli Geçimsizlikten Dolayı Kadının Boşanma Hakkı (Madde-2, Fıkra-8)	51
11. İslâm Hukukuna Göre Kadına Boşanma Hakkı Veren Diğer Durumlarla İlgili Düzenleme (Madde-2, Fıkra-9):.....	53
a. Hul (Muhâlea)	53
b. İlâ:	54
c. Zihâr	55
d. Tefvîz-i Talâk.....	55
12. Kocanın Adresi Bilinmiyorsa, Mirasçılarına Bildirimde Bulunulur (Madde-3)	56
13. İrtidat Durumunda Kadının Boşanma Hakkı (Madde-4):.....	57
14. Mehir Hakları İhlal Edilmemelidir (Madde-5).....	58

III. 1961 TARİHLİ MÜSLÜMAN AİLE HUKUKU VE İSLAM HUKUK

AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ..... 59

A. MÜSLÜMAN AİLE HUKUKU 1961 (DEĞİŞİKLİKLER-1982, 1985, 1986)

HUKUKİ DÜZENLEMELER:

1. Madde -1; Kısa Başlık, Kapsam ve Başvuru Zamanı:.....	60
2. Madde- 2; Tanımlar:.....	60
3. Madde- 3; Diğer Kanunları -Belli Durumlarda- Geçersiz Kılabilir:	61
4. Madde- 4; Miras:	62
5. Madde- 5; (İptal edilmiştir).	62

6. Madde- 6; Çok Evlilik:	62
7. Madde- 7; (Talâk) Boşanma:	63
8. Madde- 8; Talâk Dışındaki Başka Bir Şekilde Boşanma:	63
9. Madde- 9; Nafaka:	63
10. Madde- 10; Mehir:.....	64
11. Madde- 11; Kural Koyma Yetkisi:	64
12. Mahkeme Yeri (11-A):	64
B. 1961 TARİHLİ MÜSLÜMAN AİLE HUKUKU İSLAM HUKUKU AÇISINDAN İNCELENMESİ:	64
1. Torunların Babanın/Annenin Ölümünde Büyükanne ve Büyükbabalardan Mirası (Madde 4):	64
a. Babanın ölümünde büyükbabanın mirasından torunlara miras kalır:	65
b. Babanın ölümünde büyükannesinin mirasından torunlar miras kalır:	65
c. Annenin ölümünde sonra anne babadan torunlara miras:	66
d. Annenin ölümünden sonra anneanneden torunlara miras:.....	66
e. İslam hukukuna göre bu maddenin değiştirilmesi önerisi:	67
2. İkinci Evliliği Engellemeyle İlgili (Çok Eşlilik) Madde 6:	68
3. İkinci Evlilikten Dolayı Derhal İlk Evliliğin Mehrinin Ödenmesi (6. Madde, 5. Alt Madde):	68
4. Kocanın Başkan ve Eşine Boşanma Bildirimi Göndermesi (6. Madde, 1 ve 2. Alt Madde):.....	69
5. Başkana Bildirimde Bulunma Tarihinden İtibaren 90 Gün Geçmedikçe Boşanma Geçerli Olmayacaktır (Madde 7, Alt Madde 3):.....	70
6. Boşanma Olayının Tahkim Konseyi Tarfindan Çözümü (Madde 7, Alt Madde 4):	70
7. Kadının Hamileliği Durumunda Boşanmanın Geçerli Olabilmesi İçin Gereken Bekleme Süresi (Madde 7, Alt Madde 5).....	71
8. Eski Kocayla Evlilik (Madde 7, Alt Madde 6).....	72
9. Hanımına Boşanma Yetkisi Vermek (Madde 8)	73
10. Tahkim Heyeti Aracılığıyla Nafaka Tazminatı Düzenlemesi (Madde 9):	74
11. Mehir Talep Edildiğinde Hemen Verilmeli (Madde 10):.....	75
IV 1974 TARİHLİ MÜSLÜMAN EVLİLİK VE BOŞANMA (KAYIT) YASASI VE İSLAM HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ.....	75

A. MÜSLÜMAN EVLİLİK VE BOŞANMA (KAYIT) YASASI, 1974 (DEĞİŞİKLİK 1982 VE 2005) VE MÜSLÜMAN EVLİLİK VE BOŞANMA (KAYIT) KURALLARI, 2009:.....	76
B. İSLAM HUKUKUNA GÖRE İNCELEMESİ.....	77
SONUÇ	78
KAYNAKÇA.....	80

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmamızda Bangladeş'teki medeni hukukun tarihsel gelişimi ele alınmış, günümüzde de Bangladeş'te halen yürürlükte olan müslümanlarla ilgili uygulanan medeni hukuk kanunlarını tanıtarak İslam Hukuku açısından değerlendirilmiştir. Tespit ettiğimize göre böyle bir çalışma daha önce Türkiye, Bangladeş veya başka bir ülkede yapılmamıştır.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bangladeş Dünya'da Müslüman nüfusu bakımından dördüncü sırada yer almaktadır. Hiçbir Müslüman ülkeyle sınırı yoktur. İslamiyet anayasada devlet dini olarak kabul edilmiştir. Geçmişte farklı devlet ve yönetim sistemlerinin idaresi altında kalan Bangladeş, bazı değişikliklerin ve aykırılıkların olmasına rağmen medeni hukukun büyük bir kısımda İslam hukukunun öngördüğü şekilde hareket etmiştir.

Araştırmamızın amacı Bangladeşte medeni hukukun gelişimini Türk akademisine tanıtmak ve medeni hukuk çerçevesindeki belli başlık kanunları İslam hukuku bakımından değerlendirmektir.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tezimizi hazırlama sürecinde nitel araştırma yöntemlerinden kütüphane araştırması, kaynak taraması, web taraması gibi yöntemlerle ulaşılan verileri değerlendirilmiş bulunmaktayız.

Çalışmamız toplam üç bölümden oluşmaktadır. Tezimizin birinci bölümünde Bangladeş'in siyasi ve coğrafi yapısı, dini nüfusu ve İslamlaşması hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde Bangladeş'teki hukuk sisteminin tarihsel gelişimi dönemler halinde incelenmiş ve genel bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Bangladeş'teki Medeni Hukuk sistemi ile İslam Hukuku karşılaştırılmıştır.

IV. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Çalışma sırasında Bengal bölgesinin coğrafi yapısı, dini nüfusu, siyaset ve İslâm tarihiyle ilgili kaynaklar ve Bangladeş Medeni Hukuku ile ilgili kanunlar, yönetmeliklere ve doktriner kaynakları başvurduk. İslâm hukuk ile değerlendirme yaparken; klasik fıkıh eserleri, günümüzde yazılan kitaplar, tezler ve makalelerden de faydalandık. Araştırmamızda takip ettiğimiz kaynaklar ağırlıklı Bengalce olup Türkçe, Arapça ve İngilizce dilinde yazılan kaynaklara müracaat ettik.

Tezimizin birinci ve ikinci bölümünde Bangladeş hakkında genel bilgiler ve Bangladeş medeni hukukun tarihsel girişi hakkında bilgi verirken İbn Hurdâzbih'in *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, İbn Kesir'in, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* gibi Bengalce tercüme edilen kitaplar olmak üzere Muhammed Akram Han'ın, *Moslem Bongger Şamajik İtihaş* (Müslüman Bengal'in sosyal tarihi), Abdu'l-Karim'in *Banglar İtihaş Sultani Amal* (Bengal Tarihi Saltanat Dönemi) ve *Chattogram'e İslâm* (Chittagong'da İslâm), Muhammad Mohar Ali'nın, *History of the Muslims of Bengal* (Bengal Müslümanları'nın Tarihi), *Banglar İtihaş* (1200-1857) (Bengal Tarihi 1200'den 1857'ye kadar), *Banglar İtihaş Mugle Amal* (Bengal Tarihi Moğol Dönemi), A. K. M Nazir Ahmed'in, *Bangladeşe İslamer Agomon* (Bangladeş'e İslam'ın Gelişi), Tara Chand'nın *Influence of Muslim on Indian Culture* (Hint Kqültüründe Müslümanların Etkisi), Bengal tarihçisi Muhammad Enamul Hak'nın *A history of Sufism in Bengal* (Bengal'de Tasavvuf Tarihi), Richard M. Eaton'nun *İslâmer Abbhuday Ebong Bangladesh* (İslâm'ın Girişi ve Bangladeş), Prodyot Kumar Bhowmik, Sultana Nigar Chowdhury, Mohammad Salim tarafından telif edilen *Bangladeşer itihâş o bişşo sobbota* (Bangladeş Tarihi ve Dünya Uygarlığı, Dakka), Sailendra Nath Sen'in *Ancient Indian History and Civilization* (Eski Hint Tarihi ve Uygarlığı, New Delhi), Craig Baxter ve Boulder'in *Bangladesh, From a Nation to a State* (Nations of the Modern World: Asia) (Bangladeş, Bir Milletten Bir Devlettir), Yasmin Khan, *The Great Partition: The Making of India and Pakistan* (Büyük Bölme: Hindistan ve Pakistan'ın Yapımı), isimli kitaplardan ve Asiatic Society of Bangladesh (Bangladeş-Asya Topluluğu) tarafından hazırlanmış ansiklopedi olan *Banglapedia*, Muhammad Ismail'in Aligarh Muslim Üniversitesi İslâmîc Studies bölümünde yapılan *Development of sufism in Bengal* (Bengal'de Tasavvufun Gelişimi) isimli doktora tezinden ve Ahmed Asrar'ın "*Hind-Pakistan Uyuşmazlığının Menşe'leri ve Bangladeş'in Doğuşunun Tarihçesi*" makalesinde faydalanmışım.

Tezimizin üçüncü bölümde Bangladeş Medeni Hukuku ile ilgili kanunlar ve yönetmeliklerinden maddeler, Müslüman Şahıs Hukuku-1937, Müslüman Boşanma Hukuku-1939, Müslüman Aile Hukukunun Kanun Yönetmeliği-1961, esas alınmıştır. İslam hukuku açısından değerlendirilme yaparken âyeti kerimeler ve hadisler, klasik fıkıh eserleri, günümüzde yazılan kitaplar, tezler ve makalelerden de faydalandık. Bu bağlamda es-Serahsî'nin, *el-Mebsûṭ*, eş-Şeybânî'nin *Kitâbu'l-Hucce âlâ Ehli'l-Medîne*, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Fethu'l-bârî*, İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Tahânevî'nin, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-funûn ve'l-ulûm*, Abdurrahman b. Muhammed Cezîrî'nin, *Kitâbu'l-fikh ale'l-mezâhibi'l-erbaa*; eserleri ile Ebü'l-Muzaffer Muhyiddîn Muhammed Bahadır

Alemgir tarafından, Şeyh Nizam başkanlığında bir komisyona hazırlattırılmış *el-Fetâva'l-Hindiyye*, Ömer Nasuhi Bilmen'in, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Mahmud Esad b. Emin Seydişehrî, *Feraidu'-ferâiz (Delilleriyle İslâm Mîras Hukuku)*, Hayrettin Karaman'ın *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Halil İbrahim Acar'ın, *İslâm Aile Hukuku* adlı eserleri ile Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddeleri özellikle yararlandığım kaynaklardır.

BİRİNCİ BÖLÜM
BANGLADEŞ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

I. BANGLADEŞ HAKKINDA GENEL BİLGİLER:

A. BANGLADEŞ'İN SİYASİ VE COĞRAFİ YAPISI

Aristoteles, devleti iyi amaçlar için kurulmuş topluluk olarak belirtirken, bu topluluğun siyasal olduğunu ifade etmektedir.¹ Bir devlet olarak Bangladeş'in tarih sahnesine çıkışı, Doğu Bengal halkının 1952'de başlattığı ve yıllar içinde bağımsızlık savaşına dönüşen dokuz aylık mücadele ile 16 Aralık 1971 tarihinde olmuştur. Bangladeş Halk Cumhuriyeti Güney Asya'da yer alan, büyük bölümü Hindistan ile çevrili küçük ama kalabalık bir Müslüman ülkedir. Yüzölçümü 147.570 km² olan bu ülkenin batısında Hindistan'ın Batı Bengal eyaleti, kuzeyinde Hindistan'ın Batı Bengal eyaleti, Aşam ve Megaloy, doğusunda Hindistan'ın Aşam, Tripura, Mejoram ve Myanmar'ın Arakan bölgesi yer almaktadır. Güney kısmı Bengal Körfezine açılır. Ülkenin kara sınır bölgelerinin %92 si Hindistan, geri kalan %8 i ise Myanmar ile çevrilidir. Kıyı sınırı ise 483km den fazladır.² Bu sebeple eskiden beri Bangladeş'in kültür, eğitim, siyaset ve ekonomisi Hindistan etkisi altında kalmıştır.

Bugünkü Bangladeş Devleti Antikçağ tarihi (İslamiyetten öncesi), Orta çağ tarihi (İslamlaşma dönemi), İngiliz rejimi, Pakistan dönemi ve şuanki Bangladeş Cumhuriyeti dönemi olarak, toplam beş aşamada kurulmuştur. Milattan önce 326 yılından başlayarak millattan sonra 1204 yılına kadar uzanan çağ Antik Çağ olarak bilinmektedir.³ Bu çağda Hindu Gau İmparatorluğu, Pal Budist Hanedanı'nı,⁴ Hindu Senâ Hanedanı ve Hindu Dev İmparatorluğu'nu tasfiye ederek bölgede hüküm sürmüştür.

Dünya tarihinde İslâm öncesi dönemde oldukça sorunlar bulumaktaydı. XIII. yüzyılın başında Türk kumandanı Muhammed Bahtiyâr Halacî'nin (Ö. 602/1206) Bengal körfezini feth edene kadar dünyada olagelen sorunlar bu bölgede de sürmekteydi. Daha önce Budist hânedanını yıkarak Hindu hanedanı Lakşman Sen yerine geçmiştir. Hindular yavaş yavaş Budistler'i asimile edip yok etmeyi amaçlıyorlardı. Budistler bu zulümden kendilere kurtarmayı beklerken Müslüman Türk komutan Bahtiyâr Halacî tarafından bölge ele geçirilmiştir. Bölgedeki Budistlerin yardımları sayesinde Müslümanların fethine kolaylık

¹ Aristoteles, *Politika*, kitap 1, C. 1. <http://classics.mit.edu/Aristotle/politics.mb.txt>

² Masud Hasan Çovdury, "Bangladeş", *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 6, ss. 374-378.

³ Prodyot Kumar Bhowmik, Sultana Nigar Chowdhury, Mohammad Salim, *Bangladeşer itihaş o bişşo sobbota, (Bangladeş Tarihi ve Dünya Uygarlığı)*, III, Dhaka: National Curriculum and Textbook Bord, 2017, ss 32-44.

⁴ Sailendra Nath Sen, *Ancient Indian History and Civilization (Eski Hint Tarihi ve Uygarlığı)*, II, Yeni delhi: New Age International (P) Limited, 1999, ss 277-287.

sağlanmıştır. Dolayısıyla Bahtiyar Halaci daha çok Budist halk tarafından bir kurtarıcı olarak sevilmiştir. Bölgede 1203'ten başlayan İslami dönem Siracüddeve'nin İngilizler'e yenildiği 1757 yılına kadar sürmüştür. Bu dönem çoğunlukla Türk hanedanları tarafından yönetilmiştir. Ancak sadece (1540-1576) yılları arasında Afgan hanedanı tarafında yönetilmiştir.⁵

1757 yılında Polashi Savaşı⁶ ve 1764 yılında Bokser Savaşı'ndan⁷ sonra İngiliz Doğu Hindistan Şirketi⁸ Bengal'in egemen gücünü işgal edip Bangladeş'te Orta Çağ'ı sona erdirmiştir.⁹ Doğu Hindistan Şirketi'nin sömürgesinde Tahıl Pazarı'ndan kâr alma, vergi toplama adı altında sınırsız yağmalama ve fazla gelir tahsilatı sebebiyle Bengal'da endüstri bozulmuş ve kıtlık yaşanmıştır. Bu durum tüm Bengal halkının yüzde 30'unun ölümüne sebep olmuştur.¹⁰ Bengal'den toplanan bu gelir, İngiltere'nin o dönemdeki sanayi devriminde önemli bir rol oynamıştır.¹¹ Bangladeş 1857 yılında askeri devrimden sonra Bengal İngiliz İmparatorluğu'nun doğrudan kontrolü altına girmiştir.¹² Bangladeş 1757 yılından 1947 yılına kadar tam 190 yıl İngiltere'nin sömürgesi altında kalmıştır. 1947 yılında Hint Alt Kıtası tamamen dini farklılık sebebiyle Müslümanların ülkesi Pakistan, Hinduların ülkesi Hindistan olarak ikiye ayrılmıştır.¹³ O dönemdeki Doğu Bengal Bölgesi, Pakistan ile hiç bir sınırı olmamasına rağmen halkların çoğunluğu müslüman olduğu için Doğu Pakistan adıyla Pakistan ülkesinin bir eyaleti olmuştur. İki Pakistan'ın 6,9 milyon nüfusundan toplam 4,4 milyonunun anadili Bengalce olmasına rağmen resmi dilinin sadece Urduca yapılması kararının ardından Doğu Pakistan halkı tarafından dil hareketleri¹⁴ başlamıştır. 21 Şubat

⁵ Syed Sajjad Husam, "Bangladeş" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 5, ss. 442-447.

⁶ Hindistan'ın Batı Bengal Bölgesinin bir köyü olan Polashi'de 23 Haziran 1757 tarihinde İngilizlere karşı son bağımsız Bengal Sultanı Siracüddeve'nin komuta edip şehit düştüğü savaşın adı Polashi Savaşı'dır.

⁷ 25 Ekim 1764'de İngilizlere karşı Mir Kaşim komutasındaki Bengla ordusu ile yapılan savaşın adı Bokser Savaşı'dır. Bokser denen yerde gerçekleştiği için bu savaşın adına Bokser Savaşı denilmektedir.

⁸ Doğu Hindistan Şirketi, Hindistan alt kıtasında ticaret yapmak için on altıncı yüzyılda kurulmuş bir anonim şirkettir. 31 Aralık 1800'de Kraliçe Elizabeth, bu şirkete o zamanki İngiliz Hindistan kolonisinde ticaret yapmak için kraliyet nişan vermiştir. Daha fazla bilgi için (Anthony Farrington, *Trading Places: The East India Company and Asia 1600-1834*, London: The British Library, 2002)

⁹ Craig Baxter, Boulder, *Bangladesh, From a Nation to a State (Nations of the Modern World: Asia)* USA: Westview Press, 1997, ss. 23-28.

¹⁰ Indrajit Ray, *Bengal Industries and the British Industrial Revolution (1757-1857)*, New York- USA: Routledge, 2011, ss. 151.

¹¹ Junie T. Tong, *Finance and Society in 21st Century China: Chinese Culture Versus Western Markets*, New York- USA: Routledge, 2016, ss. 151.

¹² a.g.e., ss. 30-32.

¹³ Yasmin Khan, *The Great Partition: The Making of India and Pakistan*, London: Yale University Press, 2017, ss. 01.

¹⁴ Pakistan Devleti, 1947'de kurulduğunda Doğu Pakistan (Şimdiki Bangladeş) ve Batı Pakistan (Şimdiki Pakistan) olarak iki bölgeden oluşmuştur. İki bölge arasında dil ve kültür farklılıkları olmasına rağmen Hükümet, Doğu Pakistan (Bangladeş) halkının dilini resmi olarak yasaklayarak, sadece Urduca'yı resmi dil

1952¹⁵ tarihinde polisler tarafından Doğu Pakistan halkı ve öğrencilerine ateş açarak dil hareketleri durdurulmaya çalışırken birçok öğrenci şehit olmuş ve çok sayıda insan yaralanmıştır. Ana Dil için kan veren bu hareket nedeniyle 16 Şubat 1956 tarihinden itibaren Urduca ve Bengalce Pakistan'ın resmi dili olarak Ulusal Meclis'te kabul edilmiştir.¹⁶ Ancak Doğu ve Batı Pakistan arasında giderek kötüleşen kültürel, siyasal ve ekonomik sıkıntılardan dolayı Doğu Pakistan halkı tarafından 26 Mart 1971 yılında bağımsızlık savaşı ilan edilmiştir. 16 Aralık 1971, toplam dokuz ay boyunca süren silahlı mücadele neticesinde Bangladeş dünya haritasındaki yerini almıştır.

B. BANGLADEŞ'TE DİNİ NÜFUS

Nüfus bakımından dünyada sekizinci, İslam ülkeleri arasında ise dördüncü sırada yer alan Bangladeş halkının %90.4'ü Müslüman, % 9'u Hindu olup, % 0.6'uar diğer dinlere mensuptur (Budistler ve Hristiyanlar).¹⁷ Bangladeş Millet Meclisi'nin 1988'de aldığı bir karara göre devletin resmi dini İslam'dır.¹⁸

II. BANGLADEŞ'İN İSLAMLAŞMASI

Bengal bölgesinde İslam'ın zuhurunun ilk olarak ne zaman olduğunu tam olarak bilmiyor olsak da araştırmalara göre Peygamberimizin doğumundan sadece 50 yıl sonra, MS 620'de Bangladeş'in kuzey bölgesi Lalmonirhat'ta başladığı iddia edilmektedir. 1986 yılında Lalmonirhat şehrinin Pançagram Mahallesi'ndeki ormanın kazılması sırasında eski bir caminin kalıntıları ve tuğlalarından birinde kelimetün tayyibetün ve tarih olarak 69 h. yazılı parçalar bulunmuştur. Bu yazıtlara göre caminin 69 h., yani MS 790 civarında inşa edilmiş veya yenilenmiş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹ Tarihî kaynaklara göre Bengal bölgesinde İslam'ın ortaya çıkması ve yayılması deniz yolu ve kara yolu ile gerçekleşmiş olup, İslamlaşma süreci “Müslüman hakimiyeti öncesi (MS 1204 yılına kadar)” ve “Müslüman hakimiyeti sonrası (MS 1204 yılından itibaren)” olarak ikiye ayrılmıştır. Bunun dışında

yapma kararı almasının ardından Bengal halkın başlatmış olduğu mücadele tarihte Bengla Dil Harketi olarak yer almaktadır.

¹⁵ 17 Kasım 1999 tarihinde 21 Şubat UNESCO tarafından uluslararası anadil günü ilan edilmiştir.

¹⁶ Boşir al Helal, “Dil Hareketleri (Başa Andolon)”, *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 7, ss. 329-330.

¹⁷ “BG-summary” *The World Factbook*, Washington D.C: Central Intelligence Agency (CIA), February 2019. (<https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/attachments/summaries/BG-summary.pdf>)

¹⁸ Syed Sajjad Husain, “Bangladeş” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 5, ss. 444.

¹⁹ <http://archive.prothom-alo.com/detail/news/299066> (19.10.2012)

Bengal’de İslâmlaşmanın sufi derviş ve alimler üzerinden gerçekleştiği şeklinde görüşler de tarih kitaplarında yer almaktadır.

A. MÜSLÜMAN HAKİMİYETİ ÖNCESİ

Bengal bölgesinde Müslüman hakimiyeti öncesinde İslam, deniz yoluyla Arap tüccarların bölgeye gelmesi sayesinde gerçekleşmiştir. İslam gelmeden çok önceki dönemlerde Arap tüccarlar Çin’e gitmek için Bengal körfezinin kıyı bölgelerine geçmek zorundaydılar. Bazı tarihçilere göre, Arap tüccarlar İslam’ın ilk zamanlarında Seylan, Sumatra, Java, Malabar, Maldivler ve Hindistan’ın diğer kıyı bölgelerine seyahat ediyordu. Tüccarlar bu esnada mola vermek amacıyla bölgeye girerek fil dişi malzemeleri, baharat türleri ve pamuklu tekstil malzemeleri satın alıyorlardı. Böylece Arap tüccarlar Chittagong limanı ile ilk ilişki kuranlardı.

Arapların Bengal bölgesine geliş süreçlerini tarihçiler şöyle anlatmaktadırlar:

- ◆ Bangladeş’li İslam Tarihçisi Mevlâna Mohammad Akram Khay’a göre "XII. yüzyıl başlarında Arap tüccarlarının ülkeye gelmesiyle birlikte Hindistan yarımadasının batı kıyısında yer alan Malabar eyaletinde İslamiyet hızla yayılmaya başlamıştır. Hindu hanedan, kral Cherumal ve Perumal’ın gönüllü olarak tahttan inerek İslamiyeti kabul etmiş ve müslüman olmuştur."²⁰
- ◆ Tara Chand Khay’a göre, Hz. Ömer (Ö. 644) döneminde 636 yılında Hint sularında ilk Müslüman tüccar filosu denizlerde boy göstermeye başlamıştır.²¹
- ◆ Capt. A.P. Phayre’ye göre, Arakan hanedanının yazmalarına göre: MS 788-810 yılları arasında Arap tüccarlarının gemilerinden birisi Ranbi Adası’nda suya batmıştır. Bu gemideki tüccarların torunları Arakan’da (şu an Chittagong dahil) yaşamaya devam etmektedirler.²²
- ◆ Muhammad Mohar Ali’ye göre, "Paharpur bulunan bir Budist manastırındaki kazılar sırasında Arapça bir sikke bulunmuştur. O sikke MS 788 yılında Halife Hârûnürreşîd döneminde yapılmıştır. MS 650’de Dharmapal’ın Bangladeş yönettiği Bağdat’taki Abbasi Halifesi Hârûnürreşîd idi. Komilla’daki Mainamati kazısı sırasında da Abbasi dönemine ait iki sikke bulunmuştur."²³

²⁰ Mevlana Mohammad Akram Kha, *Moslem Bonger Şamajik itihaş*, Dhaka: Oytizzo, 2002, ss.59.

²¹ Tara Chand, *Influence of Muslim on Indian Culture*, Allahbad: The Indian Press, 1922, ss. 31.

²² Capt. A.P. Phayre, "On the history of Arakan", *The journal of the Asiatic Society of Bengal*, Kolkata: Bishops College press, 1844, C. XIII, Bölüm -1, ss. 36.

²³ Muhammad Mohar Ali, *History of the Muslims of Bengal*, Dhaka: İslamic Foundation Bangladesh, 2003, C. 1A, ss. 36

◆ Tarihçi Minhajuddin Siraj'ın yazdığı Tabakat-i-Nasiri kitabına göre, Hindu Senâ Hanedanı'nın hükümdarlığı sırasında, Müslüman tüccarlar at satmak için kara yoluyla Nadia'ya gelmişlerdi.²⁴

Bu kaynaklara göre, Bengal ile Arap tüccarların teması İslamiyet öncesinde başlamıştır. Bu temaslar ve etkileşimler sayesinde Arap tüccarlar VII. yüzyılın başında İslâm'ın ilk mesajlarını Bengal bölgesine getirmişlerdir.

B. MÜSLÜMAN HAKİMİYETİ SONRASI:

Bengal bölgesine İslamiyetin hakimiyeti kara yoluyla olmuştur. Bu aşamada İslâm'ın Bengal bölgesinde gelişimi, Hint alt kıtasında gelişimi ile bağlantılıdır. 711 yılında Emeviler döneminde Muhammed bin Kasım'ın (ö.715) liderliğinde Şind bölgesinin fethi ile İslam'ın Hindistan'da yayılması kolaylaşmıştır.²⁵ Tarih kitaplarında Muhammad Ghuri olarak geçen Muizzüddin Muhammed (ö.1186), Ghuri imparatorluğu'nun büyük yöneticilerinden birisi olup, Güney Asya'da Müslüman yönetiminin temellerini atmıştır. 1206'da kölesi olduğu Türk kumandan Kutbuddin Aybeg Muizzüddin'i öldürüp tahta geçip Delhi Sultanlığı'nın kurucusu olmuştur.²⁶

Tarihteki bu sultanlık ile Bengal'in ilişkisi yoksa da bu sultanlığın İslâm'ın bölgeye ulaşmasında dolaylı olarak önemli bir etkisi olduğu gerçektir. XIII. yüzyılın başlarında Kutbuddin Aybeg²⁷'in himayesi altında olan Türk komutanı Muhammed Bahtiyâr Halacî Bengal'in kuzey ve kuzeybatıdaki Hindu Sena hanedanını sona erdirerek Bengal bölgesinin fethini gerçekleştirmiştir.²⁸ Böylece tarihte İhtiyaruddin Muhammed Bin Bahtiyar Halaci Bengal bölgesinde Müslüman hâkimiyetinin mimarı olmuştur. Ondan sonra ise siyaseten ve kara yoluyla bölgenin İslâmlaşma çalışmaları başlamıştır. 1757'de İngiliz işgaline kadar Müslümanların hakimiyeti devam etmiştir. Bu süreçte Bengal bölgesini idare eden Müslüman hükümetler İslam'ın bu topraklarda gelişmesine önemli katkı sağlamışlardır.

C. ALİM VE DERVİŞLER:

Bangladeş'te Müslüman hakimiyetinden önce XIII. yüzyılda Türk yönetiminin

²⁴ a.g.e., ss. 42.

²⁵ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut: Mektebetü'l-maârif, 1966, IX/XIV, ss. 87.

²⁶ Abdul Karim, *Banglar Musalmander Samajik İtihaş*, Dhaka: Kakoli Prokashoni, 2006, ss. 49.

²⁷ Enver Konukçu, "Aybeg Kutbuddin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. 4, ss. 231-232.

²⁸ Muhammed Abdur Rahim, Momin Chowdory, A.B.M. Mahmud Sirajul İslam, *Bangladeş'er İtihaş*, Dhaka: Nevruz Kitabistan, 1977, ss. 152.

kurulmasıyla tasavvuf hızla yayılmıştır. Esas olarak Gonga nehirin her iki kıyısı ile Kuzey Hindistan Sufi doktrini Bengal bölgesinde girmiştir.²⁹ Sultanların himayesinde olan Bengal bölgesi sufilerin kalesine dönmüştür. Bunun neticesinde pek çok sufi Türkiye, Arap, Pers, Buhara, Semerkand, İran ve Bağdat'tan Bangladeş'e gelip İslam'ı yaymak için çok büyük katkıda bulunmuşlardır.³⁰ XI, XII ve XIII. yüzyıllarda Müslümanların bölgeye hakimiyeti öncesi Bangaldeş'te İslam'ı tebliğ etmek amacıyla gelen başlıca sufiler şöyledir:

1. Şah Muhammed Sultan Rumi (ö. 1053)³¹
2. Celalüddin b. Muhammed b. İbrahim et-Tebrizi (ö. 1225)³²
3. Şehit Türkan Şah (ö. 1288)³³
4. Sharfuddin Abu Tevama (ö. 1300)
5. Şah Mahdum Ruposheh (ö. 1313)³⁴
6. Baba Âdem Şehit (XIV. yüzyıl)³⁵
7. Şah Sultan Mahi Savar (XIV. yüzyıl)³⁶
8. Mahdum Şah Mahmud Gaznevî (ö. 1030)
9. Şeyh Farideddin Şekerganja (ö. 1266)
10. Hz. Şah Celal Türkistanî³⁷ (ö. 1341)
11. Han Cihan Ali³⁸ (ö. 1459)
12. Şah Paran³⁹
13. Hacı Şeriatullah⁴⁰ (ö. 1840)

²⁹ Mohammad Bahauddin, *Bangladeşe Sufibad*, Dhaka: Somokal Gazete, 28/10/2016. Daha Fazla bilgi için: <https://samakal.com/print/1610245583/print>

³⁰ Muhammad Ismail, *Development of sufism in Bengal*. (Doktor Tezi), Aligarh: Aligarh Muslim Üniversitesi İslâmîc Studies bölümü, 1989, s. 35.

³¹ Abdul Korim, "Bangladeş", *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 9, ss. 320.

³² Abdul Mannan Talib, *Bangladeşe İslam*, Dhaka: İslamic Foundation Bangladesh, 2002, ss. 94.

³³ Abul Kasem, *Şah Mahdum Ruposheh- Zug Manoş*, Rajshahi: Şah Mahdum Ruposheh Dorgah State, 2. baskı, ss. 152; Moşarof Hossain Buyyaa, "Şehit Türkan Şah", *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 9, ss. 311.

³⁴ Moşarof Hossain Buyyaa, "Şah Mahdum Ruposheh", *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 9, ss. 314.

³⁵ Abdul Korim, "Baba Âdem Şehit", *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 7, ss. 25-26.

³⁶ Abdul Korim, "Şah Sultan Mahi Savar", *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 9, ss. 319-320.

³⁷ Abdul Korim, "Hz. Şah Celal Türkistanî", *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 9, ss. 309-311.

³⁸ Muazzam Hossain Han, "Han Cihan Ali", *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 3, ss. 66-67.

³⁹ Muhammad Sohul Hossain, "Şah Paran (R.H.)", *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 9, ss. 314.

⁴⁰ Moin-ud-din Ahmed han, "Hacı Şeriatullah (R.H.)", *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 9, ss. 268-269.

14. Mevlâna Keramet Ali⁴¹ (ö. 1873)
15. Seyyid Titumir (R.H.)⁴² (ö. 1831)
16. Said Ahmad Ullah Maicvadari (ö. 1906)
17. Şeyh Sufi Nesaruddın Ahmet
18. Said Muhammed İshak

⁴¹ M. Enamul Haque, “Mevlâna Keramet Ali (R.H.)”, *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 2, ss. 461-462.

⁴² Muazzam Hossain Han, “Seyyid Titumir (R.H.)”, *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 3, ss. 66-67.

İKİNCİ BÖLÜM
BANGLADEŞ'TEKİ MEDENİ HUKUKUN
TARİHSEL GELİŞİMİ

Bangladeş medeni hukukunun gelişimi Bangladeş hukuk sisteminin gelişmesi ile birebir irtibatlıdır.⁴³ Bangladeş'teki mevcut hukuk sisteminin büyük bir kısmı Hindistan yarımadasında yaklaşık 200 yıldır uygulanan İngiliz rejimine aittir. Lakin Hindistan yarımadasına da İngiliz hukuku antik Hindu rejiminden ve Babür'lerden gelmiştir. Böylece bu sistem çeşitli aşamalardan geçerek yavaş yavaş devam eden tarihsel bir süreçle dönüşmüştür. Hal hazirden olan Bangladeş hukuk sisteminde bu evrimsel süreç kısmen eski tarih kısmen yabancı sistemden etkilenmiştir. Böylece řu an ki mevcut hukuk sistemi Hint, Babür ve İngiliz hukuk sisteminin hukuki ilke ve doktrinlere dökülmüş karma bir halidir.⁴⁴ Bangladeş'te yürürlükte olan hukuk sistemi Hindu hanedanı, Müslüman hakimiyeti, İngiliz dönemi, Pakistan dönemi ve Bangladeş dönemi olmak üzere beş döneme ayrılmıştır.⁴⁵

I. HİNDU DÖNEMİ

Bu dönem antik hukuk sistemi dönemi olarak da tanınmaktadır. M.Ö. ve M.S. toplam yaklaşık 1.500 yıl devam eden bu dönemde Hindu kralları Bengal'i (bugünkü Bangladeş) yönetmişlerdir. Bu dönemde Hindistanın bağımsız eyaletleri olmuştur ve kral en üst otoritedir. Aşağıda bu döneme ait olan hukuk sistemi anlatılacaktır.

A. MAHKEME SİSTEMİ:

Hindu dönemi hukuk sisteminde kraliyet mahkemesi, baş yargıç mahkemesi, özel mahkemeler, şehir veya bölge mahkemeleri ve köy mahkemeleri olmak üzere beş ana mahkeme ya da yargı türü vardır. Bu dönemde kraliyet mahkemesi ülkenin en yüksek temyiz mahkemesidir.⁴⁶ Kraliyet mahkeme sisteminde Brahmanlar⁴⁷, mahkeme başkanı, diğer hâkimler, bakanlar ve yargıçlar kral yardımcısı olarak çalışmışlardır.⁴⁸

⁴³ A. K. M. Shamsul Huda, *The Constitution of Bangladesh*, Chittagong: Rita Court, 1997, 1. baskı, C. 2, ss 740.

⁴⁴ Azizul Hoque, *The legal System of Bangladesh*, Dhaka: Bangladesh Institute of Law and International Affairs, 1980, ss. 01.

⁴⁵ Pranab Panday, and M. A. H. Mollah, "The Judicial System of Bangladesh: An Overview from Historical Viewpoint", UK: *International Journal of Law and Management*, C. 53, S.1 (2011), ss. 6 – 31

⁴⁶ a.g.m., s. 740.

⁴⁷ Hinduların içinde toplumsal sistemin temeli toplumda ayrıcalık yapan bir kast sistemidir. Brahmanlar ise bu kast sistemin en yüksek tabakasıdır. Bu tabakada din hocaları ve rahipler yer almaktadır. Hindu toplumu içinde Brahmanlar, Kshatriyas, Vaishyas, Sudra adlı dört tabaka vardır. Kutsal kitapları olan Veda'ları okuyup incelerler. Kshatriyalar; askerler, prensler ve üst düzey memurların oluşturduğu bir tabakadır. Vaiřyalar; tüccarlar, toprak sahipleri ve çiftçilerden oluşur. Günümüzde işyeri sahipleri de bu kasta tabidir. En alt tabakada bulunan şudralar ise işçiler, hizmetçiler, kölelerden oluşur. En ağır görülen işleri yaparak üst kasta hizmet ederler.

⁴⁸ Sarkar Ali Akkas, *Independence and accountability of judiciary: a critical review*, Dhaka: Center for Rights and Governance, 2004, ss.55

B. HÂKİM ATAMA SİSTEMİ:

Bu dönemde mahkeme başkanı ve diğer hâkimlerin atanmasında kast sistemi çok önemli rol oynamıştır. Mahkeme başkanı ve diğer hâkimlerin atanmasında birinci öncelikte Brahmanlar bulunmaktadır. Kshatriyas ve Vaishyas bir sonraki tercihte iken Sudralar asla hâkim olarak kabul edilmemiştir.⁴⁹ Kadınların hâkim olarak görev yapmalarına izin verilmemiştir. Hâkimlerin vatandaşların şikâyetlerini değerlendirirken tarafsızlık yemini etmeleri gerekmektedir.⁵⁰

C. YARGI AŞAMALARI:

Bu dönemde yargı sistemi idare, savunma, yargılama/soruşturma ve mahkeme kararı olmak üzere dört aşamadan oluşmaktadır.

D. ŞAHİTLİK SİSTEMİ:

Hindu dönemi hukuk sisteminde hem davacı hem de davalı duruşmada kanıt sunmakla mükelleftir. Mahkemede hâkimler adil karara varmak için belge, şahit, koşullu kanıtlardan birini ya da hepsini delil olarak kullanmışlardır. Şahit olmayan davalarda sanıklar kendilerini temize çıkarmak için çile gibi birçok uygulamalara maruz kalıyorlardı. Bu çilelerden birkaç tanesi ateş içinden atlamak, eli kolu bağlayıp suya atmak, zehir kullanılması, pirinç taneleri ve piyangodur.⁵¹ Bu sistem o kadar tehlikeliydi ki, bazen bunu uygularken davalıların hayatlarını kaybettikleri de olmuştur. Zehirle kullanılması bu duruma örnek olarak verilebilir. Zehir kullanılması, Tanrı'nın masum insanları koruduğu görüşüne dayanıyordu. Sanığın kusmadan zehir içmesi gerekiyordu. Hayatta kalırsa, masum olduğu ilan edilmekteydi.⁵²

E. SUÇ VE CEZALAR:

Hindu ceza felsefesine göre ceza suçlunun günahını siler ve kişiye doğru yolu gösterir. Hâkimler suçlu hakkında karar vermeden önce suçun niteliği, amacı, mekânı, zamanı, suç yapma yeteneği, suçlunun yaşı, maddi durumu ve kast tabakasındaki yeri gibi konuları dikkate almışlardır. Azarlama, şiddetli kınama, para cezası ve bedensel ceza olmak

⁴⁹ Sarkar Ali Akkas, a.g.e., s. 56.

⁵⁰ Md. Abdul Halim, *The Legal System of Bangladesh*, Dhaka: The CCB Book Center, 2008, ss. 38.

⁵¹ Md. Abdul Halim, a.g.e., s. 39-40.

⁵² Md. Abdul Halim, a.g.e., s. 38.

üzere dört ceza yöntemi belirlemişlerdir.⁵³ Bu cezalar suçlunun işlemiş olduğu suçlara göre uygulanmıştır. Bazen bu cezalardan sadece birisi bazen de birkaç tanesi birlikte verilmiştir. Birkaç sınıf insana cezalardan indirimine gidilmiştir. Mesela; seksen yaşının üstünde olanlar, 16 yaşından küçükler, kadınlar ve hasta olanlar verilecek cezanın yarısından sorumlu tutulmuştur. Beş yaşından küçük olanların işlemiş oldukları suçlar, suç olarak sayılmamış ve kendilerine ceza da verilmemiştir. Tecavüz ve zina gibi suçlarda kadının kastına göre farklı cezalar verilmiştir. Brahmanlar cinayet işlediği zaman, öldürülen kişinin kast sistemindeki yerine göre, öneğin bir Ksatriya'yı öldürdüğünde 1.000 inek, bir Vaisyo için 100 ve bir Sudra için 10 inek ödemekte idiler. Öte yandan, alt kasttan biri bir Brahman'ı öldürdüğünde, katile idam cezası verilir ve mülküne el konulurdu. Bir Brahman başka bir Brahman'ı öldürdüğünde, damgalanıp sürgüne gönderilirdi. Bir Brahman alt kasttan bir kişiyi öldürdüğünde, sadece para cezası öderdi.⁵⁴ Bu cezalar hariç diri diri yakma cezası, boğma cezası, çarmıha germe cezası gibi cezalar da uygulanmaktaydı.

F. HİNDU HUKUK SİSTEMİNDEKİ KUSURLAR:

- a) Yargıçların atanmasında kastın dikkate alınması modern hukuk sistemlerine aykırıdır.
- b) Yargıçlar adil ve tarafsız yargı için yemin etse de cezalandırma sistemi tamamen kast sistemine bağlıdır.
- c) Sosyal sınıf ayrımcılığının etkileri, yani kast sistemi yargıda da belirgin bir rol oynamaktaydı.
- d) Yargı sistemine kadınların katılması mümkün değildi kadınların herhangi bir hakkı yoktu.
- e) Yargıya başkanlık eden kral mahkemenin yapısında herhangi bir değişiklik yapmakta özgürdür; bu nedenle de yargıçların bağımsızlığı söz konusu değildir.
- f) Bu açılardan açıdan baktığımızda yargı sisteminin hatalı ve adaletsiz olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁵

⁵³ Md. Abdul Halim, a.g.e., s. 40.

⁵⁴ A. K. M. Shamsul Huda, *The Constitution of Bangladesh*, Chittagong: Rita Court, 1997, 1. baskı, C. 2, ss 743.

⁵⁵ Md. Abdul Halim, *The Legal System of Bangladesh*, Dhaka: The CCB Book Center, 2005, ss. 25-28.

II. İSLAMİYET DÖNEMİ

XI. yüzyılda Müslüman Türklerin Hint yarımadasını fethetmesiyle İslamiyet dönemi başlamıştır. XI. yüzyılın sonlarında ve XII. yüzyılın başlarında Türk fethileri sonucunda Hindu krallıkları dağılmaya başlamıştır. O dönemde Türklerin kazandığı topraklarda İslâmi esaslara göre yönetim sistemi kurulmuştur.⁵⁶

Kur'an'a göre her şeye kadir olan Allah'tır ve kral, yeryüzünde Allah'ın emrini tesis etmekle görevli bir kuldur. İslamiyet döneminde, sınıf, milliyet, ırk veya renk ayrımlarının önüne geçilmiş Allah (yaratıcı) önünde herkes eşit kabul edilmiştir.⁵⁷

Bangladeş yanı o dönemdeki Hint yarımadasındaki İslamiyet dönemi Delhi Sultanlığı ve Babür İmparatorluğu olarak ikiye ayrılmaktadır. 1206'dan 1526'ya kadar Hindistan, Delhi Sultanlığı olarak bilinen Müslüman hükümdarlar bölgeye yönetmişlerdir.⁵⁸ 1526 yılında Hindistan'da Zahiruddin Babar Delhi'yi ele geçirip Babür İmparatorluğunu kurmuştur ve 1857 yılına kadar devam etmiştir.⁵⁹

A. DELHİ SULTANLIĞINDAKİ HUKUK SİSTEMİ

Delhi Sultanlığı döneminde, sultan kendisini adalet sisteminin başlıca otoritesi olarak görmekteydi. Saltanat döneminde hukuk sistemi idari birimler temelinde ayrılmıştır.⁶⁰ Mahkemeler sistematik bir şekilde başkent, il ve ilçeler ile köylerde sınıflandırılmış ve derecelendirilmiştir.⁶¹ Her mahkemenin yetkileri, işlevleri ve yargı yetkileri açıkça tanımlanmıştır.

1. Merkez Adalet Sistemi:

Delhi saltanatının başkentinde Kral Mahkemeleri, Divan-ı-Meclis, Divan-ı-Risalat, Sadre Zihan'ın Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve Divan-ı-Siyasat gibi kurulan mahkemeler bulunmaktaydı.⁶² Başkentteki Kral Mahkemesi en yüksek mahkemedir. Kral Mahkemesine

⁵⁶ Sarkar Ali Akkas, a.g.e, s.57-58.

⁵⁷ A. K. M. Shamsul Huda, a.g.e, s 745.

⁵⁸ Sarkar Ali Akkas, a.g.e, s. 58.

⁵⁹ Md. Abdul Halim, a.g.e, s. 42.

⁶⁰ A. K. M. Shamsul Huda, a.g.e, s 748.

⁶¹ M.B. Ahmed, pp. 104-25 alıntı yapılan; A. K. M. Shamsul Huda, a.g.e, s 748.

⁶² Md. Abdul Halim, *The Legal System of Bangladesh*, Dhaka: The CCB Book Center, 2008, ss. 42

“Müftü” olarak bilinen yüksek itibara sahip iki hukukçunun yardımlarıyla sultan kendisi başkanlık etmiştir.⁶³

Delhi saltanatının en yüksek ceza mahkemesi ve medeni mahkemesi Divan-ı-Meclis ve Divan-ı-Risalat'tır. Bu mahkemelerde sultan kendisi başkanlık yapmasına rağmen ayrı bir mahkeme başyargıcı da vardır. Kādılkudât olarak bilinen Baş Yargıç, Sultan'ın yanındaki en yüksek rütbeli memurdur.⁶⁴

Bununla birlikte, 1248'de Sultan Nasir Uddin, Sadare zihan olarak bilinen bir makam oluşturmuştur. Bu makam Kadiul-ul-Kudat'ın makamından daha üstündür. Bu makam kurulduktan sonra Sadare Zihan, yargının fiilen başı olmuştur. Sultan Alaaddin Halıcı tarafından Sadare Zihan'ın makamı ve başyargıç makamı birleştirilmişse de sultan Firoz Şah Tughlau (1351-1388) onları tekrar ayırmıştır. Divan-ı- Siyaset Mahkemesi, askeri suç ve vatana ihanet gibi davalara karar vermek için oluşturulmuştur. Mahkemede baş yargıca bağlı başka görevliler de vardır. Bunların başlıcaları şöyledir:

a. Müftü

Müftü başyargıç tarafından seçilir ve sultan tarafından atanırdı. Müftü diyani konularda hukuk uzmanı olarak çalışmıştır. Hâkim ile müftü arasında görüş ayrılığı olursa son kararı sultan vermektedir.

b. Pandit

Brahman ve Hindu hukukunda uzman olarak görev yapan görevlinin adı Pandit'tir.

c. Mohtasib

Hukukun ihlali ve bununla ilgili davalara bakmaktaydı.

d. Dadbak

Kendisi bir kayıt memuru veya bir katiptir. Görevi ise mübaşir gibi çağrılan kişiyi mahkemeye çıkarmaktır.

2. Bölge Adalet Sistemi:

Bölge'de Nazim-e-Subah Mahkemesi, Kadi-e-Subha Mahkemesi, Devan-e-Subha ve Sadre-e-Subah olarak dört mahkeme vardır.

⁶³ Sarkar Ali Akkas, a.g.e, s. 59.

⁶⁴ Md. Abdul Halim, a.g.e, s. 42

a. Nazim-e Subah Mahkemesi:

Nazim bu mahkemenin başkanıdır. Bölgede sultanın yerine başkanlık etmiş ve sultan gibi ilk dereceli davalar ile diğer davaların temyiz yetkisine sahip olmuştur. Kendisi ilk dereceli davalarda tek yargıçtır. Onun kararına, Delhi'deki Temyiz mahkemesinde itiraz edilebilmektedir. Kendisi Kadi-e Subah ile bir heyet oluşturarak temyiz mahkemesinde temyizde bulunmaktadır.

b. Kadi-e-Subha Mahkemesi:

Vilayetin bir kadısı bu mahkemenin başıdır. Burada, her türlü medeni dava ve ceza davası görülmektedir. Bu mahkemenin bölge hakiminin kararına itiraz etme yetkisi vardır. Aynı zamanda Kadi-e Subah, adaletin idaresini tesis etmekle de yükümlüdür bu nedenle ilçedeki kadıları denetlemekteydi.

c. Divan-i-Subha Mahkemesi:

Bu mahkeme, mali tüm konularda yargı yetkisine sahipti. Divan-i Subah, mali açıdan ülkenin en yüksek mahkemesiydi.

d. Sadre-e-Subah Mahkemesi:

Sadre-e-Subah, eyaletteki en yüksek mahkemeydi. Ayrıca ildeki vakıf ve arazi davalarına bakmaktaydı.⁶⁵

3. İlçe Adalet Sistemi:

İlçe'de İlçe Kadı Mahkemesi, Suç Mahkemesi, Miir Adil'in Mahkemesi ve Kotwal mahkemesi olarak dört mahkeme vardır.

a. İlçe Kadı Mahkemesi:

Bu mahkeme, her türlü medeni hukuk ve ceza hukuku davasını görme yetkisine sahiptir. Bu mahkemede mahalle ve köy muhtarlarının kararlarına itiraz edilmekteydi. İlçe hakimi bu mahkemeye başkanlık etmekteydi. Kendisi Kadi-e-Subha'nın tavsiyesi üzerine Sadre Zihan tarafından atanmış bir kâdıydı.

b. Suç Ceza Mahkemesi:

Güvenlik sorunlardan dolayı şüphelileri bu mahkemede yargılanmaktadır. Bu mahkemenin kararı Nazim-i-Subah mahkemesine temyiz edilebilmektedir.

⁶⁵ Md. Abdul Halim, a.g.e., s. 40-45.

c. Miir Adil'in Mahkemesi:

Bu mahkemede arazi anlaşmazlıkları ile ilgili konuların yargılaması yapılmaktadır.

d. Kotwal Mahkemesi:

Polis davalarını ve belediye meselelerini yargılamak için kullanılmaktadır.

4. Pargana Adalet Sistemi:

Her pargana⁶⁶ merkezinde Kadı, pargana'da ortaya çıkan tüm medeni hukuk ve ceza hukuku davalarını yargılamaktadır.

5. Köy Adalet Sistemi:

Köyün tüm yürütme ve yargı görevlerini yerine getirmek için köy mahkemeleri kurulmuştur.⁶⁷

B. BABÜR İMPARATORLUĞU ALTINDA HUKUK SİSTEMİ

1526'den 1757'ye İngiliz egemenliğinin başlangıcına kadar olan döneme Bâbürlüler⁶⁸ dönemi denmektedir. Bâbürlüler hükümdarlığı sırasında, genel olarak şer'i düzen hakimdi. Bâbürlüler döneminde Babür⁶⁹ (ö. 937/1530) imparatoru "adalet kaynağı" olarak kabul edilmiştir. İmparator Ekber⁷⁰ (ö. 1014/1605) dışındaki imparatorlar çoğunlukla şeriat yasalarına göre hüküm sürmüşlerdir. 17. yüzyılda, ilk Bâbürlüler imparatoru Evrengzîb, tahta çıkışından dört yıl sonra bir kraliyet kararnamesi çıkarıp İslam hukukunun eksiksiz bir derlemesinin hazırlanmasını emretmiştir. Bu görevi başarıyla tamamlamak için,

⁶⁶ Bir çok köyün bileşik idare sistemidir.

⁶⁷ Sarkar Ali Akkas, *Independence and accountability of judiciary: a critical review*, Dhaka: Center for Rights and Governance, 2004, ss.60-62.

⁶⁸ 1526-1858 yılları arasında Hindistan'da hüküm süren bir Türk devleti [Enver Konukçu, "Bâbürlüler" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. 4, ss. 400-404].

⁶⁹ Bâbürlü Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı Zahirüddin Muhammed Bâbürlü 1526-1530 yılları arasında Hindistan'da hüküm süren hükümdarı [Enver Konukçu, "Bâbürlü" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. 4, ss. 395-396] [Ömer Faruk Akün, "Bâbürlü" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. 4, ss. 396-400]

⁷⁰ 1556-1605 yılları arasında Hindistan'da hüküm süren üçüncü bâbürlü hükümdarı. Ekber Şah, muhtemelen Hindular'la müslümanlar arasındaki çatışmalara son vermek niyetiyle İslâmiyet, Hristiyanlık, Zerdüştilik, Hinduizm, Budizm gibi çeşitli din ve inanç sistemlerinin meziyet olarak kabul ettiği prensiplerini birleştirerek Dîn-i İlâhî adıyla yeni bir din kurmuştur. "Allahüekber" sözü yerine "Ekber tanrıdır" olarak kullanmıştır. [Enver Konukçu, "Ekber Şah" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, ss. 542-544]

seçkin âlim Şeyh Nizâm Burhânî⁷¹ (Ö. 1103 H.) başkanlığında dönemin önde gelen Hintli islam hukukçularından oluşan bir komite oluşturulmuştur. Bu komite el-Fetâva'l el-Âlemgîriyye⁷² olarak bilinen yasaların derlenmesi için oluşturulmuştur. Bu yasalar hükümet tarafından desteklenen İslam hukukunun ilk derlemesidir. İmparator, adaleti düzgün bir şekilde yönetmek için Mahukma-e-Adalat olarak bilinen ayrı bir adalet departmanı kurmuştur. Saltanat dönemine benzer şekilde bu dönemde de imparatorluğun her yerinde sistematik bir sınıflandırma ve mahkemelerin derecelendirilmesi mevcuttur.⁷³ Kuran, sünnet, icma, kıyas, Fetva-i-Alamgiri, İmparator Cihangir⁷⁴ tarafından çıkarılan On iki emir⁷⁵ vb, Babür dönemi kanunlarının ve yasal işlemlerin temel kaynaklarıdır.⁷⁶

1. Merkez Adalet Sistemi:

Sultanlık dönemi gibi Babür İmparatorluk döneminde de önemli mahkemelerin idaresi başkent Delhi'deydi. Bunların başlıcaları şunlardır:

a. İmparatorun Mahkemesi: İmparatorluğun en büyük mahkemesi olan bu mahkemeye imparator kendisi başkanlık etmiştir. Bu mahkeme, birinci derece medeni hukuk ile ilgili şikayetler ve ceza davalarını incelemiştir. İlk aşamada mahkemede yargı işlerini yürütmek üzere Daroga⁷⁷-ı Adalet, Müftü ve Mir Adil olan üç kişi imparatora yardım etmekteydi. Temyiz duruşması sırasında imparator, baş kadı (Kâd-ul kudât) ve diğer hakimlerle oluşan mahkemeye başkanlık etmiştir. Bir dava ile ilgili herhangi bir konuda hukuki yorumlamaya ihtiyaç varsa, başkadıya yorumda bulunması için gönderilmektedir.

⁷¹ el-Fetâva'l-Âlemgîriyye'yi toplamakla görevli âlimler heyetinin başkanı. [A. S. Bazmee Ansari, "Burhânî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 6, ss. 438].

⁷² Ahmet Özel, "el-Âlemgîriyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul:1989, c. 2, s. 365-366.

⁷³ Md. Abdul Halim, a.g.e, s. 45-48.

⁷⁴ Bâbürlü hükümdarlardan dördüncü Ebü'l-Muzaffer Nûreddîn Muhammed Cihângîr b. Ekber (ö. 1037/1627). [Enver Konukçu, "Cihangir" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 7, ss. 538-539].

⁷⁵ On iki emri ihtiva eden bir fermanla damga resmi ve liman vergisi gibi her çeşit vergiyi kaldırdı. Eşkıya ve hırsızlara karşı yol emniyetinin sağlanmasını, tüccarların rahatça seyahat edebilmeleri için yol boyunca hanlar ve mescidler yapılmasını istedi, Evlere el koyma ve suçluların burun ve kulaklarını kesme yasağı, başkasının mülkiyetini rızası olmadan alma yasağı, hastanelerin inşaat etmesi ve hastalara bakacak hekimlerin atanması, İçki yapım ve satımını, rızaları olmadan halktan vergi alınmasını, pazar ve perşembe günleri hayvan kesilmesini yasakladı ve genel af ilân etti. [Smith, Vincent A., and AV Williams Jackson. History of India, in Nine Volumes: Volume 5 – The Mohammedan Period as Described by its Own Historianst. Chapter 13 – From the Memoirs of the Emperor Jahangir. 2008, C. 5. ss. 294-300].

[Enver Konukçu, "Cihangir" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 7, ss. 538-539].

⁷⁶ A. K. M. Shamsul Huda, a.g.e, s 756.

⁷⁷ Darogah günümüzde savcı anlamına gelmektedir.

b. Başyargıcın Mahkemesi: Başkent Delhi’de bulunan ikinci yüksek mahkemedir. Bu mahkemeye başyargıç kendisi başkanlık etmektedir. İki uzman hâkim yargılamanın yürütülmesinde başyargıça yardım etmektedir. Bu mahkeme, birinci derece medeni hukuk ile ilgili şikayetlere ve ceza davalarına bakmaktadır. Bu mahkeme, il mahkemelerinin faaliyetlerini denetleme yetkisine sahiptir.

c. Yüksek Gelir (İdare) Mahkemesi: Delhi'de bulunan üçüncü önemli mahkeme, Yüksek Gelir Mahkemesidir. Mali davalarında en yüksek temyiz mahkemesidir.

Yukarıdaki tüm mahkemelerde Darogah-ı Adalat, Müftü, Muhtasib ve Mir Adil adında dört memur bulunmaktadır. Başkentteki bu üç önemli mahkemeye ek olarak, iki alt düzey program daha vardır. Onlardan bir tanesi olan Kadi-i-Asker mahkemesi, askeri suçların yargılanması için oluşturulmuş özel bir mahkemedir. Bir başkası ise Delhi mahkemesidir. Kādılıkudât 'ın yokluğunda medeni hukuk ilgili şikayetlere ve ceza davalarına bu mahkemede bakılmaktadır.

2. İl Adalet Sistemi:

Her ilde aşağıdaki üç tür mahkeme varmıştır.

a. Vali Mahkemesi (Adalet- E- Nazim -E-Subah): Bu mahkemeye vali veya nazım başkanlık etmektedir. Valiye ait bir bölgede işlenen herhangi bir suçun ya da bir şikâyetin yargılama hakkı yine valiye aittir. Bu mahkemenin kararı, imparatorun mahkemesinde temyiz edilebilmektedir. Bu mahkemeye bir Daroga-ı Adalet ve bir müftü bağlı idi.

b. İl Temyiz Mahkemesi (Kadi- İ- Subah Mahkemesi): İlçe Mahkemesinin kararına karşı bu mahkemede temyizler gerçekleştirilebilmektedir. Kadi-i-Subah'ın vali gibi yargı yetkisi bulunmaktadır. Bu mahkemede medeni hukuk ile ilgili şikayetler ve suç davalarına bakılmıştır. Bu mahkemeye atanan memurlar müftü, muhtasib, darogah-i-adalat-i-subah, mir adil, pandit, savvaneh ve vaqi nigar'dır.

c. İl Baş Gelir Mahkeme (Devanın Mahkemesi): Devan-i-Subah, İl Gelir Mahkemesi Başkanı'dır. Bu mahkeme, mali davalarda ilk yargılama ve temyiz yetkisine sahiptir. Bu mahkemenin kararı, Delhi Yüksek Gelir (idare) Mahkemesi'nde temyiz edilebilmektedir. Bu mahkemeye bağlı olan dört memur ise Peşkar, Daroga, Sayman ve Kasiyerdir.

3. İlçe Mahkemeleri:

Her ilçede dört mahkeme vardır. Bunlar;

a. İlçe Kadı Mahkemesi: Kadi-i-Sarkar, ilçenin medeni hukuk ve ceza mahkemesine başkanlık etmiştir. Bu mahkemenin her türden medeni, hukuki ve cezai konularda yargı yetkisi bulunmaktadır. Bu mahkeme kararı Kadi-i Subar mahkemesinde temyiz edilebilmektedir. Kadi-i Sarkar ilçenin baş yargı görevlisidir. Daroga-e Adalat, Mir Adil, Müftü, Pandit, Muhtasib, Ukil-Şariat olarak altı yetkili bu mahkemeye görevlendirilmiştir.

b. Faujdar Mahkemesi: Faujdar⁷⁸ bu mahkemeye başkanlık etmiştir. İsyanları ve devlet güvenlik davalarını yargılama yetkisi bulunmaktadır. Bu mahkemenin kararına, vali mahkemesinde itiraz edilebilmektedir.

c. Kotwal Mahkemesi: Kotwal⁷⁹, kendisi mahkemenin başkanıdır. Bu mahkemenin hafif ceza davalarını yargılama yetkisi bulunmaktadır.

d. Amal Guzari Kaçari: Amal guzari'nin başkanlık yaptığı bu mahkeme, mali davasını yargılamak için kullanılmıştır.

4. Pargana Mahkemeleri:

Her parganada aşağıdaki üç farklı mahkeme bulunmaktadır:

a. Kadi- i- Pargana Mahkemesi: Bu mahkeme, bölge içerisinde kaynaklanan her türlü medeni, hukuk ve ceza davasını görme yetkisine sahiptir. Bu mahkemenin itirazları değerlendirme yetkisi yoktur. Bu mahkemenin kararı, ilçe kadı mahkemesine temyiz edilebilmektedir.

b. Kotwal Mahkemesi: Bu mahkemenin hafif ceza davalarını yargılama yetkisi bulunmaktadır.

c. Amin-i-Pargana: Bir Amin (mütevelli) başkanlığında, bu mahkeme tüm mali davalara bakmıştır. Kararı Amal Guzari Kaçari'de temyiz edilebilmektedir.

⁷⁸ Babür İmparatorluğunda hükümetin idaresinden sorumlu memur, Faujdar olarak adlandırılmıştır. Abdul Karim, "Faujdar", *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 6, ss. 170.

⁷⁹ Kentin korunmasından sorumlu memur.

5. Köy Mahkemesi:

Her köyde, Köy Pançayet⁸⁰ ve Comidar⁸¹ Mahkemesi olmak üzere iki tür mahkeme bulunmaktadır. Köyden bir kişinin başkan, beş kişinin de üyesi olduğu bir mahkeme sistemidir. Köyde işlenen her türlü suç veya problemleri çözmek amacıyla bu mahkeme kurulmuştur.

6. Babür İmparatorluğun'de Suç ve Ceza Yönetimi:

Babür İmparatorluğu döneminde mahkemeler kesin bir yargı sistemi izlemiştir. O zamanlar Fıkıh-ı Firuz-Şah ve Fetva-ı-Alamgiri olarak iki ana Müslüman kanununa göre mahkemeler yönetilmiştir. Bu yönetime göre ispatlama yöntemi üç sınıfa ayrılmıştır.

- (a) Kesin olarak şahitlik yapmak
- (b) Sadece bir kişinin ifadesi
- (c) Suçluluk itirafı. Mahkeme her zaman güçlü destekleyici delillere diğer delillere göre öncelik vermektedir.

Bu dönemde İslami ceza hukuku, suçu genel olarak üç ana kategoriye ayırmıştır.

- (a) Yaratıcıya (Allah) Karşı Suç
- (b) Krallara karşı suçlar
- (c) Halka karşı suçlar

Hindu dönemindeki yaygın olan sıra veya karakter testlerinin uygulanması bu dönemde tamamen yasaklanmıştır. Bu dönemde iki tür ceza uygulaması vardır.

- (a) Had⁸²
- (b) Ta‘zîr⁸³

III. İNGİLİZ DÖNEMİ

Bangladeş'te İslamın hakim olduğu dönemde ülkenin her yerinde İslam hukuku uygulanmıştır. İngilizler ülkeyi sömürgeleştirdikten sonra, İngiliz hükümetinin eski hukuki

⁸⁰ Pançayet, beş veya daha fazla kişiden oluşan bir kurul anlamına gelmektedir. Shivnath Banerjee, “Pançayet sistemi”, *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 5, ss. 198; Muntasir Mamun, “Pançayet sistemi”, *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 5, ss. 198-200.

⁸¹ Babür döneminde Comidar, Devlet adına çiftçilerden vergi toplama kişi. Sirajul İslam ve Şirin Akhtar, “Comidar”, *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 1, ss. 458-464.

⁸² Kur'an ve Sünnet'te belirlenmiş, kısas ve diyet dışındaki cezaî müeyyideleri ifade eden fıkıh terimi. (Ali Bardakoğlu, “Had” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C. 14, ss. 547-551.)

⁸³ Had ve kısas cezaları dışında yöneticinin veya hâkimin takdirine bırakılan ceza. (Tuncay Başoğlu, “Ta‘zîr” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, C. 40, ss. 198-202.)

yapıyı sürdürmeye karar vermesi ile mahkemelerde şeriat hukukunun kullanılmasına devam edilmiştir. Ancak daha sonra İngilizler hem Hindu hem de Müslüman topluluklar için uygulama kapsamını sınırlayan yasal düzenlemelerle Müslümanlar için şeriat yasasının ve Hindular için Kutsal Kitap yasasının, miras, evlilik, kast ve diğer dini uygulamalar veya kurumlarla ilgili davalarda mutlaka geçerli olacağına karar vermiştir. Taraflardan biri Hindu veya Müslüman ise, davalının kanun ve adetleri uygulanacaktır.⁸⁴

A. İSLAM CEZA KANUNUNDAKİ DEĞİŞİKLİKLER VE CEZA ADALETİ SİSTEMİNDE REFORM:

Babür dönemi, Hint Alt Kıtası üzerinde İslam hukuk sisteminin kurulduğu dönemlerden birisidir. Bu durum İslam ceza hukuku için de geçerlidir. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi⁸⁵ MS 1765 yılında Bengal-Bihar ve Orissa'yı ele geçerek idari güç kazandıktan sonra İslam ceza hukuk sisteminin istikrarını uzun süre kullanmıştır. Lakin bir zaman sonra yavaş yavaş, İngiliz hukuk sistemi İslam ceza hukukunu değiştirmeye ve revize etmeye başlamıştır.

Hindistan *Outlines of Indian Legal and Constitutional History* (Hukuk ve Anayasal Tarihinin Ana Hatları) adlı kitabın yazarı Milletvekili Jain, Müslüman hükümdarların getirdiği İslam hukuk ve yargı sistemini İngiliz yargısına dönüşümünü şu şekilde anlatmaktadır.

“Hindistan'daki Babür İmparatorluğu döneminde, mahkemelerde İslam ceza hukuku uygulanmıştır. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi Bengal, Bihar ve Orissa'nın idari işlerini devir aldıktan sonra bölgede İslam ceza hukuku sağlam bir şekilde tesis edilmiştir. İngilizlere göre, bu kanunda birçok kusur olmasına rağmen İngiliz yöneticiler Babür İmparatorluğu'nun hukuk sistemini hemen değiştirme yerine bu yasanın devamını onaylamışlardır. Birçok hukuki olayda İngiliz adalet sistemi ile sivil hükümet arasında fikri ayrılıklar bulunmasına rağmen, 18. yüzyılın son zamanlarında İngilizlerin yükselişinden itibaren İslam ceza hukuku kabul edilmiştir. Böylelikle İngiliz hükümdarları, adalet ve sosyal gerçeklik fikirlerine uygun olarak, Bengal sosyal sisteminin ihtiyaçları temelinde İslam ceza hukukunu kabul etmişlerdir. Şirketin iktidara gelmesinden sonraki 100 yıl

⁸⁴ Sir George Rankin, *Background of Indian Law*, Cambridge: University Press, 1946, p. 54.

⁸⁵ 31 Aralık 1600'de kurulan Uzakdoğu ve Hindistan'da İngiliz sömürgeciliğini temsil eden özerk devlet statüsündeki ticaret şirkettir. (“İngiliz Doğu Hindistan Şirketi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 22, ss. 294-295.)

boyunca Bengal, Bihar ve Orissa'da İslam ceza hukuku resmen yürürlükte olmuştur. Ancak 1860'de Hindistan Ceza Kanununun yürürlüğe girmesinden bu yana, mevcut kanunu İslam ceza hukuku olarak tanımlamak zordur. Bu tür değişikliklerle bu yasa, İslam hukuk sistemin temellerinden çıkıp Anglo-Müslüman hukuku haline gelmiştir.”⁸⁶

1772 yılında Lord Warren Hastings⁸⁷ (Ö. 1818) tarihinde şirketin bölge vali olarak atanmış ve adalet sistemin reform plan kapsamında hukuk sistemine aşağıdaki şekilde yönetmiştir:

1. Yerel Sivil Mahkemesi: Yerel Sivil Mahkemesi, her türlü hukuk davasını ele almak için Bölge Koleksiyoncusu'nun⁸⁸ yargı yetkisi ile kurulmuştur. Müslüman ve Hindu halkı arasında oluşan problemler kendi dini kurallarına göre çözülmektedir.

2. Yerel Ceza Mahkemesi: Yerel Ceza Mahkemesi, her türlü ceza davasına bakma yetkisi ile donatılmıştır. Yerel ceza mahkemeleri, kadı ve müftülerin karar ve fetvaları çerçevesinde İslam hukuku temelinde yürütülmüştür. Bu mahkeme kadılardan, müftülerden ve alimlerden oluşmaktadır. Bölge Yetkilisi (Bölge Koleksiyoncusu) bu mahkemeyi zaman zaman gözlemlemiştir.

3. Merkez Sivil Mahkemesi ve Merkez Nizamat Mahkemesi: Merkez Sivil Mahkemesi, Yerel Mahkeme'nin yargı yetkisi dışında, vali ve meclis üyesinden oluşmuştur. Bu mahkeme ilk olarak 17 Mart 1773'te toplanmıştır. Yerel Sivil Mahkemesi'nin kararına iki ay içinde itiraz edilebilmekteydi. Merkez Nizamat Mahkemesi hakimleri alt kıta halkı arasından atanmıştır. Yargı sürecine yardımcı olmak üzere baş müftü ve üç dini alim olarak atamalar yapılmıştır. Merkez Nizamat Mahkemesi'nde mesele yerel Nizamat Mahkemesi'ne sevk edilmiş veya uzlaşılan konunun temyiz edilme yeri olmuştur. İdam cezası ve mallara el konulmasına ilişkin nihai karar mahkeme tarafından alınmaktaydı. Nawab⁸⁹, Nizamat'ın başı olarak bu tür kararnameleleri imzalamaktadır. Valiler ve meclis üyeleri bu mahkemedeki tüm konuları denetlemektedir.

Warren Hastings'in yargı reform programı kapsamında yargıçların ve baş katip atanmasıyla ceza ve hukuk davalarını görmek için ayrı mahkemeler kurulmuştur.

⁸⁶ MP Jain, *Outlines of Indian Legal History*, Yeni Delhi: Manohar Publishers, 1993, s. 363.

⁸⁷ 1772'de İngiliz Doğu Hindistan Şirket tarafından Bengal vali olarak atılan Warren Hastings. P.Z. Marşal, “Warren Hastings”, *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 10, ss. 500-504.

⁸⁸ Şirket adına bölgedeki vergi toplama kişiye Bölge Koleksiyoncu denir.

⁸⁹ Belli bir bölgede sultan tarafından idareci olarak görevlendiren kişi.

Müslüman hukukçular ceza davalarının sonuçlandırılmasına yardımcı olmuşlardır. İngilizler yerel âdet ve kurallar konusunda deneyimli değillerdi. Sonuç olarak, yerel adalet sistemine müdahale etmemişlerdir. Ancak, yerel adalet idaresinin genel denetimi İngiliz valilere ve meclis üyelerine verilmiştir. Hindistan'ın Müslüman ve Hindu halkları için kişisel hukukun varlığına rağmen Hastings, hukuk davalarında İngiliz hukukunu uygulamaya koymuştur. Hastings'in 1772'den önce devam eden yargı reformu, onu kargaşadan kurtardı ve ona iyi organize edilmiş bir adalet biçimi verdi. Daha sonra bunun üzerinde Hindistan'da İngiliz yargı sisteminin temeli oluşturulmuştur.⁹⁰

B. ŞİRKET DÖNEMİNDE MAHKEME SİSTEMİ:

Mahkeme sistemi Lord Kornwallis'in idari planına göre değiştirilmesine rağmen Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıklar İslam hukuku ile çözülmüştür. Bu amaçla sivil mahkemede İslam hukuku alanında deneyimli bir alim görevlendirilmiştir. Ceza mahkemelerinde de İslam ceza hukuku takip edilmiştir. Sivil mahkemelerdeki yargıçlar, evlilik, mülkiyet, miras, kast, dini uygulamalar ve kurumlarla ilgili olarak hem Hindular hem de Müslümanlar için özel hukuku izlemişlerdir. Doğu Hindistan Şirketi, Bengal, Bihâr⁹¹ ve Orissa'da egemenliği elde ettiğinden bu eyaletlerde sivil mahkeme ve ceza mahkemeleri şariat temelli İslam hukuku ve kraliyet kararnamelelerinin hükümlerine göre davaları yürütmüşlerdir. Doğu Hindistan Şirketi idari gücü devraldıktan sonra, İngiliz yargısının hemen uygulanması zor ve maliyetli olduğu için yürürlükte olan adalet sistemini sürdürmüşlerdir. Daha sonra reformlar yoluyla kademeli olarak İslamî medeni ve ceza hukuk sistemini ayrı ayrı uygulamaya koymuşlardır.

Medeni usul hukukunda davalının tarafları Hindu ise, İngiliz yargıç, Hindu hukukunun hükümlerine uygun olarak bazı konularda yargılamayı kolaylaştırmak için Hindu alimlerin tavsiyelerini dikkate alarak davayı çözmekteydi. Davalının tarafları Müslüman ise, İngiliz yargıç, İslam hukukunun hükümlerine uygun olarak yargılamayı kolaylaştırmak için bir din alimi atayarak, yazılı görüşlerine göre onları yargıladı. İl Sivil Mahkemeleri'nde ve Bölge Sivil Mahkemeleri gibi Merkez Sivil Mahkemeleri'nde, İngiliz hakimler duruşmaları din aliminin yazılı görüşlerine göre yargılamayı yürütürdü. İmam (Kadı) ve Müftü, ceza mahkemesinde ve Merkez Nizamât Mahkemesi'nde İslam hukukuna

⁹⁰ Komisyon, *İslam Hukuku ve Hukuk Bilimi*, Dhaka: IFABA 2012, c. 3, s. 242.

⁹¹ Hindistan'da bir eyalet ve aynı adı taşıyan şehir. Batısında Uttar Pradeş ve Medya Pradeş eyaletleri, kuzeyinde Nepal, doğusunda Bengladeş ve Batı Bengal eyaleti, güneyinde ise Orissa eyaleti bulunur.

göre yargıçlık yapardı. Bununla birlikte, İngiliz hakimlerin onların faaliyetlerini denetlemişlerdir. İngiliz hâkimlere yönetmelik ve kanun gereği ceza adaleti sorumluluğunun emanet edildiği şirket döneminde, Kadi ve Müftü İslam hukuku ile ilgili görüşlerini bildirerek duruşmaya yardımcı olmuşlardır. MS 1862'de geleneksel adalet sistemi kaldırıldığında, İslam hukuku ile ilgili bu tür tavsiyelerin sağlanması gereksiz hale gelmiştir.⁹²

C. LORD KORNWALLIS TARAFINDAN İSLAM CEZA KANUNU'NUN REFORMU:

Lord Kornwallis, İslam ceza kanunun'da reform yapmıştır. 1786'den 1793'e kadar yürürlükte olan ceza yargılama usulu İslami ceza hukuku ve İngiliz Hukuku'nu değiştirmek için girişimde bulunmuştur. Bu değiştirme konusunda kendisi 48 yönetmelik yayınlamıştır. Lord Kornwallis tarafından yerel sivil mahkemeleri ile ceza mahkemelerinin faaliyetleri birleştirilmiştir.

1790'da Lord Kornwallis, İslami ceza yargılama usulu ve İslami ceza hukuku işleyişinde önemli değişiklikler yapmıştır. İslamî Ceza Hukukunda, öldürülen kişinin mirasçılarının iradesine göre cinayetin cezasını belirleme yöntemi kaldırıp cinayet için ölüm cezası öngörmektedir. Diğer suçlar için bir ceza olarak uzuvlarını kesmek yerine, sanık için ağır hapis cezası getirmiştir. Bu sırada genel vali ve dört meclis üyesi, baş imam ve iki müftüyü göreve atayarak mahkemeyi yeniden oluşturmuştur. Bu mahkemenin ofisini Murshidabad'dan Kalküta'ya kaydırmıştır. Murshidabad, Kalküta, Dakka ve Patna için dört bölge mahkemesi (Court of Circuit) kurmuş ve her mahkemeye bir imam ve bir müftü atamıştır. Bölge hakimi davayı takip edip sonuçlandırmak için yılda iki kez ilçeyi ziyaret etmiştir.

Lord Kornwallis'in düzenlemelerinin temel özelliği, bağımsız ve tarafsız bir adalet sisteminin kurulmasıydı. Yerel geleneğin kaldırılıp bölge koleksiyoncusundan gelen her türlü gelirin kullanılma hakkını bölge yargıcına (hakim) verilmiştir. Merkez Sivil ve Merkez Nizamât Mahkemeleri eski genel vali ve meclis üyeleri ile birlikte kurulmuştur. Müslüman ve Hindu halkının özel hukuk ve dini konularda geçerli olan düzenlemeler onaylanmıştır. Avrupalı hakimlere Müslüman ve Hindu hukuku konusunda uygun tavsiye ve yardım sağlamak üzere her mahkemeye bir Müslüman ve bir Hindu hukuk görevlisi

⁹² M.P. Jain, *Outlines of Indian legal & constitutional history*, Monohar publishers, New delli-1993, s. 363.

atanmıştır. İngilizlerin kontrolünde olan bu mahkemenin kurulması, kâdıların karar verdiği yerel mahkemeye son vermiştir.⁹³ İmam'ın görevi belgeleri tespit etmek, düğünlere ve diğer İslami dini törenlere liderlik etmektir.

D. SIR JOHNSON TARAFINDAN MÜSLÜMAN CEZA HUKUKUNDA DEĞİŞİKLİK:

Sir Johnson, 1873'te Lord Cornwallis'in halefi olduktan sonra, İslam ceza hukukunda bazı değişiklikler yaptı. Yargıçlar, sanığın insani yönünü dikkate alarak belirli cezaların mahiyetini değiştirme yetkisine sahip olmuştur. Süresiz hapis cezası uygulaması kaldırılmış ve belirli bir süre hapis cezası uygulaması getirilmiştir.⁹⁴

E. İNGİLİZ YÖNETİMİ SIRASINDA İSLAMİ ADALET:

1858'de Hindistan hükümetinin yarasası, Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan'daki yönetimini sona erdirmiş ve Hint alt kıtası İngiltere Kralı'nın doğrudan yönetimi altına girmiştir. Bu yasa, alt kıtanın yönetim ve idaresinde büyük bir değişikliğe neden olmuştur. 1857 asker devriminden sonra, Hindistan Hükümeti Yasasına göre Hint Yarımadası'nın yönetimi Doğu Hindistan Şirketi'nden İngiliz kralına devredilmiştir. 1861'de Hindistan Yüksek Mahkemeleri Yasası'nın yürürlüğe girmesinden önce, yürürlükte olan önemli yasaları, Müslümanların toprak mirası, mülk devri, evlilik, kast ve dini uygulamalarla ilgili yasalarıydı. O zamana kadar İslam ceza hukuku uygulamaları zaman zaman çeşitli düzenlemelerle değiştirilmiş ve tadil edilmiştir. Bu yasaların yaygınlığı Bengal ve Madras arasında sınırlıydı.⁹⁵

F. İNGİLİZLER TARAFINDAN İSLAM HUKUKUNUN KABULÜ:

İngiliz yönetiminden önce, İslami hukuk sistemi alt kıtanın farklı bölgelerinde hem resmi hem de gayri resmi olarak çeşitli şekillerde uygulanmıştır. Ancak tüm bu yasalar gerektiği gibi yürürlüğe girmemiştir. İngilizler, ülkenin farklı bölgeleri için çeşitli komisyonlar oluşturarak bu yasaları resmileştirme girişiminde bulunmuştur. Çoğu durumda İslam ve Hindu şahıs hukuku uygulanmıştır. Ancak yargıçlar, doktrinde uygun şerhler bulamadıkları durumlarda bazen bu tür yasaları yorumlamak için kendi vicdanlarına güvenmişlerdir. On dokuzuncu yüzyılda, hukuk komisyonunun raporlarına dayanarak,

⁹³ Yazarlar ve Yayın Kurulu, a.g.e, c. 3, s. 244.

⁹⁴ Komisyon, a.g.e, c. 3, s. 244.

⁹⁵ Komisyon, a.g.e, c. 3, s. 244.

İngilizler, ceza muhakemesi, ceza kanunu, medeni usul, zamanaşımı ve usul hukuku dahil olmak üzere geniş bir temelde İngiliz kanunlarını yürürlüğe koymuştur. İngilizler Hindistan alt kıtasında iktidara gelmeden önce Müslüman yöneticiler şeriatı dayalı bir adalet sistemi kurmuşlardı, ancak davacıların dini hükümleri evlilik, miras, mülk devri gibi çeşitli konularda hem Müslümanlar hem de Hindular için geçerliydi. Sistematik resmi bir adalet sisteminin yokluğunda, Hindular, Müslümanlar ve diğer dinlerin takipçileri, kendi dini ve sosyal kuralları, gelenekler adalet sistemini idare etmede önemli hale gelmiştir. İngilizler, Bengal, Bihar ve Orissa'yı elde ettikten sonra, idari ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli bölgesel yasalar çıkarmışlardır. Pek çok durumda, Hindistan'ın farklı bölgelerindeki adli idareler arasında koordinasyon eksikliğinden dolayı adalet sisteminde tutarsızlıklar olmuştur. Çeşitli düzenlemeler sonrasında çıkarılan İngiliz yasası, 1793'ten 1834'e kadar Vali Genel Kurulu tarafından yayımlanan düzenlemeler, 1833'te yasama organı tarafından çıkarılan yasalar da Hint Alt Kıtası hukuk ve adalet sistemindeki tutarsızlıkların nedenlerinden biriydi. Hindistan Valiler Konseyi, Hindistan için düzenli ve genel bir yargı, modern ve pratik yasal çerçeve oluşturmak ve alt kıtanın tüm kural ve düzenlemelerini birleştirmek ve yazılı hale getirmek için 1833 tarihli bir Çart Yasası çıkarmak üzere Hindistan Valiler Konseyi tarafından yönlendirilmiştir. Hukuk Komisyonu, alt kıtada hâkim olan medeni hukuk ve ceza adaleti sistemi hakkında, hâkim yargı ve yasal çerçevenin bir değerlendirmesini içeren bir rapor hazırlamakla görevlendirilmiştir. Hukuk komisyonları-a. 1834 tarihli ilk hukuk komisyonu, b. 1853 tarihli İkinci Hukuk Komisyonu, c. 1861 Hukuk Komisyonu ve d. 1889 sayılı Hukuk Komisyonu şeklindedir.⁹⁶

G. İNGİLİZ MÜSLÜMAN HUKUKU:

Alt kıtadaki İngiliz yönetimi sırasında, Privy Council yargıçları ve Hindistan yargıçları, Müslüman özel hukukunun uygulanmasında 1897'da kararlaştırılan Aga Mohammad v. Kulsum Bibi davasındaki ilkeyi izlediler. Yasada belirtilen kurallar yerine görüş bildirmeye çalışırlarsa mahkemelerce dikkate alınmayacaktır. Bununla birlikte, bazı durumlarda, İngiliz adalet hukukunun formüllerinin uygulanması, İslami ve İngiliz hukuk sistemlerinin bir karışımı içinde benzersiz bir kanun yaratılmış olup İngiliz Müslüman hukuku (Anglo Mohamedan Law) olarak bilinir hale gelir.⁹⁷

⁹⁶ Yazarlar ve Yayın Kurulu, a.g.e, c. 3, s. 244-246.

⁹⁷ Mohammad Habibur Rahman, *Islamic Jurisprudence and Muslim Law*, Dhaka: Amin Law Book Center, 2010, s. 23.

H. İNGİLİZ YÖNETİMİ SIRASINDA ÇIKARILAN ÇEŞİTLİ ŞERİAT TEMELLİ YASALAR:

Alt kıtanın bölünmesine kadar İslam hukuku ışığında çıkarılan kanunlar şunlardı: a. Çocuk Evlilik Yasağı Yasası, 1929, b. Müslüman Şahsi Hukuku (Şeriat) Uygulama Yasası, 1937 c. Müslüman Boşanma Yasası, 1939.

IV. PAKİSTAN DÖNEMİNDE ŞERİAT HUKUKU ALTINDA ADALET:

1947'de, Lord Mountbatten'in Hindistan Bağımsızlık Yasası yürürlüğe girince Hindistan ve Pakistan iki ayrı bağımsız devlet olmuştur. Pakistan Devleti'nin kurulmasından sonra bile İngiliz sömürge döneminin hukuk sistemi, yargı ve idare yapısı neredeyse hiç değişmemiştir. 1971'deki bağımsızlığa kadar Bangladeş, Pakistan yönetimi altında Doğu Pakistan denilen bir eyalet olarak varlığını sürdürmüştür. O sırada, Pakistan anayasası 1956 ve 1962'de iki kez hazırlanmıştır.

A. 1956 ANAYASASI:

1956 Anayasası, Pakistan Devleti'nin hukuku ve yargı sistemine ilişkin İslami ilkeleri içermektedir. Pakistan, İslam Cumhuriyeti olarak adlandırılmıştır. İslâm'da da kabul edilen eşitlik, özgürlük, demokrasi, hoşgörü ve sosyal adalet ilkelerini bu anayasanın önsözünde belirtilmiştir. Kur'an-ı Kerim ve sünnete aykırı hiçbir kanunun kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. Pakistan'da İslami bir toplum inşa etmek amacıyla bir İslam araştırma merkezi ve bir İslami danışma konseyinin oluşturulması için düzenlemeler yapılmıştır. Anayasa ayrıca Pakistan devlet başkanının müslüman olması gerektiğini ve İslam'ın dünya kardeşliğine bağlı kalmayı şart koşturmuştur. 1956 anayasası, bağımsız ve tarafsız yasa olarak tanınmıştır. Hukuk ve idare departmanı ile yargı departmanı ayrı tutulmuş ve anlaşmazlıkları çözme ve anayasayı yorumlama konusunda merkezi ve taşra hükümetleri yetkilendirilmiştir.

B. 1962 ANAYASASI:

1962 Anayasası yargının idareden ayrılmasını sağlamıştır. Kanun çıkarma konusunda İslam hükümlerine aykırı olunamayacağı belirtilmiştir. Kanun önünde tüm vatandaşlar eşit kabul edilecektir. Anayasa, her eyalette bir yüksek mahkeme kurulmasını öngörmüştür. Mahkeme kararına karşı yüksek mahkemede temyize gidilmesi öngörülmüştür. Ayrıca, alt mahkemelerin gözetiminde yüksek mahkemeye itirazda

bulunmak için hüküm getirilmiştir. Yüksek Mahkeme, alt mahkemeleri denetleme yetkisine de sahiptir. İngilizlerin yönettiği alt kıtada, İngiliz hukukun genel niteliği hem Pakistan döneminde hem de bağımsız Bangladeş'te bile neredeyse hiç değişmemiştir. Ancak, İngilizler yeni malumatlar üretirken iktidara gelmeden önceki Hindistan kültürü, geleneklerini ve İslamı hukukları tamamen terk etmemiştir; aksine bu tür faktörler İngilizlerin getirdiği yasaları etkilemiştir ve alt kıtada İngilizlerin çıkardığı yasalar İslam hukukunu dikkate almıştır.⁹⁸

Pakistan döneminde şeriat hukukuna göre iki kanun çıkarılmıştır.

(a) Müslüman Aile Hukuku, 1961 (1961 Sayılı Kanun No. 6)

(b) Vakıf Yönetmeliği (1962 No'lu Kararname).⁹⁹

V. BAĞIMSIZ BANGLADEŞ'TE ŞERİAT HUKUKU:

26 Mart 1971'de bağımsızlık ilan edilmiştir. Bangladeş, bağımsızlık bildirgesini onaylamak ve uygulamak için 11 Nisan 1971'de Muzibnagar'dan bağımsızlık bildirgesi yayınlanmış ve aynı tarihte eski Doğu Pakistan bağımsız ve egemen demokratik bir ülke ilan edilmiştir. 26 Mart 1971'de Doğu Pakistan'da yürürlükte olan tüm yasaların yürürlükte kalmasına karar verilmiştir. Bangladeş'in bağımsızlığını kazanmasından sonra bile, Pakistan döneminin yargı sistemi, 1972'de Bangladeş Anayasası'nın çıkarılmasına kadar devam etmiştir.

Bu dönemde halen yürürlükte olan şeriat kanunlarına ek olarak bazı kanunlar çıkarılmıştır ve eski kanunlar değiştirilmiştir. Böylelikle bağımsız Bangladeş'te İslâm hukukuna dayanarak çeşitli yasalar getirilmiştir.

⁹⁸ Komisyon, a.g.e, c. 3, s. 248-250.

⁹⁹ Mohammad Habibur Rahman, a.g.e, s. 92.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BANGLADEŞ MEDENİ HUKUKU VE İSLAM HUKUKU
KARŞILAŞTIRMASI

Bangladeş'in bağımsızlığından sonra 1972'de Bangladeş Anayasası'nın ilanına kadar Pakistan döneminin yargı sistemi devam etmiştir. Daha sonra mevcut şariat kanunlarıyla beraber yeniden bazı kanunlar çıkarılmış ve eski kanunlar değiştirilmiştir. Böylelikle bağımsız Bangladeş'te şariat hukukuna değinilerek çeşitli hükümler getirilmiştir.

Bu bölümde Bangladeş medeni hukuku değişik kanunları ve maddeleri ile İslam hukukunun ilkeleri ışığında karşılaştırmalı bir tartışma sunulmaktadır. Bu hukukun İslam hukuku ile değerlendirilmektedir.

I. 1937 TARİHLİ MÜSLÜMAN ŞAHIS HUKUKU UYGULAMA KANUNU VE İSLAM HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ

Bu yasa İngiliz yönetimi sırasında çıkarılmış olsa da Bangladeş'te hala yürürlüktedir. 11 Nisan 1971 yılında yasaların devam ettirilmesi emri verildiğinde 26 Mart 1971'de Doğu Pakistan'da yürürlükte olan bu kanunun Bangladeş'te de devam edeceği açıklandı. Daha sonra Bangladeş (Mevcut Yasaların Uyarlanması) Kararı¹⁰⁰, 1972 olarak yazıya geçirilmiştir.¹⁰¹

A. 1937 TARİHLİ MÜSLÜMAN ŞAHIS HUKUKU UYGULAMA KANUNU

Bangladeş'teki Müslümanlara şariat uygulanmasını sağlamak için oluşturulan kanundur.¹⁰² Bangladeş'teki¹⁰³ Müslümanlar için islam şahıs hukukunun uygulanması isendiğinden bu hukuk oluşturulmuştur.

1. Madde-1: Kısa Başlık ve Kapsam:

(a) Bu kanunun adı Müslüman Şahıs Hukuk (Şariat) Uygulama Kanun'dur, 1936.

(b) Bu kanun Bangladeş¹⁰⁴'in tamamını kapsamaktadır.

¹⁰⁰ The Bangladesh (Adaptation of Existing Laws) Order, 1972

¹⁰¹ Bangladeş Halk Cumhuriyeti Hükümeti, Hukuk, Adalet ve Parlamento İşleri Bakanlığı The Bangladesh (Adaptation of Existing Laws) Order, 1972, 1972 yılının 48. Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, 22 Mayıs 1972.

¹⁰² "Bangladeş" kelimesi "1973 Sayılı 8. Kanunun *Bangladesh Laws (Revision and Declaration) Act, 1973*, 3. Madde ve 2. programa göre "Pakistan" kelimenin yerini değiştirilmiştir.

¹⁰³ "Bangladeş" kelimesi "1973 Sayılı 8. Kanunun *Bangladesh Laws (Revision and Declaration) Act, 1973*, 3. Madde ve 2. programa göre "Pakistan" kelimenin yerini değiştirilmiştir.

¹⁰⁴ "Bangladeş" kelimesi "1973 Sayılı 8. Kanunun *Bangladesh Laws (Revision and Declaration) Act, 1973*, 3. Madde ve 2. programa göre "Pakistan" kelimenin yerini değiştirilmiştir.

2. Madde-2: Müslümanlar İçin Şahıs Hukukun Uygulanması:

Geleneğe aykırı herhangi bir sistem mevcut olsa da vasiyet yoluyla edinilen miras; doğrudan miras olarak alınan, sözleşmeye bağlanan ya da miras bağışlayan veya herhangi bir şahıs hukukun hükmüne bağlı olarak alınan mülkiyet. Kadınların özel mülkiyeti. Evlilik, boşanma, ila, zihar, lian, muhâlea ve mübarat ile boşanma, nafaka, mehir, vasiyet, bağış, müteveli, müteveli mülkü, (Vakıf ve hayır kurumları ile vakıf ve dini mülk hariç) vakıf ile ilgili tüm meseleler (tarım araçları ile ilgili sorular hariç) ve şikayetlerde eğer taraflar Müslüman ise karar İslam şahıs hukuku (Şeriat) kurallarına uygun olarak verilecektir.

3. Madde-3: Bildirme Yetkisi:

I. Kişinin kendisine verilen yetkiyi yerine getirmesi

(a) Kendisi bir Müslüman ise

(b) 1872 Sözleşme Kanunu'nun 11. maddesine göre bir sözleşme yapma hakkına sahiptir.

(c) Kendisi Bangladeş vatandaşı ise belirlenen biçimde ve belirlenen makama bu maddenin hükümlerinden yararlanma isteğini ibraz edebilir. Böylece ikinci maddede beyan edilen hükümler kişiyi ve soyundan gelen tüm kişileri de kapsar.

B. İSLAM HUKUKU IŞIĞINDA İNCELEME

Bu kanuna göre Bangladeş mahkemeleri aşağıdaki konularda Müslümanlara İslam hukukunu uygulamasına imkân sağlamıştır:

(i) Miras: Ölen bir kimsenin (mûris) mal varlığının âkıbetini düzenleyen kuralların bütününe ifade eder.¹⁰⁵

(ii) Kadının mülkiyet hakları: Kadının mülkiyet hakları miras, mehir, nafaka gibi kadınların temel haklarıdır.

¹⁰⁵ *el-Fetâva'l-Hindiyye* (Ebü'l-Muzaffer Muhyiddin Muhammed Bahadır Alemgir (ö.1118/1706) tarafından, Şeyh Nizam başkanlığında bir komisyona hazırlanmıştır), Beyrut: Dâru'l-fikr, 1411/1991, 6: 447; Ömer Nasuhi Bilmen (ö.1390/1971), *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 2013, 5: 207; Mahmud Esad b. Emin Seydişehrî, *Feraidu'-ferâiz (Delilleriyle İslâm Miras Hukuku)*, trc. İsmail Hakkı Uca, İstanbul: Esra Yayınları, 1994, s. 15.

(iii) Evlilik: Fıkıh terminolojisinde, şer‘an aranan şartlar çerçevesinde aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının hayatlarını geçici olmaksızın birleştirmelerini sağlayan akdi ve bu yolla eşler arasında meydana gelen evlilik ilişkisini ifade eder.¹⁰⁶ Bu kanunda Müslümanların evlilik hakları, evlilikte şahitlik, çok evlilik gibi konuları kapsamaktadır.

(iv) Boşanma: ‘Talâk’ kelimesi ayırmak, salıvermek, serbest bırakmak gibi mânalarda kullanılmaktadır.¹⁰⁷ Fıkıh terimi olarak belli lafızlarla nikâh akdinin bozulmasını ifade etmektedir.¹⁰⁸ Başka bir ifade ile, “Hususi bir lafızla nikâh bağı (bâinde) derhal veya (ric’î boşamada) meâlen (kısmen) kaldırmaktır”.¹⁰⁹

(v) İla: Lügatta “yemin etmek” anlamına gelen îlâ, Kocanın karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin etmesi ve uzun süre karısına yaklaşmamak suretiyle bu konuda kararlı olduğunu göstermesi ile tahakkuk eden bir boşama şeklidir.¹¹⁰ İla evlilik akdinin sona ermesine yol açabilen bir yemin türüdür.

(vi) Zihar: Zihâr kelimesi “sırt, arka, yüzey” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak zihâr, kendisine haram kılmak amacıyla karısına “sen bana anamın sırtı gibisin” gibi ifadeler kullanarak evlenmesi dinen yasak olan yakınına karısına benzetmesi demektir.¹¹¹

(vii) Liân: Lügatte, liân kelimesi “karşılıklı lânetleşme”, “iki veya daha fazla kişi arasında lânetleşme” mânasına kullanılmaktadır.¹¹² karısının zina ettiğini veya çocuğunun zina mahsulü olduğunu iddia eden ve bu iddiasını gerektiği şekilde ispat edemeyen koca

¹⁰⁶ Fahrettin Atar, “Nikâh” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. 33, ss. 112-117.

¹⁰⁷ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 1001; Tahânevî, *Keşşâfu Istilâhâtı’l-funûn ve’l-ulûm*, II, 1136; Bilmen, *Istilâhât*, II, 175; Cezîrî, *kitâbu’l-fikh ale’l-Mezâhibi’l-erbaa*, IV, 278; Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *umdetü’l-kârî Şerhu Sahihî’l-Buhârî*, b.y. ts. XX, 225.

¹⁰⁸ Halil İbrahim Acar, “Talâk” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C. 39, ss. 496-500.

¹⁰⁹ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 14; Tahânevî, *Keşşâfu Istilâhâtı’l-funûn ve’l-ulûm*, II, 1136; Cezîrî, *kitâbu’l-fikh ale’l-Mezâhibi’l-erbaa*, IV, 278; Bilmen, *Istilâhât*, II, 175; Yaman, *İslâm Aile Hukuku*, s. 70; Abdullah ÇOLAK, *İslâm Aile Hukuku*, İstanbul, 2018, s. 172.

¹¹⁰ Hamza Aktan, *İslâm Aile Hukukunda Boşanma ve Yorumu*, Erzurum, 1982, s. 8; Halil İbrahim Acar, *Ana Hatlarıyla İslâm Aile Hukuku*, İstanbul, 2008, s. 255; Hamdi Döndüren, “İlâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 22, ss. 61-62.

¹¹¹ Ahmet Yaman, “Zihâr” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, ss. 387-390.

¹¹² Mehmet Âkif Aydın, “Liân” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C. 27, ss. 172-173.

hâkim huzurunda hususi bir şekilde yeminleşir ve evlilik birliğine hâkim tarafından son verilir.¹¹³

Resulullah (s.a.v) zamanında ensardan birisinin sorusu üzerine liânla ilgili şu ayet nazil olmuştur.

“Eşlerine zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defada, eğer yalan söyleyenlerden ise Allah’ın lanetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir. Kadının, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ile şahitlik etmesi, beşinci defa da, eğer (kocas) doğru söyleyenlerden ise Allah’ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi kendisinden cezayı kaldırır.”¹¹⁴

(viii) Muhâlea / Hul: Lügatte “elbiseyi çıkarmak, soyunmak; ayırmak” gibi anlamlara gelen hul kelmesi Karı-kocanın anlaşma üzere karı tarafından kocasına belli bir bedel verip karşılıklı rıza ile evliliğe son verilmesi olarak tanımlanmaktadır. Karşılıklı anlaşmayla gerçekleşmesi sebebiyle bu işleme muhâlea adı verilmiştir.¹¹⁵

(ix) Nafaka: Lügatte nafaka kelimesi “harcamak, tüketmek” anlamındaki infâk masdarından türetilmiş olup “azık, ihtiyaçların karşılanması maksadıyla harcanan para vb. maddî değerler” mânasına gelir.¹¹⁶ Fıkhi terim olarak, İnsanın normal bir hayat için muhtaç olduğu şeylerin hepsine “nafaka” denilmektedir.¹¹⁷ Nafaka yiyecek, giyecek, mesken ile bunlara tabi olan şeylerden ibarettir.¹¹⁸

(x) Mehir: Sözlükte mehir (mehr) “ücret” mânasına gelmektedir. Nikâh akdinin sonucu olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya maldır.¹¹⁹ Evlilik akdinin tabii bir sonucu olan mehir kur’ân-ı Kerim’de “*ecr*”¹²⁰ (فَأَتَكُونَهُنَّ بِأَدْنِ أَهْلِهِنَّ وَأَتَوْهُنَّ أَجُورَهُنَّ)

¹¹³ Abdullah ÇOLAK, *İslâm Aile Hukuku*, İstanbul: ensar, 2018, s. 224.

¹¹⁴ Nür süresi, 24/6-9.

¹¹⁵ Fahrettin Atar, “Muhâlea” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2005, C. 30, ss. 399-402.

¹¹⁶ Celal Erbay, “Muhâlea” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, C. 32, ss. 282-285.

¹¹⁷ Karaman, *mukayeseli İslâm Hukuku*, I, s. 286; Özcan Ruhi, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, İzmir, 1996, s. 12; Celal Erbay, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, İstanbul, 1998, s. 13.

¹¹⁸ Halil İbrahim Acar, *İslâm Aile Hukuku*, İstanbul: ensar, 2018, s. 172.

¹¹⁹ Mehmet Âkif Aydın, “Mehir” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C. 28, ss. 389-391.

¹²⁰ Nisâ süresi 4/25 (ailelerinin de izniyle onları nikâhlayın, mehirlerini de âdete uygun olarak verin.)

أَنْ قَبْلَ مَنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ وَإِنْ) “*farîza*”¹²² (نَحْلَةً صَدَقَاتِهِنَّ النَّسَاءَ وَأَتُوا) “*nihle*”¹²¹, “*sadûka*”, (بِالْمَعْرُوفِ) gibi isimler altında geçmektedir.

(xi) Vesâyet: Vasy kökünden gelen vesâyet kelimesi sözlükte “eklemek, bitişmek; birinden bir işi üzerine almasını istemek” anlamına gelmektedir. Bir fıkıh terimi olarak, Edâ ehliyeti bulunmayan veya eksik olanları himaye ve mallarını idareye ilişkin yetki ve sorumluluk anlamında kullanılmaktadır.¹²³

(xii) Hibe: Sözlükte “karşılıksız vermek, bağışlamak” anlamına gelmektedir. Fıkıh terimi olarak hibe, özel borç ilişkileri grubunda yer alan ve bir malın karşılıksız olarak başkasına temlikini ifade eden akdin adıdır.¹²⁴

(xiii) Mal rejimi sözleşmesi: Evlenecek olan çiftlerin veya evli olan eşlerin, mal varlıklarını nasıl yöneteceklerini düzenlemektedir. Tarafların evlilik süresince boyunca mal varlığına yönelik hak ve yükümlülükleri sözleşme kapsamındadır. Evlilik sona erdiğinde malların ne şekilde tasfiye edileceğini de bu sözleşmeler düzenlemektedir.¹²⁵

(xiv) Vakıf: Sözlükte “durmak; durdurmak, alıkoymak” anlamındaki kullanılan vakıf (vakf) kelimesi “bir malın mâlikî tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi” denilmektedir.¹²⁶

İslam hukuku açısından bu konuların şahıs ve sosyal hayatta uygulanması önemlidir. Böylece bu kurallara resmi hukuk tarafından izin verilir. Bangladeş’te Kadına yönelik şiddet konuları ceza hukuku kapsamındadır. Lakin 1937 yılında Müslüman şahıs hukuku (şeriat) kabul edildikten sonra İslam ceza hukukunu tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bu yüzden, kadına karşı şiddeti önlemede bu hukuk pasif bir rol üstlenmiştir.

¹²¹ Nisâ süresi 4/4 (Kadınlara mehirlerini borcunuzu öder gibi verin.)

¹²² Bakara süresi 2/237 (Bir mehir belirlediğiniz halde onlarla birleşmeden kendilerini boşarsanız, belirlediğiniz mehirin yarısını ödemek size borçtur)

¹²³ Ali Bardakoğlu, “Vesâyet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C. 28, ss. 389-391.

¹²⁴ Ali Bardakoğlu, “Vesâyet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 17, ss. 421-426.

¹²⁵ <https://www.atamer.av.tr/evlilik-sozlesmesi-ve-mal-rejimi-sozlesmeleri/#:~:text=Evlilik%20s%C3%B6zle%C5%9Fmesi%20veya%20kanundaki%20tan%C4%B1m%C4%B1,hukuku%20alan%C4%B1na%20giren%20bir%20s%C3%B6zle%C5%9Fmedir.>

¹²⁶ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, ss. 475-479.

1937 tarihli Müslüman Şahıs Hukuk (Şeriat) Uygulama Kanunun incelemesinde Gazi Shamsur Rahman, şunları söylemiştir: "Yukarıda zikredilen tüm hususlarda yargılanma sırasında izlenen prosedür, İslam hukukunun usulü değildir. Bu yargılama sırasında çoğu zaman mevcut olan beşerî medeni hukuk ve usul, muhakeme yargılama hukuku kurallarına başvurulmaktadır. Bazı durumlarda Müslüman Aile Hukuku Mahkemesi Yönetmeliği tarafından getirilen kısa prosedür izlenmektedir. Bu nedenle, İslam yargılama hukukunun bütünüyle uygulanmadığını söylenebilir. Bangladeş'te bu tür usul kuralları ve kanıt kuralları uygulanmamaktadır."¹²⁷

Ayrıca bu kanun, davaları İslam hukukuna göre çözme yetkisi verse bile uygulanması, Bangladeş'te geçerli olan çeşitli kanunlarla engellenmektedir. Bu nedenle, İslam Şahıs Hukuku uygulayarak bazı suçları, özellikle kadınlara yönelik şiddeti önlemek mümkün değildir. Engellenen kanunlar şunlardır:

- (a) Caste Disabilities Removal Act, 1850 (İrtidat durumunda)
- (b) Şahitlik Kanunu'nun 107. ve 108. maddeleri (Ölünün tespi etme durumunda)
- (c) Şahitlik Kanunu'nun 112. madde (Çocuğun meşruiyet durumunda)
- (d) Evli kadının mülkiyet hukuku, 1874 (Hayat sigortası durumunda)
- (e) Majority Act, 1875 (Çoğunluk Yasası, 1875) Ergenlik yaşının belirlenmesinde
- (f) Guardians and Wards Act, 1890 (Veliler ve sözler yasası, 1890) Reşit olmayan birinin velayeti durumunda.
- (g) Miras Hukuku, 1925 (Terekenin idaresi durumunda)
- (h) Mülkiyetin deviri hukuku, 1882 (İkinci ve sekizinci bölümler hariç)
- (i) Çocuk evliliği yasağı hukuku, 1929 (Evlilik yaşı durumunda)¹²⁸

Müslüman Şahıs Hukuku Uygulama Kanunu, 1937 İslâm hukuku bakımından değerlendirilmesinde, öncelikle yerel bazı kanunlar tarafından kontrol edildiği görülmektedir.

¹²⁷ Gazi Shamsur Rahman, *Müslüman Hukuku Üzerine Yorum (Muslim Ayner Vassho)*, Dhaka: Khoshroj Kitab Mahal, 2010, ss. 252

¹²⁸ Gazi Shamsur Rahman, a.g.e., s. 252.

II. 1939 TARİHLİ MÜSLÜMAN BOŞANMA KANUNU VE İSLAM HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ

Müslüman boşanma kanunu, 1939. Bu kanun Pakistan yönetimi sırasında çıkarılmışsa da Bangladeş'te halen yürürlüktedir. 11 Nisan 1971 yılında yasaların devam ettirilmesi emri¹²⁹ verilip 26 Mart 1971'de Doğu Pakistan'da yürürlükte olan bu kanunun Bangladeş'te de devam edeceği açıklandı. Daha sonra bu kanunun 2. maddenin 7. fıkrasında değişiklik yapılarak, kadınlar için asgari evlilik yaşı 16'den 18'e yükseltilmiştir, 1986 tarihli 25 Sayılı Kararname, 'İslâm Boşanma (Değişiklik) Kararnamesi, 1986' ile düzenlenmiştir.

A. MÜSLÜMAN BOŞANMA KANUNU, 1939:

7 Ekim 1939 tarihli Müslüman Boşanma Kanunu, 8 Sayılı Kanun olarak bilinmektedir. Boşanma davalarıyla ilgili İslam hukukunun hükümlerinin toplanması, yorumlanması ve evli bir Müslüman kadının irtidat etmesiyle evlilik bağına ilişkin sonuçları belirtmek için hazırlanmış bir kanundur.

1. Madde-1: Başlık ve Kapsam:

(a) Bu kanuna 1939 yılının "Müslüman Boşanma Kanun" olarak adlandırılmıştır.

(b) Bu kanun Bangladeş¹³⁰'in tamamını kapsamaktadır.

2. Madde-2: Boşanma Kararının Nedeni:

İslâm hukukuna göre evli bir kadın, aşağıdaki nedenlerden biri veya birkaçından dolayı boşanma kararı alma hakkına sahip olacaktır.

(i) Kocasını dört yıldır kayıpsa;

(ii) Koca, karısına iki yıl boyunca nafaka vermeyi ihmal etmişse ya da hiç vermemişse;

(ii.a) Koca, 1961 Müslüman Aile Kanunu hükümlerine aykırı olarak ikinci bir kadınla evlenmişse;¹³¹

¹²⁹ Laws Continuance Enforcement Order

¹³⁰ "Bangladeş" kelimesi "1973 Sayılı 8. Kanunun *Bangladesh Laws (Revision And Declaration) Act, 1973*, 3. Madde ve 2. Fıkra'ya göre "Pakistan" kelimesinin yerini yerleştirilmiştir.

¹³¹ 1961, Müslüman Aile Hukuku'nun (Kararname) 13. Madde [1961 yılının 8. kararnamesi] .

- (iii) Koca yedi yıl veya daha uzun süre hapis cezasına çarptırılmışsa;
- (iv) Makul bir neden olmaksızın, kocanın evlilik yükümlülüklerini üç yıl boyunca yerine getirmemişse
- (v) Koca evlilik anında iktidarsızsa ve bu durum hala devam ediyorsa;
- (vi) Koca iki yıldır akıl hasatası ise veya cüzzam yahut ciddi bir cinsel rahatsızlık geçirmişse;
- (vii) Kadın on sekiz¹³² yaşından önce babası veya başka bir velisi tarafından evlendirilmişse ve cinsel ilişki olmamak kaydı ile on dokuz¹³³ yaşına ulaşmadan bu evliğı reddetmişse.
- (viii) Koca karısına şiddet uygulamışsa, yani,
- (viii.a) Karısına şiddet uygulamayı alışkanlık hale getirmişse ya da şiddet uygulanıp hayatı dayanılmaz hale getirme, fiziksel şiddet kategorisine girmezse de,
- (viii.b) Koca kötü şöhretli kadınlarla beraberlik yaşıyorsa;
- (viii.c) Karısını ahlaksız bir hayat yaşamaya zorluyorsa,
- (viii.d) Kadının mülk üzerindeki meşru hakkını kullanmasını engellemek veta mülkünü gaspetmek,
- (viii.e) Kadının dini inançlarını veya dini bir hayat yaşamasını engellerse,
- (viii.f) Çok eşli olup da eşlerine Kur'an'da belirtildiğı gibi adil davranmazsa ya da İslâm boşanma hukukuna göre boşanmanın sebeplerin herhangi birisi gerçekleşirse.
- Bunula birlikte kadının boşanma hakkına sahip olabilmesi için bazı şartlar koşulmuştur.

¹³² 1986 yılın 25. kararnamede '1986, Müslüman Boşanma (Değişiklik) kararnamenin' 2. maddeye göre "on altı yaş" yerine "on sekiz yaş" kelimesi almıştır.

¹³³ 1986 yılın 25. kararnamede '1986, Müslüman Boşanma (Değişiklik) kararnamenin' 2. maddeye göre "on sekiz yaş" yerine "on dokuz yaş" kelimesi almıştır.

(a) Hapis cezası kesinleşinceye kadar, Kadın III. sırada (Koca yedi yıl veya daha uzun süre hapis cezasına çarptırılmışsa) sayılan boşanma kararı alma hakkına sahip olmayacaktır.

(b) Birinci sırada (Kocası dört yıldır kayıpsa) açıklanan nedenlerle çıkarılan karar, çıkarıldığı tarihten itibaren altı aya kadar yürürlüğe girmez ve eğer koca bu süre içinde bizzat kendi veya yetkili bir temsilci aracılığıyla ortaya çıkarak evlilik görevlerini yerine getirmeye hazır olduğuna dair mahkemeyi tatmin edebilirse; bu durumda mahkeme boşanma kararını iptal eder.

(c) Beşinci sırada (Kocası dört yıldır kayıpsa) açıklanan nedenlerle çıkarılan karardan önce kocanın talebi üzerine mahkeme şu şekilde karar verebilir. Karar verildiği tarihten itibaren bir yıl içerisinde kocanın ilgili konuda mahkemeyi ikna etmesi gerekir. Kendisi iktidarsızlığından kurtuldu veya koca bu süre içinde mahkemeye gerekli izahatta bulunursa, mahkeme bu nedenle herhangi bir karar çıkarmayacaktır.

3. Madde-3: Kocanın Adresi Bilinmiyorsa, Mirasçılarına Bildirimde Bulunması:

2. maddenin 1. fıkrası geçerli olduğu davalarında-

(a) Mahkeme tutanağı doldurulurken kocasının ölmemesi durumunda İslâm hukukuna göre miras kalacak kişilerin adları ve adresleri yazılmalıdır.

(b) Söz konusu kişilerin aleyhine dava ihbarnamesi düzenlenmelidir.

(c) Mahkemede bu kişiler söz alma hakkına sahip olacaktır.

Ancak, kocanın amcaları ve erkek kardeşleri varsa, mirasçı olmazsa bile onların adı da tutanakta yazılmalıdır.

4. Madde-4: İrtidatın Sonuçları:

Evli bir Müslüman kadın İslâm'dan ayrılırsa veya İslâm dışında bir dine geçerse boşanma gerçekleştirilmeyecektir. Ancak, böyle bir irtidattan veya başka bir dine geçtikten sonra, maddede 2 de belirtilen nedenlerden herhangi biri nedeniyle kadın boşanma kararı almaya hak kazanacaktır. Ayrıca, başka bir dine mensup bir kadın İslam dini kabul ettikten

sonra tekrar eski dinine geçmesi halinde, bu maddenin hükümleri kendisi için geçerli olmayacaktır.

5. Madde-5: Mehir Hakları İhlal Edilmeyecek:

Bu yasanın içerdiği herhangi bir gerekçeden dolayı bir kadının boşanması durumunda İslâm hukukuna göre mehir hakları tamamen ya da kısmen ihlal edilemez.

6. Madde-6: 1937 Yıllı 26. Sayılı Kanunun V. Maddesinin Kaldırılması:

1937 yılın İslâm şahıs hukuku uygulama kanunun 5. Maddesi burada yürürlükten kaldırılmıştır.

B. İSLÂM HUKUKUNA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ:

Boşanmayla ilgili çeşitli sorunları çözmek için bu kanun çıkarılmıştır. Bu kanunda toplam altı madde bulunmaktadır. Aşağıda bu kanunun hükümleri İslam hukukuna göre incelenmiştir:

1. Mahkeme Yoluyla Boşanma Hakkının Elde Edilmesi (Madde 2):

Bu kanun hükümlerine göre kadın, farklı durumlarda mahkeme kanalıyla boşanabilir. Konu İslâm aile hukukuna göre detaylı bir şekilde aşağıda ele almaktadır.

Tefrîk kelimesi lügatte, f-r-k (فرق) kökünden türemiş olup, tef'îl (تفعيل) babında kullanılan ve iki şeyin arasını ayırmayı ifade eden bir kelimedir.¹³⁴ İslam aile hukuku terimi olarak, tefrik belirli sebeplerden dolayı karı veya kocanın mahkemeye başvurusuyla hâkimin evlilik hayatına son vermesidir.¹³⁵ İslâm hukukuna göre boşanma hakkı prensip olarak kadınlara değil, sadece erkeklere aittir. Yani kadına tek başına evliliği sona erdirmeye hakkı tanınmamıştır. Buna karşın evliliğinin sona ermesini isteyen kadın, mahkemeye başvurabilir. Bu şekilde hâkim kararı ile gerçekleşen boşanmalara klasik literatürde tefrik denilir.¹³⁶ Yargı yoluyla boşanmada Hanefîler mahkemelerin evliliğe son verme yetkisini çok sınırlı tutarken, Mâlikîler ve Hanbelîler bu konuda kadına daha fazla imkân tanımıştır.¹³⁷ Hanefî mezhebine göre prensip olarak kocanın talak yetkisine sahip olma sebebiyle kocaya tefrîk hakkının verilmemesine gerekçe olarak zikredilmiştir. Bu nedenle

¹³⁴ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriya, *Makâyisü'l-lüga*, b.y: İttihâdü kitabi'l-arab, 2002, C. 4, s. 392.

¹³⁵ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2009, C. 1, s. 369.

¹³⁶ Abdullah ÇOLAK, *a.g.e.*, s. 216.

¹³⁷ *a.g.e.*, s. 216

mahkemeye müracat etme hakkı kadınlar için sınırlı tutulmuştur.¹³⁸ Hanefiler dışında Şafi’î, Hanbelî ve özellikle Mâlikî mezhebinde kocaya da tefrik hakkı tanınmıştır.¹³⁹

Taraflarının karşılıklı iradelerine dayanan muhâle’a/hul ile boşanmada hâkimin kararına ihtiyaç bulunması konusunda fıkıhçıların arasında ihtilaf olmuştur. Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler’e göre muhâlea yoluyla boşanma gerçekleşebilmesi için hâkimin kararına ihtiyaç bulunmamaktadır.

Dolayısıyla İslâm aile hukukuna göre, kadının özel sorunlar nedeni ile mahkemeye başvurarak tefrik yoluyla boşanma hakkına sahiptir. 1939 yılındaki Müslüman Boşanma Kanunu’nun ikinci maddesi İslâm aile hukukuna uymaktadır.

2. Kocanın Kaybolması Halinde Boşanma Hakkı (2. Madde 1. Fıkra):¹⁴⁰

Kocanın kaybolması veya uzun müddet kendisinden haber alınmaması ya da evden çıkıp bir daha gelmemesi, ailelerin sık sık karşılaştığı musibetler arasındadır. İslam dini bu tür durumlarda kadının mağduriyetini gidermek için kendisine boşanma hakkı tanır. Çünkü başta nafaka olmak üzere evliliğe taalluk eden hakların yerine getirilmesi, Allah’u Teâla’nın kocaya yüklediği vazifeler arasındadır. Bu durumda, İslâm aile hukuku açısından iki tür hüküm beyan etmişlerdir. (I.) Kocanın ikametgâh ve hayatta olup olmadığının bilinmemesi (mekûd/kayıp)¹⁴¹ (II.) Hayatta olduğu bilinmekle beraber bulunduğu yer bilinmeyen gaib¹⁴² olan koca. Muasır İslâm fıkıhçıları bu iki terimi ayrı ayrı değerlendirmişlerdir. Bazı fıkıhçılar gaip olayları mefkûd’la birlikte mütalâa etmişlerse bile çağdaş İslâm hukukçuları arasında gaiplik boşanma sebeplerinden olan “eşini terk” haline benzemektedir.¹⁴³

Hanefî, Şâfiî, Zâhirî ve Ca’ferîler’e göre; gaip olan bir kocanın evi terk etme süresi uzun ya da kısa da olsa karısı boşanmak için tefrik talebinde bulunamaz. Eğer kocanın yeri

¹³⁸ Burhâneddin el-Mergînânî, el-Hidâye, İstanbul, 1986, C. II, s. 11. Halil İbrahim Acar, “Tefrik” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, C. 40, ss. 277-279.

¹³⁹ Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî, *Kitâbu’l-Hucce âlâ Ehli’l-Medîne*, nşr, Mehdî Hasan el- Keylânî el Kadîrî, Beyrut, 1983, C. III, s. 325; Ebû’l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Derdîr, *eş-Şerhu’s-Sağîr alâ Akrabi’l-mesâlik ilâ mezhebi’l-İmam Mâlik*, Kahire: Dârü’l-maârif, ts., C. 2, s. 468; Ebû’l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktesid*, Kahire: Dârü’l Hadîs, 2004, (Mektebetü’ş-Şâmile) C. III, s. 116.

¹⁴⁰ Bkz. S. 40, Madde-2, (i).

¹⁴¹ Kâsânî, a.g.e., C. II, s. 338-339; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, C. III, s. 116-117.

¹⁴² Beşir Gözübenli, “Mefkûd” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C. 28, ss. 324-326.

¹⁴³ Halil İbrahim Acar, *İslâm Aile Hukuku*, s. 273.

biliniyorsa hâkim bulunduğu beldenin hâkimine yazı yazarak kocayı nafaka vermeye mecbur eder. Kocanın yeri bilinmiyorsa emsâllerinin hayatta olduğu sürece beklenmesi gerekir.¹⁴⁴

Mâlikîlere göre, gaib olan koca, meşru bir sebeple veya mazereti bulunmadan uzun süre evi terk eder ve eşi bundan zarar görürse, bu süre içinde ona yetecek kadar nafaka bırakmış olsa da karısı tefrik talebinde bulunabilir. Çünkü kadın her hâlükârda ihmal edildiğinden zarar görmektedir ve maruz kaldığı zarardan kurtulmalıdır. Zarardan kurtulabilmek, ancak hâkimden boşanma talebinde bulunmasıyla mümkündür. Bu durumda ayrılık süre ilgili ihtilaf bulunmaktadır. Müddet konusunda bir, üç ve dört yıl gibi değişik görüşler var ise de, tercih edilen görüşe göre, kocasından bir yıl ayrı kalan kadın, boşanma talebinde bulunabilir. Bu süre içinde koca, haber alınamayacak bir yerde ise veya nerede olduğu bilinmiyorsa kadının talebi üzerine hâkim tefrik kararı verir. Tefrik kararıyla gerçekleşen ayrılıkla bir bâin talâk meydana gelir. Şâyet kocadan haber alınabiliyorsa hâkim, kocasına evine dönmesini veya karısını yanına almasını ya da boşanması isteyerek kendisine mühlet tanır. Koca, verilen süre içerisinde hiçbirini yerine getirmezse ve aynı hal devam ederse hâkim aralarını ayırma kararı verir.¹⁴⁵

Kocanın yeri ve hayatta olup olmadığı bilinmediği durumlarda, “mefkûd” hükümleri uygulanır. Hanefiler, mefkûdun ölümüne hükmedilebileceği zaman hakkında fikir birliğine varamamışlardır. Doksan yıl, yüz yirmi yıl veya emsâllerinin ölümüne itibar edilmesi gerektiği gibi birbirinden farklı görüşlerin ortaya çıkması da bu ihtilafın neticesidir. Mezhep içerisinde tercih edilen görüş, emsâllerinin vefat etmesi halinde mefkûdun ölümüne hükmedileceği yönündedir.¹⁴⁶

Hanbelîlere göre, kocası ilim tahsili, ticaret, çalışma, askerlik veya cihad gibi meşru mazeretler nedeniyle evi terk edip ayrılmışsa kadın tefrik talebinde bulunamaz. Yukardaki sebeplerin dışında koca gaip ise kadın tefrik talebinde bulunabilir. Hanbelîlere göre gaip ayrılık süresi en az altı aydır. Koca evi terk edip altı ay ya da daha fazla ayrı kalmışsa,

¹⁴⁴ Halil İbrahim Acar, “Tefrik” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, C. 40, ss. 277-279.

¹⁴⁵ Ahmet yaman, *İslâm Aile Hukuku*, İstanbul, 2008, s. 90; Halil İbrahim Acar, *İslâm Aile Hukuku*, a.g.e., s. 274; Abdullah Çolak, a.g.e., s. 220; Döndüren, a.g.e., s. 445.

¹⁴⁶ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye şerh'ü-l-Bidâyeti'l-Mübtedi*, Beyrut:Dâru't Turâsü'l Arabî, 1997, C. II, s. 182; İbn âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, C. II, s. 903; Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, C. III, s. 442; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, C. VI, s. 260; Halil İbrahim Acar, *Evliliğin Sona Ermesi*, s. 163-164; Döndüren, a.g.e., s. 444.

kadının mahkemeye başvurması neticesinde hâkim eşlerin arasını ayırır ve bu ayrılıkla fesih meydana gelir. Bu meselenin hassasiyetiyle ilgili anlatılan en meşhur mesele; Hz. Ömer (ra)'ın bir gece gerçekleştirdiği teftiş sırasında, cihatta olan eşine ihtiyaç duyan kadının bunu bir şiirle dillendirmesini işitmesi üzerine acil bir kararla cihat için altı aydan fazla evlilerin birbirlerinden ayrı kalmamasına dair verdiği fermanıdır. Bunun delili Hz. Ömer (ra)'ın ictihadıdır. “Hz. Ömer (ra), kızı Ümmü'l-Mü'minin Hafsa'ya (ra) sordu! Bir kadın kocası olmadan ne kadar sabırlı olabilir? Hafsa, "Beş ay, altı ay" yanıtını verdi. Sonra Hz. Ömer (ra) kişinin altı ay cihatta kalabileceğine karar verdi.¹⁴⁷

Şafiîlere göre mefkûd bir kişinin ölümüne hükmedebilmek için ya hakkında kesin bir bilgi sahibi olunması ya da akranlarının hayatta kalabildikleri azami sürenin geçmesi gerekmektedir. Bu mesele hâkimin ictihadına bırakılır.¹⁴⁸ Şafiîlerin kavli kadimine göre mefkûd bir kimsenin eşi dört yıl bekler ve bundan sonra boşanmak için mahkemeye başvurma hakkı doğar.¹⁴⁹ Hanefî ve Şafiîlerin görüşüne göre koca mefkud olması tek başına boşanma sebebi değildir.

Mâlikîlere göre, mefkûd olan kimsenin karısı, mahkemeye müracaattan dört yıl sonra boşanmış sayılır ve kadın dört ay on gün vefat iddeti bekler.¹⁵⁰ Mâlikiler kocanın gaib veya mefkûd hâlinde Hanefîler ve Şafiîler gibi erkeğin ölümü değil kadının ayrılıktan ve terkedilmiş olmaktan dolayı uğradığı zararları dikkate almaktadır. Bu konuda öne çıkan delil ise, “İslâm'da zarar ve zarara karşılık zarar verme yoktur.”¹⁵¹ hadisidir.

Hanbelîlere göre, mefkûd, ticaret ya da ilim tahsili veya seyahat gibi sağ kalma ihtimali olan durumlarda kaybolan kimsenin ölüm haberi gelmedikçe veya doksan yıl geçmedikçe ölümüne hükmedilemez. Bu konuda takdir hâkime aittir. Savaş veya gemi batması gibi ölme ihtimali yüksek olan şartlarda kaybolan kimseler için dört yıl beklenmesi gerekmektedir. Dört yıl geçtikten sonra kadın boşanma talebinde bulunabilir.¹⁵²

¹⁴⁷ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Mısır: Mektebetü'l-Kâhire, 1969-1989, C. 7, s. 305

... وَطَالَ عَلَى أَنْ لَا خَلِيلَ إِلَّا عَيْنُهُ * تَطَاوَلَ هَذَا اللَّيْلُ وَأَسْوَدَ جَانِبُهُ
... لَحَزَكَ مِنْ هَذَا السَّرِيرِ جَوَانِبُهُ وَوَاللَّهِ لَوْ لَا خَشْيَةُ اللَّهِ وَحُدَّةُ

¹⁴⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. VI, s. 146-147; Halil İbrahim Acar, a.g.e., s. 164; Abdullah Çolak, a.g.e., s. 219.

¹⁴⁹ Halil İbrahim Acar, *İslâm Aile Hukuku*, s. 273.

¹⁵⁰ İbn Rüşd, a.g.e., C. III, s. 75; Abdullah Çolak, a.g.e., s. 220.

¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. I, s. 313.

¹⁵² İbn Kudâme, a.g.e., C. VIII, s. 226-227.

1939 tarihli İslâm Boşanma Kanuna göre, gaib ya da mefkûd/kayıp olan kocanın herhangi bir sebep aranmaksızın boşanma talebinde bulunabilmektedir. Müddet olarak ta dört yıl tanınmıştır. İslâm aile hukukunda kocası gaib ya da mefkûd ise bazı sebepler gözönüne alınarak tefrik hakkı verilmektedir. Mezhepler tefrik hakkını kocanın ölüm ya da kadının zararı gözönünde bulundurarak verse de 1939 yılındaki boşanma kanunu sadece zamanı dikkate alıp kadına mahkeme yoluyla boşanma hakkı vermektedir.

3. Kadının Nafakasında Kocanın İhmali Nedeniyle Boşanma Hakkı (2. Madde 2. Fıkra):

İslama göre, evlendikten sonra koca karısının nafakasını temin etmekle yükümlüdür. Karısının haksız davranışları nedeniyle nafaka sağlamaktan imtina etmesi halinde kadının boşanma hakkı olmayacaktır. Ancak, kocanın karısına herhangi bir haksızlık yapmadan sebepsiz yere nafaka ödemeyi reddetmesi durumunda, kadının kocadan boşanma hakkı konusunda İslâm hukukçuları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir:

Hanefilere göre, nafaka ödemeyi reddeden kocanın mülkü varsa ve kadının kendi masraflarını gerek kendi başına gerek mahkeme kararıyla kocanın mülkünden karşılaması mümkünse, kadının boşanma başvurusu yapma hakkı yoktur. Bu hakka sahip olmamasının sebebi ise, kadının hakkını boşanmadan kocanın mülkünden alabilmesidir.¹⁵³

Hanefilere göre, maddi güçsüzlük nedeniyle nafaka ödeyemeyen kocanın karısı mahkemede boşanma talebi ile dava açamaz. Zuhri, Ibn Şübrüme ve Hammad bin Ebi Süleyman da bu görüştedir.¹⁵⁴ Bununla birlikte kocanın nafaka temin edecek mülkü olduğu halde bu görevini ihmal ettiği takdirde hâkim ilk seçenek olarak eşleri ayırmak yerine aile kurumunun devamı ve önemine binaen, kocadan maddi durumuna göre peşin nafaka talebinde bulunabilir.¹⁵⁵

Şafîîlerin tercih ettikleri görüşe bakarsak olursak, koca hanımına nafaka ödemiyorsa kadın zararını karşılamak için boşanma amacıyla mahkemeye başvurabilir.¹⁵⁶

Maliki ve Hanbelîlere göre ise, koca maddi güçsüzlük nedeniyle karısına nafaka ödeyemezse, kadın isterse kocası adına başkalarından ödünç alarak aileyi yönetir ve evlilik

¹⁵³ el-Mergînânî, *a.g.e* C.II., s.41.

¹⁵⁴ Halil İbrahim Acar, *a.g.e*, 277-280.

¹⁵⁵ Hukuk-ı Aile Kararnamesi, md: 94-99.

¹⁵⁶ Halil İbrahim Acar, *a.g.e*, 280.

ilişkisini sürdürebilir. İsterse de boşanmak için mahkemeye başvurabilir. Bu, Hz. Ömer, Ali, Ebu Hüreyre, Sâd bin Musayyeb, Hasan ve Ömer bin Abdülaziz'in görüşüdür.¹⁵⁷

1939 tarihli Müslüman Boşanma Kanunu bu maddede koca, karısına iki yıl boyunca nafaka vermeyi ihmal etmişse ya da hiç vermezse karısı doğrudan mahkemeye boşanma talebinde bulunabilmektedir. Lakin İslam aile hukukuna bakılınca nafaka ödememiş olan kocanın karısı doğrudan mahkemeye boşanma talebinde bulunma hakkı yoktur. Çünkü burada sorun nafaka ödenmemesidir. Mahkeme kocasının mal varlığından peşin olarak tahsil edip karısının nafakasını karşılayabilir.

4. Birden Fazla Eş Alma Durumunda Kadının Boşanma Hakkı (Madde-2, Fıkra 2a):

İslâm dini tek evliliği teşvik etmekle birlikte prensip olarak çok evliliği yasaklayıp belli şartlara istinaden buna izin vermiştir. Dolayısıyla İslam hukukunda çok eşlilik nedeniyle eski eşinden boşanma talep edilmesine izin verilmez. Ancak İslam, birden fazla eşe adaletle muamelede bulunmayı emreder. Bu durumda kocanın görevi, tüm eşler arasında adil muameleyi sağlamaktır. Birden fazla eş varsa onların arasında adalete uygun muamelede bulunmak zorunludur.

İslâm aile hukukunda çok evlilik bir boşanma sebebi değildir. Böyle durumlarda koca eşler arasında adil davranma yükümlülüğündedir. Bu konuda Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *“Kimin iki karısı olurda (bunlardan sadece) birine meyl ederse, kıyamet günü bir tarafı (yere) sarkık olarak gelir.”*¹⁵⁸

5. Kocasının Yedi Yıl Hapis Cezasından Sonra Kadının Boşanma Hakkı (Madde-2, Fıkra -3):

1939 tarihli Müslüman Boşanma Kanununa göre Koca yedi yıl veya daha fazla hapis cezasına çarptırılmışsa kadına boşanma hakkı verilir. Hapis cezasında bulunan kocanın karısının boşanma hakkı hususunda fakihlerin görüşleri şu şekildedir:

İmam Mâlik hariç diğer cumhur ulemaya göre, hapis cezası ne kadar uzun olursa olsun, kocası hapiste olan kadının mahkemede boşama talebinde bulunma hakkı yoktur.

¹⁵⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 8, s. 162-165.

¹⁵⁸ Ebû Dâvûd, a.g.e, Hadis no. 2133.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ كَانَتْ لَهُ امْرَأَتَانِ فَمَالَ إِلَى إِحْدَاهُمَا، جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَشِقَقُهُ مَائِلٌ

Hapis cezasının nedeni ve yeri belli olsada olmasa da durum değişmez. Çünkü böyle bir durumda kadına boşanma hakkının verildiği konusunda şer'i bir delil olmadığı gibi birlikte bu ayrı kalma öze bağlı bir ayrı kalmadır.¹⁵⁹

İmam Mâlikî'ye göre ise, eğer kadın boşanma davası açıp problemlerini mahkemeye anlatırsa boşanması yasaldır. Ancak hapis cezası bir yıldan azsa bu durumda boşanmanın gerçekleşmesi mümkün değildir. Malikilere göre hapishanede olan bir kişi netice olarak kayıp hükmündedir. Kaybolan kocanın karısı gibi hapis cezası alan kocanın karısı da boşanma hakkına sahiptir. Mahkeme kocaya herhangi bir bildiride bulunmaya gerek duymadan eşleri bir bâin talak ile boşayabilir.¹⁶⁰

Görüşlerden yola çıkarak şunu söyleyebiliriz, Mâlikî ve hanbeli mezhebi hariç diğer mezheplere göre kocanın hapse düşmesi halinde kadına boşanma hakkı verilmez. Mâlikî mezhebinde hapis süresi bir yıldan fazla ise böyle bir hak doğar. Bangladeş Kanuni düzenlemede kadına boşanma hakkı verilmesi için kocanın hapis süresinin 7 yıl ve üzerinde olması şartının konulması kanun koyucuların insiyatif olarak uygulamaya koydukları bir düzenlemedir. Her ne kadar mezheplerin görüşlerinin dışına çıkmış gibi gözükse de, sosyokültürel ve konjöntürel şartlar da göz önüne alındığında bu konuda İslam Hukukunun maslahatı sağlama mefsetetleri giderme gayelerini hedefleyen külli kaidelerinin referans alındığını söyleyebiliriz.

6. Kocanın Evlilik Sorumluluklarını Yerine Getirememesi Sebebi ile Kadının Boşanma Hakkı (Madde-2, Fıkra -4):

Bu kanunda, evlilik sorumlulukları ile ne kastedildiğini belirtilmemiştir. Bununla ilgi Gazi Shamsur Rahman şöyle söylemiştir: “Bir kocanın karısına karşı sahip olduğu tüm sorumluluklara evlilik sorumluluğu denilir. Nafaka ve güzel davranış vb. sorumlulukları ile ilgili olarak bu kanunun diğer bölümlerinde ayrı hükümler bulunmaktadır. Dolayısıyla buradaki evlilik sorumlulukları, nafaka ve dürüst davranmak gibi sorumlulukların yanında başka sorumluluklar anlamına da gelir. Bu sorumlulukların ne olduğuna dair hiçbir örnek verilmemiştir. Kanaatimizce kocanın evlilik sorumluluklarının başında bu bağlamda kadın ile cinsel ilişki sorumluluğu gelmektedir. Kocanın makul bir sebep, yani hastalık vb.

¹⁵⁹ Vehbe Zuhayli, İslam Fıkhi Ansiklopedisi, (el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühü), trc. Mehmet Ali Yekta Saraç (İstanbul: Risale Yayınevi, 1992), c. 9., s. 216.

¹⁶⁰ Desûkî, Şemsüddîn Muhammed Arafе, Hâşîye-tü'd-Düsûkî ale's-Şerhi'l-Kebîr, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, c.2., s. 519.

olmaksızın bu sorumlulukları yerine getirmemesi, kadına boşanma hakkı verir.”¹⁶¹ Yani erkeklığe sahip olmasına rağmen başka sebeplerden dolayı kocanın cinsel ilişkiye girmek istememesinin nedeni burada açıklanmıştır. Çünkü iktidarsızlık ilgili ayrı bir madde vardır. Bu durumda İslam'ın hükümlerine ilişkin görüş ayrılıkları vardır.

1939 tarihli Müslüman Boşanma Kanunda bulunan bu maddede geçen evlilik sorumlulukları neler olduğuna dair bilgi ya da bir açıklama yoktur. Dolayısıyla bu madde ile ilgi Gazi Shamsur Rahman'ın yaptığı açıklamanın üzerine kocanın erkeklığı bulunduğu halde cinsel ilişkiye girmemesi üzere değerlendirme yapmış olduk.

7. Kocanın iktidarsız olması halinde Kadının Boşanma Hakkı (Madde-2, Fıkra-5):

Bu maddeye göre koca evlilik anında iktidarsızsa ve bu durum devam ediyorsa kadın mahkemeye başvurup boşanabilir.

H. Ömer, Ali ve İbn Mes'ud'dan, koca iktidarsızsa hâkim tarafından kendisine bir yıl izin verileceği rivayet edilmiştir. Bu süre içerisinde eşi ile cinsel ilişkiye girebilirse boşanma davası geçersiz olacaktır. Aksi takdirde eş boşanma talebinde bulunursa hakim ikisini ayırır. Cumhur ulema da bu görüştedir.¹⁶²

Kanunda fakihlerin genel kanaatine aykırı bir görüş bildirilmemiştir. Erkekten bulunan böyle bir kusur hen fıkhen hem de kanunan kadına boşama hakkı veren bir durumdur.

8. Akıl Hastası veya Tedavi Edilemez Hastalığı Olan Kocadan Boşanma Hakkı (Madde-2, Fıkra-6)

Cüzzam, baras (alaca), akıl hastalığı ve tedavi edilemez hastalığı olan kocadan boşanma konusunda fıkıhçılar farklı görüşler ileri sürülürmüştür. Konu ile ilgili fıkıhçılar görüşünü beyan etmeden önce birkaç hadiseyi burada zikretmekte fayda vardır.

H. Ömer'in zekât malı toplamak için gönderen bir adam kısır olmasına rağmen bir kadınla evlenmişti. H. Ömer kendisine “Kısır olduğunu kadına söyledin mi” diye sordu.

¹⁶¹ Gazi Shamsur Rahman, *a.g.e*, ss. 105

¹⁶² Mergînânî, *a.g.e*, C. II, s. 197; İbn Rüşd, *a.g.e*, C. III, s. 76-77; İbn Kudame, *el-Muğnî*, C. VII, s. 183.

Adam da hayır cevabını vermişti. Bunu üzerine Hz. Ömer adama “Git ve kadına durumunu bildir, sonra da onu muhayyer bırak” dedi.¹⁶³

Hz. Ömer, akıl hastası olan bir kimseye bir yıl mühlet vermişti. Bu süre içerisinde akli dengesi yerine gelmeyince hanımı kocasından boşanma kararı vermişti.¹⁶⁴

Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre, kocanın akıl hastalığı, abraş (alaca) veya cüzzam gibi hastalıkları varsa, bu durumda kadının boşanma hakkı olmayacaktır. Onlara göre yalnızca iktidarsız nedeniyle boşanma hakkı olacaktır.¹⁶⁵

İmam Muhammed'e göre ise, bu durumda kadın boşanmak için mahkemeye başvurup kocasından ayrılabilir. Böyle durumda kadının başvurusu üzerine hâkim tefrik için bir sene mühlet verir. Bu süre içerisinde hastalık ortadan kalkarsa tefrike mahal kalmaz. Ancak illet ortadan kalkmazsa ve kadın ayrılmaktan ısrarcı olursa, hâkim aralarını ayırır.¹⁶⁶

Şafîî, Mâlikî ve Hanbelîlere göre, karı kocasında akıl hasta, cüzzam ve baras gibi hastalıkların bulunması halinde boşanma hakkına sahip olacaktır.¹⁶⁷

İslâm boşanma kanunu, 1939'e göre, koca iki süreyle cüzzam, abras (alaca) ve akıl hastalığı geçirmişse kadın mahkeme yoluyla boşanma taleb etme hakkı kazanır. İmam Ebu Hanife ve Ebu Yusuf dışında fakihlerin çoğunluğu bu tür hastalıklar sebebiyle kadının tefrik hakkı olduğunu söylemişler.

Yapılan kanuni düzenlemeyi incelediğimizde fakihlerin konuyla alakalı genel kanaatleriyle paralellik arzettiği görülmektedir.

9. Küçük Yaşta Evlendirilen Kadının Rüştünü Kazandıktan Sonra Boşanma Yetkisi (Madde-2, Fıkra-7)

Evlenmek için kadın ve erkeğin rızası alınmalıdır. Erkeklerin ve kadınların rızası olmadan hiçbir evlilik bağı kurulamaz. Ancak reşit olmayan bir kadını velileri onun izni

¹⁶³ Abdürrezzâk B. Hemmâm es-San'ânî, Tahkik, Habiburrahman el-A'zâmi, *el-Musannef*, Beyrut, 1972, C. VI, s. 162.

¹⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, C. V, s. 34.

¹⁶⁵ Kâsânî, *a.g.e.*, C. II s.327;

¹⁶⁶ Mergînânî, *a.g.e.*, C. II, s. 198; Muhammed Ebu Zehra, *el-Ahvâlü's-Şahsiyye*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire: 1950, s. 359-360.

¹⁶⁷ İbn Rüşd, *a.g.e.*, C. III, s. 75.

olmadan evlendirebilir. Bununla birlikte reşit olmayan bir kadın, yetişkin olduktan sonra bir evlilik ilişkisini sürdürüp sürdürmemeye karar verme konusunda tam yetkiye sahiptir. Dilerse evlilik ilişkisini devam ettirebilir, dilerse sonlandırabilir. Reşit olmayan evli bir kadın, reşit olduktan sonra açıkça boşandığını beyan etmezse, bu durum evlilikte rızası olduğuna delalettir. Çoğu imama göre ise, reşit olduktan sonra bile kadının evliliği feshetme hakkı yoktur. Ancak kadın baba ya da dededen başka biri tarafından evlendirilirse, reşit olduktan sonra kadın boşanma hakkına sahip olacaktır. Dilerse kadın evliliği sürdürebilir ya da bozabilir. Ancak reşit olduktan sonra sessiz kalırsa evliliğe razı olduğu varsayılacaktır. Bundan sonra kadının evliliği feshetme hakkı olmayacaktır. Kadın ergin olduğu ve evlilik haberini duyurduğu meclis sonuna kadar evliliğini feshetme hakkına sahiptir. Meclis bittikten sonra kadının söyleyecek bir şeyi kalmayacaktır. Söyleneceklerini meclis sırasında söylemelidir. Aksi takdirde rızası olduğu varsayılacaktır. Kadın, bu hükümden habersiz olsa bile reşit olduğunu duyurduğu mecliste görüş bildirmesi gerekmektedir. Çünkü bu konuda kendisine zaman verilirse veya geciktirilirse, başka birileri onu ikna edip kafasını karıştırabilir ya da istenmeyen ve hoş olmayan koşullara yol açabilmektedir.¹⁶⁸

Kanundaki bu maddede göre, on sekiz yaşından önce kadın babası veya başka bir velisi tarafından evlendirilmişse ve cinsel ilişki olmamak kaydı ile 19 yaşına ulaşmadan bu evliliği reddetmişse kadın boşanabilir.

Bu maddede rüş esas alırken fakihlar genel olarak buluğa esas almıştır.

10. Karı-Koca Arasında Şiddetli Geçimsizlikten Dolayı Kadının Boşanma Hakkı (Madde-2, Fıkra-8)

Koca karısına zalimce davranırsa, yani;

- a) Sürekli olarak fiziksel şiddet uygularsa ya da şiddetli bir davranışla kadının hayatını altüst edecek bir zarar vermişse,
- b) Kötü şöhretli yahut toplumda olumsuz şekilde damgalanmış kadınlarla gayrimeşru ilişki yaşıyorsa,
- c) Karısını ahlaksız bir hayat yaşamaya zorluyorsa,

¹⁶⁸ el-Mergīnānī, *a.g.e.*, C.III, s. 31-40

- d) Kadının mülkiyetini gaspederse yahut mülkiyeti üzerindeki meşru haklarını kullanmasını engellerse,
- e) Kadının dini inançlarını ve dini hayatını yaşamasını engellerse,
- f) Birden fazla karısı varsa ve İslamın emrettiği gibi eşler arasında adil davranmıyorsa hâkim kadını kocasından ayırabilir.

İslam, aile kurumuna çok önem vermiştir ve ailenin devamlılığını sağlamak adına birçok emir ve yasaklar koymuştur. Nitekim Kur'an'da geçen "*Eşlerin geçimsizliği durumunda (aralarını bulmak için) erkeğin ailesinden bir hakem hanımın ailesinden bir hakem gönderin*"¹⁶⁹ ifadesi buna bir örnektir. Mezheplerin bu konudaki yaklaşımları şu şekildedir:

Mâlikîlere göre kötü muamele gören kadın isterse hâkime başvurur ve boşanma talep edebilir. Aralarını bulmak maksadıyla seçilen hakemler de eşlerin vekâletine bakmaksızın bedelli veya bedelsiz tefrik yapabilirler.¹⁷⁰ Burada hakemlerin de hâkimler gibi yetkilendirildiğini görüyoruz. Cumhura göre kocanın vekâlet vermesi şartı vardır. Çünkü şer'an boşama hakkı kocaya verilmiş buna karşılık hul' (mal vererek boşanma talebi) de kadına verilmiştir.¹⁷¹

Kocanın zalimce davranması durumunda kadın boşanma hakkı talep edebilir, ancak bu durumda kocanın herhangi bir maddi karşılık almadan onu boşaması gerekir. Bu konuda *el-Hidâye*'nin yazarına göre, "Kocasından kadına zulüm yapılmışsa, kocanın karısından değişik tokuşu kabul etmesi (nikahda karşılıklı verilenlen mehir, hediye gibi metalleri istemesi) mekruhtur."¹⁷² Bu konuda Allah (cc) Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: "Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın."¹⁷³

Şiddetli geçimsizlik durumunda kadın hâkime başvurma hakkına sahiptir. Mâlikî mezhebinde mutlak olarak cumhur ulemaya göreyse kocanın vekâletiyle hâkim veya hakemler eşleri boşayabilmektedir. Kanuni düzenlemeye baktığımızda mezhep üstü bir

¹⁶⁹ Nisa, 4/35.

¹⁷⁰ İbn Rüşd. *a.g.e.*, C. III, s.117.

¹⁷¹ Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, c.9, s.414.

¹⁷² Merginânî, *a.g.e.*, C. III, s. 167.

¹⁷³ Nisa 4/20.

وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدِيَهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا

tutum sergilediğini, genel faydayı gözettiğini, mevcut şartlara birtakım başka şartlar daha ekleyerek ihtiyatlı bir tutum sergilendiğini söyleyebiliriz.

11. İslâm Hukukuna Göre Kadına Boşanma Hakkı Veren Diğer Durumlarla İlgili Düzenleme (Madde-2, Fıkra-9):

Yukarıdakilerin dışında herhangi bir nedenle İslam hukuku kadına boşanma hakkı verirse, kadın da mevcut kanun uyarınca boşanma talebinde bulunabilmektedir. Yani daha önceki maddelerde zikredilmeyip de İslam Hukukuna göre kadına boşanma hakkı veren diğer başka hallerin uygulanabilmesine izin verilmesi, bu madde ile yasalaştırılmış bulunmaktadır. Evlilik birlikteliğinin sona ermesinin bazı geçerli nedenleri şunlardır:

a. Hul (Muhâlea)

Hul, fıkhîta kadının belli bir bedel vermesi karşılığında kocanın ayrılmaya razı olması üzerine evlilik bağından kurtulmasını ifade etmektedir.¹⁷⁴ Hul' yerine aynı anlamda muhâlea kelimesi de kullanılmaktadır. İslam, karı-kocanın kendi sorunlarını kendilerinin çözme çabalarına daha fazla önem vermiştir. Dolayısıyla kadın herhangi bir nedenle kocadan boşanmak isterse, ilk olarak hâkim aracılığı olmadan kocadan hul' yolu ile boşanma isteyecektir. Muhâlea, yani bedel karşılığı kadının kocasını boşamak istemesi ile ilgili Hidâye'nın müellif şöyle bir görüşte bulunmuştur: “Eşlerin arasında tartışması durumunda her ikisi de Allah'ın koyduğu sınırları (karşılıklı haklar durumunda) tutamayacaklarından korkarsa, kadının bir bedel karşılığında kocasından ayrılması mümkündür. Böylece bedel karşılığında evlilik ilişkisi sonlandırılabilir.”¹⁷⁵

Allah (c.c) şöyle buyurmuştur: “...eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için verdiği meblâğda taraflara bir günah yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu kurallardır, bu sebeple onları çiğnemeyin. Her kim Allah'ın koyduğu kuralları çiğnerse işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.”¹⁷⁶

¹⁷⁴ Fahrettin Atar, “Muhâlea” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2005, C. 30, ss. 399-402.

¹⁷⁵ el-Mergînânî, a.g.e, C.III, s. 167.

¹⁷⁶ Bakara 2 229

الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَجِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ شَيْئاً إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

b. İlâ:

Lügatta “yemin etmek” anlamına gelen ilâ, Kocanın karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin etmesi ve uzun süre karısına yaklaşmamak suretiyle bu konuda kararlı olduğunu göstermesi ile tahakkuk eden bir boşama şeklidir.¹⁷⁷ İlâ evlilik akdinin sona ermesine yol açabilen bir yemin türüdür. Cahiliye devrinde Araplar hanımlarına yaklaşmamaya yemin edip bir yada iki yıl içerisinde cinsel ilişkiye girmediklerinde boşanmış olarak sayılmışlardır. Bazen süre bitiminde, yeni bir yeminle bekleme süresini daha da uzatıyorlardı. İlânın sonuna kadar evlilik devam ettiğinden kadının yeni bir evlilik yapması engellenmiş oluyordu. Kur’ân, cahiliye döneminde kötüye kullanılan ve kadınları evli dullar durumuna düşürerek askıda kalmalarına sebep olan bu âdeti dört ayla sınırlandırılmıştır. Belirlenen bu süre içerisinde koca yemini bozmazsa eşin serbest bırakılması sağlanmıştır.¹⁷⁸ Mesela; koca, “Allah’a yemin ederim ki dört ay (altı ay veya bundan sonra, hayatta oldukça vb.) seninle cinsî temasta bulunmayacağım”; “Seninle temasta bulunursam üzerime hac farz olsun”; “Seninle ilişkiye girersem evliliğimiz sona ermiş olsun” gibi sözlerle ilâ meydana gelir. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

*“Kadınlara yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler. Eğer yeminlerinden dönelerse bilsinler ki Allah bağışlar ve merhamet eder. Şâyet boşanmaya kararlı iseler bilsinler ki Allah şüphesiz işitir ve bilir.”*¹⁷⁹

Koca bu süreçte karısıyla cinsel temasta bulunursa yemini bozulmuş sayılmaktadır ve kendisine yemin kefareti farz olmaktadır. Ancak yemini bozarak ilâ sona erecek ve hükmü kaldırılacaktır. Ve karısıyla, dört ay geçmesine rağmen cinsel temasta bulunmazsa, Hanefiler’e göre bu durumda hâkime başvurmaya gerek olmaksızın kesin boşama meydana gelir. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre ise ilâda dört ay tamamlanınca evlilik kendiliğinden sona ermez. Bu durumda kocanın eşine dönmesi veya onu boşaması gerekir. Her ikisini de yapmazsa kadın hâkime başvurarak ayrılık talebinde bulunur ve hâkim eşleri ayırır. Her iki durumda da bir ric’î talâk meydana gelir.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Hamza Aktan, *İslâm Aile Hukukunda Boşanma ve Yorumu*, Erzurum, 1982, s. 8; Halil İbrahim Acar, *Ana Hatlarıyla İslâm Aile Hukuku*, İstanbul, 2008, s. 255; Hamdi Döndüren, “İlâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 22, ss. 61-62.

¹⁷⁸ Hamdi Döndüren, “İlâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 22, ss. 61-62.

¹⁷⁹ Bakara, 2/226-227.

¹⁸⁰ el-Mergînânî, *a.g.e*, C. II., s. 161.

c. Zihâr

"zahr" kökünden gelen zihâr kelimesi "sırt, arka, yüzey" anlamlarına gelmektedir. Terim olarak zihâr, kendisine haram kılmak amacıyla karısına "sen bana anamın sırtı gibisin" gibi ifadeler kullanarak evlenmesi dinen yasak olan yakınının karısına benzetmesi demektir.¹⁸¹ Başka bir ifade ile, erkeğin hanımının bir uzvunu aralarında neseb, süt veya sıhriyet sebebiyle ebedi evlenme engeli bulunan bir kadının bakılması caiz olmayan mahrem bir uzvuna benzeterek hanımın kendisine haram kılmasıdır.¹⁸² Câhiliye döneminde zihar bir boşanma sebebidir. İslâm, zihârı boşanma sebebebi değil bir yemin kabul ederek, insanlara bundan sakındırmak için zihâr yapanların keffâret vererek eşlerine dönmelerini istemiş, keffâret ödene kadar eşleri kocasına geçici olarak haram kılmıştır.¹⁸³

Bu konu ilgili Allah (c.c) buyurmuştur:

*“Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır, annelerinize benzeterek haram olsun dediğiniz eşlerinizi anneleriniz kılmamış, evlâtlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır. Bunlar sizin kendi iddianızdır; hak ve hakikati Allah söyler, doğru yolu da O gösterir.”*¹⁸⁴

d. Tefvîz-i Talâk

Lügatte “bir işi başkasına havale etmek” anlamındaki tefvîz kelimesi kişinin kendine ait hukukî bir yetkiyi başkasının kullanmasına izin vermesini ifade eder. Tefvîz kelimesi fıkıhta kişinin nikah ve talak yetkisini başkasına devretmesi konusunda kullanılmaktadır.¹⁸⁵ Terim olarak “Kocanın boşama yetkisini karısına veya bir başka kimseye devretmesi anlamına gelir.”¹⁸⁶

Konu ile ilgilig Allah C.C Kur'an'da şöyle buyurmuştur;

¹⁸¹ Ahmet Yaman, “Zihâr” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, ss. 387-390.

¹⁸² Serhasî, *el Mevsût*, VI, 226; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'iu 'ş-şanâ'î fi tertîbi 'ş-şerâ'î*, Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 1986, C. III, s. 229; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, S. 494.

¹⁸³ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an dili*, İstanbul, VII, s. 4776-4778; Abdullah ÇOLAK, *İslâm Aile Hukuku*, İstanbul, 2018, s. 227.

¹⁸⁴ Ahzâb Suresi 33/04

مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قُلُوبَيْنِ فِي جَوْفِهِ وَمَا جَعَلَ أَرْوَاجَكُمْ أَلْيَ تَظَاهَرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ذَلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ -

¹⁸⁵ Abdussamet Bakkaloğlu, “Tefvîz” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, C. 40, ss. 310-311.

¹⁸⁶ Halil İbrahim Acar, *İslâm Aile Hukuku*, a.g.e, s. 290.

“Ey peygamber! Eşlerine şöyle de: “Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım. Yok eğer Allah’ı, resulünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden güzel davrananlara büyük bir ödül hazırlamıştır.”¹⁸⁷

Âyetteki zikretmiş olduğu olayı Hz. Aişe şu şekilde anlatmıştır. “Resûlullah bizi muhayyer bıraktı, biz de Allah ve Resûlünü seçtik. Bu muhayyerlik bizim aleyhimize bir hüküm (boşanma) da meydana getirmedir.”¹⁸⁸

İmam Mâlik’ten rivâyet edilen bir hadise göre bir adam Abdullah b. Ömer’e gelip ey Abdurrahim’in babası, ben karıma boşama yetkimi verdim, hanımı da kendisini benden ayırdı, bu durumda ne diyorsunuz diye sorunca Abdullah b. Ömer, “bu hususu ben de senin dediği gibi görüyorum” cevabını vermişti. Bu cevap üzerine adam, yapmayın ey Abdurrahim’in babası deyince İbn Ömer ben yapıyorum sen ise yapmışsın şeklinde mukabelede bulundu.¹⁸⁹

Âyet ve hadisten anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber boşama yetkisini hanımlarına bırakmıştı lâkin onlar Hz. Peygamber ile beraber yaşama tercih etmişlerdir. Şayet onlar bu yetkiyi kullanarak ayrılmayı tercih etselerdi ayrılık meydana gelecekti.¹⁹⁰

Boşanma etkisi karısına nikâk akdinden önce yapılabileceği gibi akdinin kuruluşu esnasında ve nikâh akdinden sonra da devredilebilir.

12. Kocanın Adresi Bilinmiyorsa, Mirasçılara Bildirimde Bulunulur (Madde-3)

Kayıp şahsın malının sorumlusu olanlar, kayıp şahıstan boşanma durumunda nafaka için gerekli düzenlemeleri yapacaklardır.

İslam Hukukuna göre, gaib olan kişi belli şartlarla birlikte (gittiği yerin durumu, akranların vefatı gibi) ölü olarak kabul edilir ve bu kabul şahısla ilgili birtakım hükümlere de (miras, vasiyet gibi) tesir eder. Bu takdirde şahsın terekesinden karısı için nafaka temin edilip edilemeyeceğiyle ilgili fakihler farklı görüşler zikretmişlerdir. Hanbelî mezhebinin

¹⁸⁷ el-Ahzâb, 33/28-29.

¹⁸⁸ Buhâri, Talâk 5; Müslim, Talâk 26; Ebû Dâvûd, Talâk 12; Tirmizi, Talâk 4.

¹⁸⁹ Mâlik b. Enes, Muvatta, Talâk, 3; Halil İbrahim Acar, *İslâm Aile Hukuku*, s. 291.

¹⁹⁰ Aynî, a.g.e., s. 237.

zâhir görüşüne göre (eğer nafaka alabilmesi için gerekli şartları taşıyorsa) mirasçılarının nafaka yükümlülüğü vardır. Babaya vacip olan nafaka mirasçılara da vaciptir. İmam Malik ve İmam Şafii'ye göreyse sadece anne baba ve çocuklar için böyle bir yükümlülük vardır. Hanefiler de Hanbelilerin görüşüne uygun bir görüş belirtmişler, nafaka yükümlülüğünün miras sahibi yahut asabe olarak varise tahsis edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.¹⁹¹

1939 yılındaki Müslüman Boşanma Kanununa bağlı olarak bu madde İslam aile hukuku ile uyumlu olduğunu söyleyebiliriz.

13. İrtidat Durumunda Kadının Boşanma Hakkı (Madde-4):

Bu maddeye göre üç şey gözden geçirilmelidir:

a. Evli bir Müslüman kadın İslam'dan ayrılırsa veya İslam dışında bir dine geçerse boşanma gerçekleştirilmeyecektir. Bu madde İslam hukukuna aykırıdır. İslam hukukuna göre, eşlerden birinin ya da ikisinin İslam'dan ayrılması veya İslam dışında başka bir dine geçmesi halinde boş olacakları belirtilmektedir.

*“Bunlar (kâfir kadınlar) onlara (Müslüman erkekler için) helâl değildir, onlar (Müslüman erkekler) da bunlara (kâfir kadınlar için) helâl olmaz.”*¹⁹²

Ancak boşanma yöntemi konusunda imamlar arasında ihtilaf edilmiştir; Ebu Hanife ve İmam Mâlik'e göre, bu evlilik ilişkisi derhal sona erecektir. Çünkü İslam aile hukukuna göre irtidat evliliği sona erdirir. Bu nedenle İslam dışında başka bir dine geçer geçmez boşanma gerçekleşecektir.¹⁹³ Mürted bir kadın iddet süresinde tövbe edip İslam'a dönerse, evlilik hayatına başlamak için yeniden nikah kıyılması ve mehir belirlemesi gerekmektedir.¹⁹⁴ Karısı tövbe edip geri dönerse, kocasından başka biriyle evlenmesi caiz olmaz ve hâkim olabildiğince az mehir belirleyip yeni bir nikah kıyar.¹⁹⁵

¹⁹¹ İbn Kudâme, *a.g.e.*, C. VIII, s. 217.

¹⁹² Mümtahine, 60/10.

لَا هُنَّ جِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ -

¹⁹³ Kâsânî, *a.g.e.*, C. II, s. 337-338

¹⁹⁴ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090), *el-Mebsûr*, Beyrut: Daru'l- Ma'rifah, c. 5, s. 48-51.

¹⁹⁵ Kemâlüddin İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr şerhul hidaye*, Beyrut: Daru'l- Fikr, c. 3, s. 428-430.

Öte yandan Şafî ve Hanbelî imamlarına göre evlilik ilişkileri hemen sonlandırılmayacaktır, aksine, evlilik eşinin iddet süresinin sonuna kadar devam edecektir. İddet süresi İslam'ı terk ettikten sonra başlayacaktır.¹⁹⁶

b. Müslüman evli bir kadın, dinden döndükten sonra mahkeme aracılığıyla boşanma kararı alabilmektedir. Bu kanun da İslam hukuku ile çelişmektedir. Bu konuda İslami kanun şudur: “İslamdan ayrılmak doğrudan boşanmaya yol açar ve mahkeme kararı gerektirmez.”¹⁹⁷

c. Bir kadının İslam'a geçip evlendikten sonra ve tekrar eski dinine dönmesinin ardından boşanma gerçekleşmektedir.

14. Mehir Hakları İhlal Edilmemelidir (Madde-5)

İslam hukukuna göre, mehir hakkı kadının özel hakkıdır. Erkeğin evlenmek üzere belirli bir miktarda eşine verdiği ya da vermeyi taahhüt ettiği para veya başka bir mala mehir denir.¹⁹⁸ Kur'an-ı Kerim'de, evlenen erkeğin kadına mehir vermek zorunda olduğu ve borcunuzu öder gibi verin ayetler bulunmaktadır.¹⁹⁹

Erkeğin kadına verdiği mehri zorla geri alması caiz değildir.²⁰⁰ Boşanma davasında bile erkek kadına mehir vermekle yükümlüdür. Kadın mahkeme kanalıyla boşanma hakkını elde etse bile, yine de ödenmemiş mehri alacaktır.

Hanefî, Şafî ve Hanbelî mezheplerinde mehir akdin bir rüknü değil, akdin bir sonucudur. Dolayısıyla nikah esnasında mehrin belirlenmemesi akdin geçerliliğini etkilemez. Fakat mehrin nikah esnasında belirlenmesi (Şafî ve Hanbelîlere göre) müstehaptır, çünkü Hz. Peygamber, hiçbir nikahı mehir belirlenmeden kıymamıştır. Hanefîlere göre mehir, kocanın üzerine bir yükümlülük (nafaka gibi) olmakla birlikte nikah

¹⁹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Ümm*, Beyrut: Dar el-Ma'rifa, 1410H., c. 6, s.163.

¹⁹⁷ Fetva Alamgiri, c. 2, s. 253, alıntı Babu Ahkamlı Murtaddin; Yayın Kurulu, *Yasal İslam Hukuku*, Dhaka: IFABA, 2018, c. 1, s. 551

¹⁹⁸ Mehmet Âkif Aydın, “Mehir” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C. 28, ss. 389-391.

¹⁹⁹ Nisa, 4/4

²⁰⁰ Bakara, 2/229

وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً

وَلَا يَجِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ سَبِيًّا

akdinin nihâî amacı değildir.²⁰¹ Mâlikîlere göreyse mehir akdin bir rüknü ve cüz'üdür. Akid esnasında mehir belirlenmemişse nikah sahih olmaz.²⁰²

1939 yılındaki Müslüman Boşanma Kanununa bağlı olarak bu maddenin İslam aile hukuku ile uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. İslam hukukunda mehir hakkını ihlal eden kişi günahkâr olmaktadır. Dolayısıyla aile kurma esnasında ya da sonrasında belirtmiş olduğu mehir kadının bir hakkı olup kocanın bunu ihlal etmemesi gerekmektedir.

III. 1961 TARİHLİ MÜSLÜMAN AİLE HUKUKU VE İSLAM HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ

1947'de Pakistan Müslüman çoğunluğa sahip bir ülke olarak doğmuştur. Ancak Pakistan'ın kuruluşunun ilk on yılında İngiliz döneminden kalan mevcut yasaları değiştirip Müslümanlar için ayrı bir yasa çıkarılmamıştır. 1955'te mevcut olan Müslüman hukukunu değiştirmek için Dr. Khalifa Suja Uddin başkanlığında altı üyeli bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun başkanı Dr. Khalifa Suja Uddin'in ölümünden sonra eski başyargıç Abdur Rashid başkan olarak atanmıştır. Bu komisyon, Haziran 1956'da raporunu hazırlayıp hükümete sunmuştur.²⁰³ 6 Ekim 1956'da, o zamanki Pakistan cumhurbaşkanı Eyüb Han, Müslüman aile kanununda değişiklik yapılması için hukuk komisyonunun bazı tavsiyelerinin uygulanacağını duyurmuştur. Bu bildiriye göre, 1961 yılında Pakistan cumhurbaşkanı tarafından bu kanun çıkarılmış ve 15 Temmuz 1961'de bu kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun 11. Maddesine göre, 1971'de "Müslüman Aile Hukuku Kuralları, 1961" adlı tam bir yasa olarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun yayınlanmasının ardından, Pakistandaki İslam hukukçusu ve uzman alimler tarafından değişiklik reddedilmiş ve şiddetle protesto edilmiştir. Çünkü bu kanun Kur'an ve Sünnet hükümlerine açıkça aykırıdır.²⁰⁴ Bu yasa, Bağimsız Bangladeş'te de halen yürürlükte. Sonradan bu kanunun bazı maddeleri değiştirilip 1982'de Müslüman Aile Kanunları (Değişiklik) kararnamesi, 1982 (1982 yılın XXI Sayılı Kararname); 1985'de Müslüman Aile Kanunları (Değişiklik)

²⁰¹ İbn Kudâme, a.g.e., C. VII, s. 212.

²⁰² Şemsüddîn Muhammed Arafe, Desûkî, *Hâşîye-tü'd-Düsûkî ale's-Şerhi'l-Kebîr, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye*, c.2., s.294.

²⁰³ Mohammad Habibur Rahman, a.g.e, s. 92.

²⁰⁴ Dr. Mohammad Manzoor Elahi ve diğerleri, *Kuran ve Sünnet ışığında Müslüman Aile Hukuku- 1961, kararnamenin incelenmesi ve bazı değişiklik önerileri*, Dhaka: İslam Hukuku Araştırma Merkezi ve Adli Yardım Bangladeş (Islamic Law Research Center and Legal Aid Bangladesh) 2006, s. 3.

kararnamesi, 1985 (1985 yılın XIV sayılı Kararname); 1986'de Müslüman Aile Kanunları (Değişiklik) kararnamesi, 1986 (1986 yılının XXIV sayılı Kararnamesi) olarak yürürlüğe girmiştir. Ayrıca Müslüman Evlilikler ve Boşanmalar (Kayıt) Yasası, 1974²⁰⁵ ve Sivil Mahkemeleri (Değişiklik) Yasası, 1987²⁰⁶ adlı kararnamelerle bu kanunun çeşitli bölümleri değiştirilmiştir.

A. MÜSLÜMAN AİLE HUKUKU 1961 (DEĞİŞİKLİKLER-1982, 1985, 1986) HUKUKİ DÜZENLEMELER:

Evlilik ve Aile Hukuku Komisyonu'nun bazı tavsiyelerini uygulamak için çıkarılan hukuki kanunu yönetmeliği. Evlilik ve Aile Hukuku Komisyonunun bazı tavsiyelerinin uygulanması gerektiğinden 7 Ekim 1958'de aşağıdaki kanunlar cumhurbaşkanı tarafından çıkarılmış ve ilan edilmiştir.

1. Madde -1; Kısa Başlık, Kapsam ve Başvuru Zamanı:

(i) Bu kararname 1971 tarihli 'Müslüman Aile Hukuku Kararnamesi' olarak adlandırılacaktır.

(ii) Bu kararname tüm [Bangladeş]²⁰⁷ için ve nerede olurlarsa olsunlar [Bangladeş'in] tüm Müslüman vatandaşları için geçerli olacaktır.

(iii) [Hükümet]²⁰⁸, Resmi Gazete'de tebliğ ile belirlenen tarihten itibaren yürürlüğe girecektir.

2. Madde- 2; Tanımlar:

(i) "Tahkim Konseyi", Başkan ve bu kararnamede bahsedilen konulardan herhangi biri ile ilgili tarafların her birinin bir temsilcisinden oluşan konsey anlamına gelmektedir. Ancak, belirtilen süre içinde bir temsilci atayamazsa, hakem heyeti böyle bir temsilci olmadan oluşturulan konsey olacaktır.

²⁰⁵ Bangladeş Halk Cumhuriyeti Hükümeti, Adalet ve Parlamento İşleri Bakanlığı, Müslüman Evlilik ve Boşanma (Kayıt) Yasası, 1974, 1974 yılın 52 sayılı kanun (24 Temmuz 1974).

²⁰⁶ Bangladeş Halk Cumhuriyeti Hükümeti, Adalet ve Parlamento İşleri Bakanlığı, Sivil Mahkemesi Yasası, 1987, 1987 yılın 12 Sayılı Kanun (11 Mart 1987).

²⁰⁷ "Bangladeş" kelimesi, 1982 tarihli 21sayılı kararnamesi 'Müslüman Aile Kanunu (Değişiklik) kararnamesi, 1982' 2. maddeye göre "Pakistan" kelimesinin yerini almıştır.

²⁰⁸ "Hükümet" kelimesi, 1982 tarihli 21sayılı kararnamesi 'Müslüman Aile Kanunu (Değişiklik) kararnamesi, 1982' 2. maddeye göre "Merkez Hükümeti" kelimesinin yerini almıştır.

(ii) Başkan demek: 1. Köy Konseyi Başkanı; 2. Belediye başkanı; 3. Büyükşehir belediye başkanı; 4. Hükümet tarafından bu kararnameye göre karargâh alanında başkanlık görevlerini yerine getirmek üzere aday gösterilen kişi; 5. Her durumda Köy konseyi, Belediye veya Büyükşehir belediye iptal edilirse; hükümet tarafından bu kararname uyarınca, söz konusu Köy Konseyi, Belediye veya Büyükşehir Belediye Kurumu Başkanı olarak aday gösterilen kişi. Ancak, köy konseyi veya belediye başkanının gayrimüslim olması şartıyla veya kendisi Tahkim Konseyinden izin istiyorsa veya başka bir nedenle hastalık veya Başkanın görevlerini yerine getirememesi durumunda, söz konusu köy konseyi veya Belediye bu kararnamenin amaçlarını yerine getirmek üzere müslüman üyelerinden birini Başkan olarak seçmektedir.

(iii) "Belediye Kurumu" demek, Chittagong belediye kurumu (Chittagong Municipal Corporation) kararnamesi 1982 (1982 tarihli 35 Sayılı Kararname), Veya 1983 Dakka Belediye Kurumu (Dhaka Municipal Corporation) kararnamesi (1983 tarihli 40 sayılı kararnamesi), veya 1984 tarihli Khulna Belediye Kurumu kararnamesi (1984 tarihli 72 Sayılı Kararname)ye göre kurulan belediye kurumları anlatmaktadır.

(iv) Belediye demek 1977 tarihli Belediye kararnamesi (1977 tarihli 26 Sayılı Kararname) uyarınca oluşturulan bir belediye ve öngörülen yargı yetkisi yerine getirilecek bir sistemidir.

(v) "Öngörülen", 11. maddede belirtilen kurallar tarafından öngörülen anlamına gelmektedir.

(vi) Köy Konseyi demek, 1983 Yerel Yönetim (Union Parishad) kararname (1983 tarihli 51 sayılı kararname) kapsamında oluşturulan ve bu konuda yargı yetkisine sahip olan bir köy konsey'i anlamına gelmektedir.

3. Madde- 3; Diğer Kanunları -Belli Durumlarda- Geçersiz Kılabilir:

(i) Başka herhangi bir yasa, kural veya geleneksel uygulamada yer alan herhangi bir şeye bakılmaksızın, bu kararnamenin hükümleri yürürlüğe girecektir.

(ii) Şüphelerin giderilmesi amacıyla, 1940 Tahkim Kanunu (1940 tarihli 10 Sayılı Kanun), 1908 tarihli sivil Muhakemelerin Kanunu (1940 tarihli 5 Sayılı Kanun) ve mahkemenin yargılamasını düzenleyen diğer hükümlerin tahkim kuruluna uygulanmayacağı ilan edilmiştir.

4. Madde- 4; Miras:

Ölen kişinin oğullarından veya kızlarından herhangi biri o kişiden önce ölmüşse ve oğullarının veya kızlarının çocuklarından herhangi biri, o kişinin ölümünden sonra tertekesinin dağıtımında hayatta ise miras hissesi alacaktır, onların babaları veya anneleri hayatta olsalardı da bu hisseye sahip olacaktı.

5. Madde- 5; (İptal edilmiştir).²⁰⁹

6. Madde- 6; Çok Evlilik:

(i) Tahkim Konseyinden yazılı izni olmadan bir kişi evliyken hiç kimse ile yeniden evlenemez ve böyle bir evlilik önceden izin alınmadan gerçekleşirse, 1974 tarihli Müslüman Evlilik ve Boşanma (Kayıt) Yasası [1974 tarihli 52 Sayılı Kanun] uyarınca resmi olarak kayıt edilmeyecektir.

(ii) i. alt maddede belirtilen izin için belirtilen ücret ile birlikte Başkan'a başvurması gerekir ve başvuruda düşünülen evliliğin gerekçesi ve mevcut eşin rızasını olup olmadığının belirtmesi gerekir.

(iii) i. alt maddeye göre başvuru formunun teslim alınması üzerine Başkan, başvuru sahibinden ve mevcut eşinden birer temsilci tayin etmelerini ister. Tahkim konseyi bu şekilde kurulmuşsa, önerilen evliliğin gerekli ve haklı olduğuna karar verirse, belirli koşullara tabi olarak önerilen evlilik için izin verebilir.

(iv) Tahkim konseyi, başvuruya karar verirken kararın nedenlerini kaydedecektir ve her iki taraf da belirtilen ücreti ödeyerek yargıç yardımcısına kararı belirtilen şekilde tekrar incelemesi için başvuruda bulunabilir. Yargıç yardımcısının kararı nihaidir ve hiçbir mahkemede geçerliliğine dair sorgulanamaz.

(v) Bir kişi tahkim konseyinin izni olmadan evlenirse -

a. Şuanki eşi derhal "acil" veya "gecikmiş" mehri tam tutarını ödemek zorunda kalacaktır. Eğer mehri ödenmezse, ödenmemiş arazi vergisi gibi tazmin ettirilecektir.

b. Suçlu bulunursa, bir yıla kadar hapis cezası yada on bin taka (Bangal para birimi) kadar para cezası veya ikisi birlikte verilecektir.

²⁰⁹ 1974 tarihli 52 Sayılı Kanun (Müslüman Evlilik ve Boşanma Kayıt Kanunu, 1974) ile yürürlükten kaldırılmıştır.

7. Madde- 7; (Talâk) Boşanma:

(i) Bir erkek eşinden boşanmak isterse, boşanma ilanından sonra mümkün olan en kısa sürede başkana yazılı bildirimde bulunacaktır. Karısına bildirimin bir kopyasını verilmesi gerekmektedir.

(ii) i. Alt maddenin hükümlerini ihlal eden kişi, bir yılı geçmemek üzere hapis veya onbin taka geçmeyen para cezası veya her ikisine birlikte çarptırılmaktadır.

(iii) v. Alt maddenin hükümlerine göre, açıkça veya başka şekilde boşanma, önceden iptal edilmemişse, i. alt madde'de başkana bildirimde bulunma tarihinden itibaren doksan gün geçene kadar geçerli olmayacaktır.

(iv) Yukarıdaki i. alt maddeye göre, bildirimin alınmasından itibaren 30 (otuz) gün içinde, Başkan, ilgili taraflar arasında uzlaşma sağlamak amacıyla bir tahkim konseyi oluşturacak ve tahkim mahkemesi bu uzlaşma için gerekli tüm önlemleri alacaktır.

(v) Boşanma bildirimi sırasında eş hamile ise, iii. alt madde'ye göre belirtilen süreç veya hamilelik süreci, hangi süre daha sonra bitiyor ise, o süre geçene kadar boşanma hüküm ifade etmez.

(vi) Bu maddeye göre, etkin bir boşanma ile boşanmış bir kadın, üç defa bu şekilde boşanmadıkça üçüncü bir kişi ile evlenmeden aynı kocayla yeniden evlenebilmektedir.

8. Madde- 8; Talâk Dışındaki Başka Bir Şekilde Boşanma:

Boşanma hakkının kadına usulüne uygun olarak verildiği ve kadının bu yetkiyi kullanmaya istekli olduğu durumlarda ya da kadın talak dışında herhangi bir yolla boşanma isterse, bu durumda, gerekli değişikliklerle birlikte mümkün olduğunca 7. maddenin hükümleri uygulanacaktır.

9. Madde- 9; Nafaka:

(i) Bir koca karısına yeterli nafaka vermezse, ya da birden fazla eş olması durumunda, onlara eşit nafaka vermemesi durumunda eşlerden herhangi biri hukuki olarak başkana başvurabilmektedir. Bu durumda başkan, konuyu çözmek için bir tahkim konseyi oluşturur ve bu konsey, koca tarafından karısına ödenecek nafaka miktarını belirten bir sertifika verebilmektedir.

(ii) Bir eş, verilen sertifikanın yeniden değerlendirilmesi için yargıç yardımcısına belirlenen süre içinde ve belirtilen şekilde belirtilen ücreti ödeyerek başvurabilmektedir.

(iii) Yukarıdaki i. veya ii. alt maddeye göre, belirleyen para zamanında ödenmezse, ödenmemiş arazi geliri gibi ödeme alınacaktır.

10. Madde- 10; Mehir:

Evlilik cüzdanı veya evlilik sözleşmesinde kesin olarak mehir ödeme yöntemi belirtilmemişse, nominal değerin tamamı talep üzerine geri ödenebilir.

11. Madde- 11; Kural Koyma Yetkisi:

(i) Hükümet, bu yönetmeliğin amaçlarını yürürlüğe koymak için kurallar koyabilir.

(ii) Hükümet, bu madde altındaki kuralları yürürlüğe koyarken, şu hükümleri koyabilir: kuralların herhangi birinin ihlali nedeniyle bir aya kadar hapis cezası veya beş yüz taka veya her iki cezayı birden verebilir.

(iii) Bu maddeye göre oluşturulan kurallar Resmi Gazete'de yayımlanır ve bundan sonra bu yönetmelik yürürlüğe girmiş sayılır.

12. Mahkeme Yeri (11-A):

Halen yürürlükte olan başka herhangi bir yasaya rağmen, bu kararname kapsamındaki herhangi bir suç, bölge mahkemesinde yargılanacaktır. Bölgeden kasdedilen;

(i) Suç işlenme yeri veya

(ii) Davacı veya sanığın yaşadığı yer veya en son yaşadığı yerdir.

B. 1961 TARİHLİ MÜSLÜMAN AİLE HUKUKU İSLAM HUKUKU AÇISINDAN İNCELENMESİ:

Müslüman Aile Hukuku, 1961; Miras, Evliliğin tescili, Çok Evlilik, Boşanma ve Nafaka Yasaları. Bu kanunda 13 madde bulunmaktadır. Bu hükümler birçok durumda İslam hukuku ile uyumludur, ancak bazı konularda İslam hukuku ile çelişmektedir. Aşağıda bu kanunun özel yönleri İslam hukuku ışığında gözden geçirilecektir.

1. Torunların Babanın/Annenin Ölümünde Büyükanne ve Büyükbabalardan Mirası (Madde 4):

Bu Kararnamenin 4. Maddesinde şu ifade yer almaktadır; Mirasçılara miras paylaştırılmadan önce murisin oğlu veya kızı ölürse ve mirasçılar arasında mal

paylaşımında o oğlunun veya kızının çocukları yaşıyorsa, dağıtım sırasında ölen oğul ya da kız hayatta olsaydı alacağı pay çocuklarına verilir. Bu bölüm incelendiğinde, 4 tür kişinin miras almasının İslam hukukunda hâkim olan düzenlemeden farklı olduğu görülmektedir.

a. Babanın ölümünde büyükbabanın mirasından torunlara miras kalır:

Bu yasaya göre, baba, büyükbabadan önce ölürse, torunlar her zaman dedenin vefatından sonra, baba yaşıyor olsaydı alacağı kadar pay alacaklardır.

b. Babanın ölümünde büyükannesinin mirasından torunlar miras kalır:

Bu yasaya göre, baba, büyükanneden önce ölürse, torunlar her zaman baba annenin vefatından sonra, baba yaşıyorsa alacağı kadar pay alacaklardır. Büyükanne ve büyükbabaların mirası ile ilgili bu sorun İslam hukuku ile çelişmektedir. Bu konu aşağıdaki altı miras koşulunu içermektedir:

(a) Baba büyükanne ve büyükbabadan önce ölürse, Büyükanne ve büyükbabanın ölümü sırasında bir veya daha fazla amca (yani, büyükanne ve büyükbabanın herhangi bir oğlu) varsa, o zaman İslam hukukuna göre torunlarından hiç kimseye büyükanne ve büyükbabaların mülkiyetinden miras kalmayacaktır. Ancak, yukarıdaki kararnamede, her durumda torunların, vefat eden babanın temsili oranında, büyükanne ve büyükbabanın mülkünden mal alacağı belirtilmektedir. Kararnamenin bu maddesi bu anlamda İslam hukuku ile çelişmektedir.²¹⁰

(b) Baba büyükanne ve büyükbabadan önce ölürse, Büyükanne ve büyükbabanın ölümü sırasında amca ve teyze (yani büyükanne ve büyükbabanın oğlu / kızı) yoksa, O zaman İslam hukukuna göre torunlar, büyükanne ve büyükbabaların mülkiyetinden miras alacaktır. Alimlerin fikir birliği, eğer hiçbir oğul hayatta değilse, onun yerine oğlunun oğullarının geçeceği yönündedir. Çünkü şeriat terminolojisinde çocuğun çocukları da çocuk olarak kabul ediliyor.²¹¹ Benzer şekilde, bu durumda torun, kızın yerine mirsataki payı oranında malı miras olarak alacaktır.²¹²

(c) Baba büyükanne ve büyükbabadan önce ölürse, Büyükanne ve büyükbabanın ölümü sırasında amca ve teyze (yani büyükanne ve büyükbabanın oğlu / kızı yoksa), ve

²¹⁰ Dr. Mohammad Manzoor Elahi ve diğerleri, a.g.e., s. 10

²¹¹ Dr. Mohammad Manzoor Elahi ve diğerleri, a.g.e., s. 11

²¹² Mevlana Muhammed Abdur Rahman ve Mevlana Muhammed Halilul Rahman Mumin, *İslam'da Miras Hukuku-İslam'da Şahitlik Yasası*, Dhaka: Bangladeş İslam Merkezi, 2009, s. 34

hiçbir erkek torun yoksa kız torun tek olursa mülkün yarısı miras alacaktır. Lakin kız torun birden fazla olması halinde mülkün üçte ikisini pay olarak alacaktır.²¹³

(d) Baba büyükanne ve büyükbabadan önce ölürse, Büyükanne ve büyükbabaların öldüğü anda sadece kızları (birden fazla kızı) hayatta ise ve onlardan önce ölen oğullarının çocukları yaşıyorsa, bu durumda kızlara miras payı verildikten sonra geri kalanı torunlara asabe olarak verilecektir. Bu durumda da yukarıdaki kararname İslam hukukuna aykırıdır. Çünkü kararnameye göre torunlar, yukarıdaki şartlara uymayan vefat eden babanın temsil oranından miras pay alacaklardır. Bunun yerine, ölenin kızının payını verdikten sonra torunlar asaba olarak mülkün geri kalanından pay alacaklar. Bu konuda Abdullah bin Abbas (Allah ondan razı olsun), Peygamberimizin şöyle dediğini rivayet etmiştir:

“Mirasın belirli bir bölümünü, alma hakkına sahip olanlara verin. Geriye kalan miras ilişki açısından ölüye en yakın kişilere verilecektir.”²¹⁴

(e) Benzer şekilde, büyükanne ve büyükbabanın birden fazla kızı varsa ve ölen oğlunun bir veya daha fazla kızı varsa ve torunu yoksa, kız torun mahrum kalır. Çünkü iki veya daha fazla kızı mülkün üçte ikisini alırsa kızların daha fazlasını alma şansı yoktur.²¹⁵ Bu durumda bu kararname islam hukuku ile çelişmektedir.

(f) Büyükanne ve büyükbabaların yalnızca bir kızı varsa ve oğlu yoksa, ölen oğlunun bir veya daha fazla kızı varsa, ölen oğlunun kız veya kızları altıda biri alacaktır. Çünkü kızlar için ayrılan üçte ikisini aldıktan sonra bile altıda biri kalmaktadır. Kalan bu pay oğulları olmadığından dolayı torunları için belirlenmiştir.²¹⁶ Bu durumda bu kararname islam hukuku ile çelişmektedir.

c. *Annenin ölümünde sonra anne babadan torunlara miras:*

Yürürlükteki olan bu kanuna göre, anne büyükbabadan önce ölse bile torunlar, dedenin ölümünden sonra annenin yaşadığı durumda aldığı kadar miras alacaktır.

d. *Annenin ölümünden sonra anneanneden torunlara miras:*

Yürürlükteki olan bu kanuna göre, anne anneanneden önce ölürse bile torunlar, anneannenin ölümünden sonra annenin yaşadığı durumdaki gibi miras alacaktır. Büyükanne ve büyükbabaların mirası sorunu bu kararnamede İslam hukuku ile

²¹³ A.g.e., s. 34

²¹⁴ İmam Buhari, *Sahih-İ Buhari*, c. 8 hadis No. 6735.

²¹⁵ Mevlana Muhammed Abdur Rahman ve Mevlana Muhammed Halilul Rahman Mumin, a.g.e., s. 34

²¹⁶ Dr. Mohammad Manzoor Elahi ve diğerleri, a.g.e., s. 11

çelişmektedir. İslam hukukçuları şu görüştedir: “İslam Şeriatında asabe²¹⁷ ve Ashâbü’l-Ferâiz²¹⁸’un huzurunda torunlar asla büyükanne ve büyükbabaların mallarını mirasçı olamazlar. Çünkü Kuran’da ve Sünnet’te kendilerine miras verilmemiştir. Ancak yukarıdaki kararnamede, annenin büyükanne ve büyükbabadan önce ölmesi halinde, mülkün anne temsili oranında torunlara verilmesi gerekir. Şeriat terminolojisinde kızların çocuklarına 'zevi’l-erhâm'²¹⁹ denir. Yani, 'Ashâbü’l-Ferâiz' (belirli bir hisseye sahip) veya 'Asabe' olmayan akrabalar. Bu tür akrabalar arasında kız kardeşin çocukları, erkek kardeşin kızları, amcalar ve teyzeler bulunur. 'Ashâbü’l-Ferâiz' ve 'Asabe' varken bu kişiler oybirliğiyle miras hakkına sahip değillerdir. Elbette, 'Ashâbü’l-Ferâiz' ve 'Asabe' yoksa, o zaman fıkıhçıların çoğu 'zevi’l-erhâm'ı miras almaktan söz etmişlerdir.²²⁰ Lakin bu kararnamede belirtilen, annenin büyükanne ve büyükbabadan önce ölmesi halinde, mülkün anne temsili oranında torunlara verilmesi islam miras hukukuna aykırıdır.

e. İslam hukukuna göre bu maddenin değiştirilmesi önerisi:

İslam hukukuna göre, '1961, Müslüman Aile Hukuku’nun 4. maddesin değiştirmek için, zorunlu vasiyet²²¹ hükmü ile değiştirilmesi gerekmektedir. Bu maddeyi aşağıda belirttiğimiz gibi değiştirip İslâm hukukuna kazandırabiliriz.

"Terekesi bölünecek olan, oğullarından veya kızlarından herhangi biri kendisinden önce ölürse ve bu kişi, hayattayken ölen oğlunun veya kızının çocukları için vasiyette bulunabilir. Bu nedenle ölümünden sonra kurallara göre bu maldan kendilerine pay verilecektir. Ama hiçbir durumda vasiyet üçte birden fazla olmamalıdır." Bu maddede bulunan düzenlemeyi, İslam hukukuna uygun hale getirmek için, bu şekilde değiştirmek uygundur. Çünkü bütün Müslüman hukukçular, mirasçı olmayan akrabalarına vasiyet

²¹⁷ İslâm hukukunda miras bırakana doğrudan veya erkek vasıtasıyla bağlı bulunan mirasçılar için kullanılan fıkıh terimi. İslâm miras hukukunda belirli pay sahibi mirasçılar için kullanılan terim. [Hayreddin Karaman, “Asabe” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. 3, ss. 452-453.]

²¹⁸ İslâm miras hukukunda belirli pay sahibi mirasçılar için kullanılan terim. [Hamdi Döndüren, “Ashâbü’l-Ferâiz” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. 3, ss. 467-468.]

²¹⁹ Ölenin ashâb-ı ferâiz ve asabe dışındaki kan hısımları. [Hamza Aktan, “zevi’l-erhâm” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, ss. 304-308.]

²²⁰ Dr. Mohammad Manzoor Elahi ve diğerleri, a.g.e., s. 12

²²¹ Fıkıhta kişinin, malını ölüm sonrasına bağlayarak bir şahsa veya hayır cihetine teberra yoluyla temlik etmesini ifade eder. [Abdüsselam Arı, “vasiyet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, ss. 552-555.]

yoluyla mal vermeyi müstehap kabul etmiştir.²²² Ayrıca hukukçular arasında Abdullah b. Abbas, Hasan-ı Basrî, Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk, Tâvûs b. Keysân, Saîd b. Müseyyeb, Müslim Ibn Yasir, Katâde b. İdrîs, İbn Cerîr et-Taberî, Ishâk İbn Râhûye, Imam Ahmed ve İmam Şafîi'ye göre böyle bir vasiyetname yapmak vaciptir.²²³ Onların delili ise;

“Âişe radiyallahu anhâ'dan rivayet edildiğine göre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e bir adam: Annem ansızın öldü. Öyle sanıyorum ki, şayet konuşabilseydi, sadaka verilmesini vasiyet ederdi. Şimdi ben onun adına sadaka versem, sevabı ona ulaşır mı? diye sordu. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de: “Evet” buyurdu.”²²⁴

Ayrıca Mısır, Fas, Suriye, Kuveyt ve Lübnan da dahil olmak üzere birçok müslüman ülkede zorunlu vasiyet hükümleri yaygındır, bu nedenle ülkemizde de benzer yasalar çıkarılabilmektedir.

2. İkinci Evliliği Engellemeyle İlgili (Çok Eşlilik) Madde 6:

Söz konusu bu maddenin 1. alt maddesinde, tahkim heyetinin izni olmadan ikinci bir evlilik yapılması halinde, yürürlükteki yasaya aykırı olduğu için kayıt altına alınmayacağı belirtilmektedir. Aynı zamanda, 2, 3 ve 4 numaralı alt maddeler bir tahkim heyetinin kurulmasını sağlar ve bu durumda, başkan ve karı kocanın temsilcilerle beraber oluşturduğu hakem heyetinin kararı ile ikinci bir evliliğe izin verilmektedir.

Ancak İslam'da ikinci evlilik durumunda hakem heyetinden izin alınması şartı yoktur. Çünkü kocanın yeniden ikinci evliliği yapıp yapmama konusunda tam yetkisi vardır.”²²⁵

3. İkinci Evlilikten Dolayı Derhal İlk Evliliğin Mehrinin Ödenmesi (6. Madde, 5. Alt Madde):

İslami bakış açısından mehir kadının hakkıdır. Mehir ödeme konusunda ikinci evlilik ya da çok evlilik gibi olaylar söz konusu değildir. Boşanma durumunda dahi eş mehir ödenir ve ödenen mehir hiç bir şekilde geri alınamaz. Hanefilere göre mehrin

²²² Mevlana Muhammed Burhanuddin Sambhali, *Aile Krizini Çözmede İslam [paribarik sonkot nirosone Islam]*, Dhaka: İslamic Foundation Bangladesh, 2008, s. 16.

²²³ Dr. Mohammad Manzoor Elahi ve diğerleri, a.g.e., s. 15

²²⁴ İmam Buhari, *Sahih-İ Buhari*, a.g.ş., hadis No. 2760.

وَعَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ أُمِّي افْتَلَنْتُ نَفْسَهَا وَأَرَاهَا لَوْ تَكَلَّمْتُ ، تَصَدَّقْتُ ، فَهَلْ لَهَا مِنْ أَجْرِ إِنْ تَصَدَّقْتُ عَنْهَا ؟ قَالَ : « نَعَمْ » . متفقٌ عليه.

²²⁵ Nisa, 4/3*

*فَأَنْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مِثْلَىٰ وَلِلَّتِ وَرُبِعَ -

belirlenmesi mevcut olan örfe göre yakın veya uzak bir tarihe ertelenebilir. Şafî ve Hanbelî fakihlere göre mehrin tamamını veya bir kısmının ertelenmesi caiz olmakla beraber eğer tarih zikredilmişse hemen verilmesi gerekir. Mehir ertelenip tarih belirlenmemişse Hanbelîlere göre mehrin en geç ödenme zamanı ölüm veya boşanmadır. Mâlikîlere göre mehir olarak belirlenen mal veya eşya nikahın yapıldığı şehirde bulunuyorsa hemen teslimi mümkünse akdın yapıldığı gün içinde ödenmesi gerekir. Mehir olarak belirlenen mal veya eşya hemen teslim edilemeyecek bir yerdeyse teslim edilmesi mümkün olan en yakın tarihe ertelenmesi akid sahih olur.²²⁶

Konuyla alakalı fakihlerin görüşlerine gelince; Şafî ve Hanbelî mezheplerinin genel görüşü tercih edilen görüştür.

İslam Hukukuna göre ilk evlilikte mehrin verileceği tarih belirlenmiş veya belirlenmemiş olsa bile ikinci evlilik yapıldığında ilk hanımın mehrinin muaccel olacağı gibi bir şart yoktur.

4. Kocanın Başkan ve Eşine Boşanma Bildirimi Göndermesi (6. Madde, 1 ve 2. Alt Madde):

Bu iki alt bölümünde, koca tarafından karısına boşanma davası açması durumunda hem başkana hem de karısına boşanma bildirimi göndermesi gerekmektedir. Böyle bir düzenleme İslam hukuku ile uyumlu değildir. Çünkü İslam hukukunda erkeklerin boşanma hakkının uygulanması için herhangi kurma bildirimde bulunması ya da başvurması zorunlu değildir. Aksine, eğer bir koca karısını boşarsa, o talakın geçerli olabilmesi için başka bir sebebe ihtiyacı yoktur. Boşandıktan sonra bile karı koca dışında hiç kimse onu geri alma hakkına sahip olmayacaktır.

Kanunda bahsedilen uygulama, -kocanın Başkana haber vermesinin gerekliliği- İslam Hukukundaki talakın tanımı ve kapsamı dâhilinde olmayan ilave bir koşuldur. Mezheplerin talakta vekâletle ilgili muhtelif görüşleri olmakla birlikte kanundaki bu bahsettiğimiz durum, Hanefilerin kocanın talak hakkını kendisinin dışında birinin kullanmasıyla ilgili yaklaşımlarından risalete benzemektedir. Hanefilere göre koca boşamayla ilgili bir kişiyi görevledirebilir(vekâlet), talak hakkını eşine veya bir başkasına devredebilir (havale) yahut artık kendisinden boşadığını karısına iletmesi için elçi tutabilir(risâlet).²²⁷Elbette kocanın hanımına ondan boşandığını kendisine söylemesi yeterli

²²⁶ Vehbe Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühü*, C. IX, s. 264.

²²⁷ Vehbe Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühü*, C. IX, s. 391.

olacağı gibi eğer bizzat eşinin yüzüne karşı söyleme imkânı yoksa Başkana (yahut bu işte görevlendirilmiş başka bir şahsa) izin vererek ‘eşinin artık boş olduğunu’ bildirmesiyle de talak gerçekleşmiş olur. Fakat talakın geçerli olması için kocanın eşini boşadığını yetkili herhangi bir kişiye bildirme zorunluluğu yoktur.

5. Başkana Bildirimde Bulunma Tarihinden İtibaren 90 Gün Geçmedikçe Boşanma Geçerli Olmayacaktır (Madde 7, Alt Madde 3):

Bu alt bölümde ilk boşanmanın yerine getirilmesi durumunda başkana ihbar verildiği andan itibaren 90 günlük bekleme süresi hesaplanmıştır. Bu süre zarfında yapılan itirazlar, haksızlık olup olmadığı ve eşlerin durumu değerlendirilir. 90 gün dolduğunda boşanma geçerli olur ve şer’an belirlenmiş olan iddet süresi başlar. Ancak İslam hukukunda boşanır boşanmaz iddet süresi başlar, bahsedildiği gibi bir bekleme süresi yoktur.

İslam hukukuna göre boşanma gerçekleştikten sonra sadece iddet süresince beklenir, iddet süresi de üç kur’dur (Hayız²²⁸ / saflık). Kur’anda Allah cc şöyle buyurmuştur:

“Boşanan kadınların kendileri üç âdet görünceye kadar beklerler.”²²⁹

Bu kanunda tüm kadınların bekleme süresi eşit olarak değerlendirilmiştir, Yani yeni evli bir eş söz konusu olduğunda boşandıktan sonra doksan gün beklemeden boşanma geçerli olmayacaktır. Ancak İslam hukukuna göre cinsel ilişkiye girmemiş bir kadına yapılan boşama hemen yürürlüğe girmektedir. Bu konu Kur’an’da şöyle ifade edilmiştir:

*“Ey iman edenler! Mümin kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden onları boşadığınızda onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur.”*²³⁰

6. Boşanma Olayının Tahkim Konseyi Tarfından Çözümü (Madde 7, Alt Madde 4):

Bu maddeye göre, koca karısından boşanmak isterse başkana bildirim gönderecektir. Başkan, bildirim aldıktan sonra karı kocayı bir araya getirmek için bir tahkim konseyi oluşturacaktır ve hakemler uzlaşmak için gerekli tüm önlemleri alacaklardır. Böyle

²²⁸ Kadının döl yolundan belirli sürelerle gelen ve bazı ibadetlerin ifasına engel teşkil eden kan anlamında fıkıh terimi. [Yunus Vehbi Yavuz, “Hayız” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 17, ss. 51-53.]

²²⁹ Bakara, 2/228.

وَالْمُطَلَّاقَاتِ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ -

²³⁰ Ahzab, 33/49

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَكَرَّمْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُونَهَا -

bir uygulama bu şekliyle İslam Hukukunda bulunmamakla birlikte tamamen aykırı olduğu da söylenemez. İslam hukukuna göre karı koca arasında bir anlaşmazlık veya eşlerden herhangi birinin evlilik hayatında herhangi bir bedensel veya zihinsel hastalığı varsa, karı koca önce kendi aralarında bir çözüm bulmaya çalışacaktır. Bu konuda Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

*“Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında bir uzlaşmaya varmalarında onlara günah yoktur ve sulh hayırlıdır.”*²³¹

Karı koca kendi aralarında çözemezse, akrabalarından birer hakem atayarak evlilik ilişkisini normalleştirmeye çalışacaklardır yahut boşanmalarına yönelik karar alacaklardır. Allah (c.c) bu konuda şöyle buyurmuştur:

*“Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur”.*²³²

Ayetlerde ifade edilen husus şudur ki, eşler arasında bir anlaşmazlık olduğunda problemin ilk önce kendi aralarında çözülmesi için ortak bir yol aramaları gerekmektedir. Bu aşamada çözilememişse ailelerinden birer hakem tayin edilerek çözülmesidir. Lakin bu kanunda koca tarafından boşanma kararı alındıktan sonra başkana bildirim gönderilecek ve başkan tahkim konseyi oluşturacaktır. Bu kanun kocanın karısıyla olan anlaşmazlığını aile sınırlarının dışına çıkarmaktadır. Başkana boşanma bildirimi gönderildikten sonra 30 gün içerisinde tahkim heyeti atanması öngörülür. İslam Hukukunda belli şartlara istinaden kadının mahkeme yoluyla boşanma hakkı talep etmesi (tefrîk) durumunda mahkeme kurulur. Tefrik²³³ için belirlenen şartlar dışında yola başvurulması doğru değildir. Böyle bir uygulama İslam hukuku açısından olduğu kadar medeni toplum açısından da mahsurludur.

7.Kadının Hamileliği Durumunda Boşanmanın Geçerli Olabilmesi İçin Gereken Bekleme Süresi (Madde 7, Alt Madde 5)

Boşanma bildirimi sırasında eş hamile ise III. alt maddeye göre belirlenen 90 günlük süre veya hamilelik sürecinden hangi süre daha geç bitiyorsa o süre geçene kadar boşanma hüküm ifade etmez. Bu alt maddede 90 gün veya çocuk doğumu gecikse geciken süre de

²³¹ Nisa, 4/128.

وَ إِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُورًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ -

²³² Nisa, 4/35.

وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِمْ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا -

²³³ Bu konu, III. Bölümün “Mahkeme Yoluyla Boşanma Hakkının Elde Edilmesi” başlığı altında detaylı olarak incelenmiştir.

iddet olarak kabul edilir. Burada şart koşulan süre tamamen hukuki bir içtihatır. İslam hukukunda kocanın hanımını boşarken herhangi bir yere başvuruda veya bildirimde bulunması gerekmediği gibi, bahsedildiği gibi bir ilave bekleme süresinin şart koşulması da söz konusu değildir. İslam hukukunda hamile kadınlar için her durumda doğum iddet süresinin bitimi olarak kabul edilmektedir. Kocanın hanımını boşadığı andan itibaren doğuma kadar geçen süre ister 90 günden fazla olsun ister az olsun iddet doğumla birlikte biter.

8. Eski Kocayla Evlilik (Madde 7, Alt Madde 6)

Bu alt maddeye göre üç defa talak verilip iddet tamamlanırsa, kadın herhangi bir ek şart veya kural olmaksızın eski kocası ile evlenebilir. Ancak İslam hukukuna göre talaktan sonra iddet süresi de bitse kadın bir başkasıyla gerçek bir evlilik hayatı yaşamadan boşandığı kocasına helal olmaz. Yani kadının başka biriyle evlenip zifafa girdikten sonra boşanmadan eski kocası ile evlenme caiz değildir. Allah (c.c) bu konuda şöyle buyurmaktadır:

“İkinciden sonra koca eşini bir daha boşarsa, bundan sonra kadın, boşayandan başka bir koca ile evlenmedikçe ona helâl olmaz.”²³⁴

İslam hukukuna göre ilk kocadan uç talakla (Beynûnet-i kübrâ) talakla boşandıktan sonra kadın tekrar eski eşine dönebilmek için başka biriyle ciddi bir şekilde ve zifafın da gerçekleşmiş olması şartıyla evlilik hayatı yaşadıktan sonra tekrar boşanma gerçekleştiği takdirde mümkündür. Bu prosedür dışında eski eşler birbirine helal olmaz. Olumsuz bir uygulama olan ve Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından da lanetlenen²³⁵ hülle²³⁶ ise bu problemi çözmek için başvurulabilecek ve hile-i şer’iye kapsamında değerlendirilebilecek meşru bir yöntem değil, aksine kanuna karşı bir hiledir. Çünkü şeklin değişmesi özü ortadan kaldırmaz.²³⁷ Neticede yapılan evlilik boşanma niyetiyle yapılan bir evliliktir ki bu evlilik sahih olmaz.

Bu madde, naslarda açık bir şekilde geçen evlilikle alakalı kesin bir yasağa aykırı olup eğer bu şekliyle uygulanırsa eşler birbirine haram olur.

²³⁴Bakara, 2/230

فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ -

²³⁵ İbn Mâce, Nikâh, 33; Tirmizi, Nikâh, 28.

²³⁶ Üç talâkla boşanmış bir kadının ayrıldığı kocasına tekrar dönebilmesi amacıyla bir başka erkekle evlenmesi.

²³⁷ Saffet Köse, İslam Hukuku Açısından Kanuna Karşı Hile ve Hile-i Şer'iyye, 2.b., İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020, s. 314.

9. Hanımına Boşanma Yetkisi Vermek (Madde 8)

Bu kanuna göre kadına boşanma yetkisi verilirse kadın bu hakkını her zaman kullanabilir. İslâm'da kadına boşanma yetkisi verilmesine tefviz talak (التفويض) ²³⁸ denir.

Fakihler talâkta tefvîzin câiz olduğunda ittifak etmiştir. Hz. Peygamber'den, eşlerine arzu ederlerse kendilerini serbest bırakacağını söylemesini isteyen âyet bu husustaki deliller arasında yer alır. ²³⁹

Boşama yetkisi nikâhtan önce veya sonra kocası tarafından hanımına verilebilir. Koca, karısına 'evlenirsek dilediğin zaman kendini boşayabilirsin', 'nikâhlanırsak muhayyersin' gibi lafızlarla eşine boşanma hakkı verebileceği gibi kadının 'boşanmama izin verirsen seninle evlenirim' gibi şart koşması ve bu şartın kabul edilip nikahlanmaları neticesinde de bu hakkı elde etmiş olur. Fakat kocanın 'boşanma hakkında seni muhayyer bırakmam şartıyla benimle evlen' gibi bir şart koşması ve kendisinin icapta bulunması geçersizdir. Çünkü evlilik gerçekleşmeden böyle bir hakka sahip olunamaz ve dolayısıyla da devredilemez. ²⁴⁰

Tıpkı geleneksel yani beşeri hukuk gibi, İslam hukuku kadına boşanma gücünü kullanma konusunda sınırsız özgürlük vermez. Bu hak ancak boşanma yetkisinin verildiği akit meclisinde yürürlükte kalacaktır ve kadın kabul ettiğinde boşanma gerçekleşecek ve meclis biter bitmez bu hak kaldırılacaktır. Fakihlerin çoğunluğu bu görüştedir.

el-Hidâye'nin yazarı bunun hakkında şunları söylemiştir- *“Bir erkek karısından boşanma yetkisi vermek niyetiyle 'dilediğini yap' derse, ya da ona: boşa kendini, bu durumda o mecliste olduğu sürece kendini boşayabilir. Ancak toplantı'dan ayrılırsa veya başka bir işe başlarsa, o zaman (boşanma hakkı) sorunu onun gücünün dışındadır.”* ²⁴¹ Bu konuda Peygamberimiz şöyle buyurmuştur:

Hazreti Mücahid (r.a) demiştir ki, *“Bir koca karısına hiyar verdiğinde, meclisin bitiminden sonra hiyar kalmayacaktır.”* ²⁴²

Bu kanun ayrıca kadına talak dışında mahkeme yolu ile ve hul hakkına sahip olma gibi boşanma hakkı da sağlamıştır. Ayrıca tüm boşanma hakları “Müslüman Boşanma kanun- 1939” kapsamında tartışılmıştır.

²³⁸ (التفويض) Kişinin kendine ait hukukî bir yetkiyi başkasının kullanmasına izin vermesi anlamında fıkıh terimi.

²³⁹ el-Ahzâb 33/28-29; Buhârî, “Talâk”, 5

²⁴⁰ Abdullah ÇOLAK, *İslâm Aile Hukuku*, İstanbul: ensar, 2018, s. 235-236.

²⁴¹ el-Mergînânî, *a.g.e.*, C. III, s. 119.

²⁴² Ebu Bekir Abdur Razzak, *a.g.e.*, c.6. s. 524, Hadis No.11930.

عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: إِذَا خَيَّرَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ فَلَمْ تَخْتَرْ فِي مَجْلِسِهَا -

Acar'a göre, evlilik sürecinde genç kızların eşlerinden böyle bir hak talebinde bulunmaları ve bunu pazarlık meselesi haline getirmeleri daha başlangıcından evlilik müessesesine zarar verebileceği gibi eşlerin birbirine olan güven duygularını derinden sarsabilir. Bu sebepten dolayı, şer,'an meşru olan bu uygulamanın genel bir hak olarak değerlendirilip nikah akdini takip eden bir prosedür halinde uygulanması, kitaplardan alınıp realitelerin de gözetilerek hayata bu şekliyle yansıtılması maslahata daha uygun olacaktır.²⁴³ Kanundaki uygulama Halil İbrahim Acar'ın bu görüşüyle benzerlik arz etmekle birlikte kanaatimizce de pratik faydaları yönünden daha faydalı olabilir.

10. Tahkim Heyeti Aracılığıyla Nafaka Tazminatı Düzenlemesi (Madde 9):

Bu maddeye göre kocanın nafaka ödemeyi kabul etmemesi durumunda, kadın nafaka tazminatını mahkeme yoluyla alabilir. Kocasını nafaka vermezse devlet, ödenmemiş gelirlerin tahsil edilmesi gibi nafaka tahsilatı için düzenlemeler yapacaktır. Kanundaki düzenlemeye göre nafaka, kadının kocanın üzerindeki mutlak hakkı gibidir ve koca nafakayı temin etmediğinde devlet yoluyla tazmin ettirilir. Lakin İslam hukukuna göre, nafaka kocaya ait bir yükümlülüktür. Bu ayrımın hukuki sonuçları da farklı olacaktır.

Aynı şekilde, geleneksel hukuk gibi İslam hukukunda da, koca nafaka vermezse hakim, karı-kocanın durumunu göz önünde bulundurarak karısı adına nafakayı belirleyebilecek ve tahsilat için gerekli düzenlemeleri yapabilecektir. Bu konuda fakihlerin görüşü şöyledir: Kocanın durumuna göre nafaka belirlenir. Bu (nafaka) hâkim tarafından belirlenecektir. Hâkimin sorumluluğu kocanın durumunu gözden geçirmek ve bir miktar belirlemektir.²⁴⁴

İslam Hukuku, kocanın imkânı olduğu halde eşinin veya eşlerinin nafakasını temin etmemesi yahut adaletsiz şekilde taksim etmesi durumunda ilk çare olarak boşanmayı değil, öncesinde farklı yaptırımlarla kocayı buna zorlamayı öngörür. Öncelikle kadın, hâkime başvurur, hâkim kocayı mahkemeye çıkarıp nafakayı ödemesi konusunda onu ikaz eder. Buna rağmen nafakayı temin etmemeye devam ederse koca hapsedilir. Hapis süresinin takdiri hâkimin insiyatifindedir. Bu Hanefîlerin görüşüdür. Şafîîlere göreyse zengin koca nafaka temininden kaçınırsa kadın zarar görmemek adına nikâhın feshedilmesi için hâkime başvurabilir. Malikîlere göre zahiren malı olmayan fakat zengin olan koca nafaka temin

²⁴³ Halil İbrahim Acar, *İslâm Aile Hukuku*, s. 295.

²⁴⁴ Gazali, *Ravzatüt-Talibin*, c. 9, s. 40; Alıntı yapılan Dr. Mohammad Manzoor Elahi ve diğerleri, a.g.e., s. 123

etmezse bir görüşe göre hâkim eşleri ayırır, diğer görüşe göre önce hapseder daha sonra ayırır. Hanbelilere göreyse zengin koca önce zorlanır, sonra hapsedilir daha sonra sonuç alınamazsa nafaka kocanın malından zorla alınır.²⁴⁵

Kanun maddesindeki uygulamayla şer'i hükmü ve fıkıh mezheplerinin genel kanaatlerini kıyasladığımızda farklılıklar olsa dahi aykırılıkların olduğu söylenemez.

11. Mehir Talep Edildiğinde Hemen Verilmeli (Madde 10):

Mehri nakit ve vadeli ödeme konusunda Hanefi ve Şafiiler şu görüştedir: “Kadının mehrin tamamını nakit olarak tahsil etmesinin caiz olduğu gibi, tamamını daha sonra tahsil etmek de caizdir. Bir kısmı nakit, bir kısmı da sonradan tahsil edilmek üzere bırakılabilir.” Malikilere göre: Mehirin tamamını nakit olarak ödemek müstehaptır.

İslam Hukukunda mehrin peşin ödenip ödenmemesiyle ilgili hususlar iki başlık altında incelenir; Mehr-i muaccel, mehr-i müeccel. Mehr-i muaccel kocanın evlilik esnasında yahut peşin denilebilecek kısa bir zaman sonra ödediği mehirdir. Ödenmesi sonraya bırakılan mehr ise müeccel mehirdir. Herhangi bir tarih belirlendiyse o tarihte ödenir ve kadın o tarihten önce mehri alma hakkı yoktur. Yaygın şekliyle yapılan herhangi bir tarih belirlemediği şekilde ertelenen mehrin ödeme zamanı varsa o yörenin örfüne göre, eğer bu konuda örf yoksa mehrin ödenme zamanı boşanma anında yahut taraflardan birinin ölümüyle muaccel hale gelir.²⁴⁶ Bununla birlikte kocanın mehri ödememesi, eksik ödemesi ya da geri istemesi uygun görülmemiştir. Nitekim ayette; “Kadınlara mehirlerini borcunuzu öder gibi verin.”²⁴⁷ buyrulmaktadır.

IV 1974 TARİHLİ MÜSLÜMAN EVLİLİK VE BOŞANMA (KAYIT) YASASI VE İSLAM HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ

Müslüman Evlilik ve Boşanma (Kayıt) Yasası, 1974, 24 Temmuz 1974'te 52 Sayılı Kanun olarak kabul edilmiştir. Daha sonra, 1982'de bu kanunu değiştirip 1982 yılın 49 sayılı kanun olarak 'Müslüman Evlilik ve Boşanma (Kayıt) (Değişiklik) Yönetmeliği, 1982' olarak kabul edilmiştir. Daha sonra da 2005 yılında bu kanunda tekrar değişiklik yapıp 2005

²⁴⁵ İbn Kudâme, *a.g.e.*, C. VIII, s. 201-203.

²⁴⁶ ÇOLAK, *a.g.e.*, s.127.

²⁴⁷ Nisa, 4/4

وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبَّنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا -

tarihli 9 sayılı Kanun olarak ‘Müslüman Evlilik ve Boşanma (Kayıt) (Değişiklik) Kanunu 2005’ olarak kabul edilmiştir.

A. MÜSLÜMAN EVLİLİK VE BOŞANMA (KAYIT) YASASI, 1974 (DEĞİŞİKLİK 1982 VE 2005) VE MÜSLÜMAN EVLİLİK VE BOŞANMA (KAYIT) KURALLARI, 2009:

Bu yasa Müslüman evlilik ve boşanma tesciline ilişkin birleştirmek ve değiştirmek için bir yasadır. Müslüman evliliklerinin ve boşanmalarının tesciline ilişkin kanunun değiştirilmesinin uygun olduğuna dayanarak; 1974 tarihli Müslüman Evlilik ve Boşanma (Kayıt) Kanunu, 24 Temmuz 1974'te 52 Sayılı Kanun olarak kabul edilen bu kanunda toplam 17 madde bulunmaktadır. bu maddelerden önemli olanlardan bazıları:

1. Bu kanuna göre her Müslüman evliliği tescil ettirilmelidir. (Bölüm-3)
2. Müslüman evliliklerinin kaydı için her bölgede hükümet tarafından belirlenmiş bir 'evlilik kayıt memuru' olacak ve resmi olarak kayıt olma yetkisi verilecek. (Madde 4) evlilik kayıt memuru, belirtilen belli kuraları uyarak evliliği kaydedeceklerdir. (Madde 6) evlilik ve boşanma ile ilgili bilgiler evlilik kayıt müdürlüğünde saklanır. (Madde 10)
3. Nikah memurları tarafından yapılmayan evlilikte, nikah kıyan kişi, bu haberi evliliği kayıt memuruna bildirecektir. (Madde 5)
4. Bu kanuna göre, her Müslümanın boşanma işlemide tescil edilecektir.(Madde 6)
5. Kayıt memuru tarafından gelin ve damada evlilik ve boşanma kaydının bir nüshası verilecektir. (Madde 9)²⁴⁸

2005, Müslüman Evlilik ve Boşanma (Kayıt) (Değişiklik) Kanunu'nun 14. Bölümü tarafından verilen yetkiler kapsamında, Bangladeş Halk Cumhuriyeti Hükümeti, Müslüman Evlilik ve Boşanma (Kayıt) Kurallarını 10 Ağustos 2009 tarihinde, 2009 tarihli 52 sayılı Kanun olarak kabul etmiştir. Daha sonra, Hukuk, Adalet ve Parlamento İşleri Bakanlığı, 2011'de kanunu değiştiren bir bildiri (SRO No. 74/2011) yayınladı. Bu kanunun toplam 41 bölümü ve 1 eki vardır. Önemli olanlardan bazıları şu şekildedir.

1. Evlenme tescil memuruna ruhsat verme konusunda danışma kurulu ve bu memurun sorumlulukları. (Madde 3, 4, 5)
2. Evlilik Kayıt Memuru Ruhsatı, Ruhsat Ücreti, Ruhsat İptali vb. (Bölüm 6-12)
3. Evlilik ve boşanma kayıt ücreti. (Madde 21)

²⁴⁸ <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-details-476.html>

4. Kayıt memuru, gelin ve damadın evlilik yaşını onayladıktan sonra evliliği kaydettirmelidir. (Madde 22)

5. Boşanma, kayıt memuru tarafından onaylandıktan sonra kaydedilmelidir. (Madde 23)

6. Yazı İşleri Müdürü tarafından usulüne uygun olarak öngörülen "d", "e", "ch" veya "g" formlarında evlilik ve boşanma kayıtlarının korunması. (Madde 27)

7. Devletin görevlendirdiği kişiye sicil memurları adına yıllık rapor sunmak. (Madde 38)

8. Bu kuralın takvimine göre, Form "D", yani "2009-Müslüman Evlilik ve Boşanma (Kayıt) Kuralların 27 (1) (a) kuralına göre evlilik kayıt belgesi. Belgede gelin ve damadın kimliği, yaşı, nikah şahidi, avukatın kimliği, mehir miktarı, mehrin ödenmesi, karısına koca tarafından boşanma yetki verilmesi, ikinci evlilik halinde hakem heyetinin izni, tescil ücreti vb. bilgiler içeren toplam 25 paragraf bulunmaktadır.

B. İSLAM HUKUKUNA GÖRE İNCELEMESİ

Bu kanuna göre, her Müslümanın evliliğini tescil ettirmesi zorunludur. Ancak İslam hukukuna göre evlilik bir sözleşmedir. Mesela, Ed Dürrül Muhtar'ın yazarı evliliği tanımlarken şöyle demiş, "Nikah kelimesinin teknik anlamı, bir erkek ve bir kadın arasında kasıtlı olarak herhangi bir yasal engel olmaksızın evlilik bağıyla sonuçlanan bir anlaşmaya girmektir."²⁴⁹ Aynı zamanda evlilik medeni veya sosyal bir sözleşme olarak kabul edilmektedir. Nitekim İslam hukukunda "evlilik, bir erkek ve bir kadın arasında evlilik ilişkisinin kurulmasını yasallaştıran bir medeni sözleşmedir."²⁵⁰ Dolayısıyla, İslamda antlaşma kanun gibi, bu antlaşma sözlü veya yazılı da olabilir.

2009 Müslüman Evlilik ve Boşanma (Kayıt) Yasası 'D' Formuna göre, evlilik sicil defteri'n 18 ve 19'uncu sütunda 'Tefvîz' belirtilmiştir. Burada koca karısına boşanma hakkı vermek zorundadır. Ancak İslam hukukuna göre koca karısına evlilik esnasında 'Tefvîz' hakkı vermek zorunda değildir; Konu ile ilgili Müslüman Boşanma kanunu, 1939'unda detaylı vermiştir.

²⁴⁹ Yayın Kurulu, *İslam hukuk Ansiklopedisi-1, İslam Aile hukuku*, Dhaka: Bangladeş İslam Hukuku Araştırma ve Hukuki Yardım Merkezi, 2012, C. 1, s. 139.

²⁵⁰ Yayın Kurulu, *Yasal İslam Hukuku*, a.g.e, c. 1, s. 157.

SONUÇ

İslâm hukukunun hükümleri halihazırda Bangladeş yargısında, sınırlı bir biçimde değiştirilmiş olsada bir ölçüde medeni hukuk ve aile hukuku konuları da takip edilmektedir. Bangladeş'in bağımsızlığından önceki İngiliz ve Pakistan yönetimi döneminde yayınlanan çeşitli kanunlar ve yönetmelikler yürürlüktedir. Bu kanun ve yönetmelikler her ne kadar Müslümanlara yönelik olarak çıkarılmışsa da tam anlamıyla İslâm hukuku değildir. Tezimizde bu konu detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bunlardan, 1937 yılında çıkan Müslüman Şahıs hukuku (şariat) incelemesine baktığımızda bu kanuna göre Bangladeş mahkemeleri miras, kadının mülkiyet hakları, evlilik, boşanma, ila, zihar, liân, muhâlea, nafaka, mehir, vesâyet, hibe, mal rejimi sözleşmesi, vakıf gibi konular ele alınmıştır. Bu kanun her ne kadar Müslümanlara İslam hukukunun uygulanmasına imkân sağlasa da 1937 yılında Müslüman şahıs hukuku (şariat) kabul edildikten sonra İslam ceza hukuku tamamen ortadan kalkmıştır. Bu yüzden, kadına karşı şiddeti önleme gibi konularda bu hukuk pasif bir rol üstlenmiştir. Ayrıca bu kanun, yukarıdaki konuları İslam hukukuna göre çözmeye yetkisi verse bile, uygulanması Bangladeş'te geçerli olan çeşitli kanunlarla engellenmektedir. Bu nedenle, İslam Şahıs Hukukunu uygulayarak bazı suçları, özellikle kadınlara yönelik şiddeti önlemenin mümkün olmadığını söyleyebiliriz.

Müslüman halkların boşanmayla ilgili çeşitli sorunları çözmek için 1939 yılında çıkarılmış olan Müslüman boşanma kanunda bazı maddelerin İslam hukukundan dışarı çıktığı görülmüştür. Örneğin, gaib ya da mefkûd/kayıp olan kocanın herhangi bir sebep aranmaksızın boşanma talebinde bulunabilmesi, bir başka maddede karısına iki yıl boyunca nafaka vermeyi ihmal etmişse ya da hiç vermezse karısı doğrudan mahkemeye boşanma talebinde bulunabilmesi gibi maddeler amacından sapmıştır.

Yine 1961 yılında çıkarılmış olan Müslüman aile hukukunun dördüncü maddesinde geçen torunların babanın/annenin ölümünde büyükanne ve büyükbabalardan kalan mirasa talip olmakta tartışmaya açık bir konudur. Kanatımızca bu maddenin de İslam miras hukukuna uygun olmadığını söylemek mümkündür. Bu kanunu zorunlu vasiyet hükmü ile değiştirip İslam hukukuna uyumlu bir hale getirdikten sonra İslâm hukukuna kazandırabiliriz.

Araştırmamızın sonucu olarak, Bangladeş'in nüfusun %94'nün dini inancı İslam'dır. Bu sebeple Bangladeş adalet sistemi islâm hukukuna tâbidir.

Bangladeş medeni hukukunun içinde yer alan müslüman halklara yönelik kanunlar her ne kadar İslâm hukukuna uygun gibi görünsede bu kanunlar tamamen İslam hukukuna uygun olduğunu söylemek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- ABDURRAHİM Muhammed, Momin CHOWDORY, A.B.M. Mahmud Sirajul İslam, *Bangladeş'er İtihaş*, Dhaka: Nevruz Kitabistan, 1977.
- ACAR, Halil İbrahim, "Talâk" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 2010, C. 39, ss. 496-500.
- _____, "Tefrik" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 2011, C. 40, ss. 277-279.
- _____, *Ana Hatlarıyla İslâm Aile Hukuku*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2018.
- _____, *İslâm Aile Hukuku*, İstanbul: ensar Yayınları, 2018, s. 172.
- AÇIK, Sümeyra *İslam Hukukunda Çok Eşlilik ve Uygulamaları*, Uludağ Üniversitesi Bursa, 2019, s. 36.
- AHMED B. FÂRİS, *Ebû'l-Hüseyn Zekeriya. Makâyisü'l-Lüga*. Beyrut.: İttihâdü Kitabi'l-Arab, 2002.
- AHMED B. HANBEL, *Müsnedü'l Ahmed b. Hanbel*, Beyrut: el-Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- AHMED K. M Nazir, *Bangladeşe İslamer Agomon*, Dakka: Bangladeş İslamic Center, 1999.
- AKKAS Sarkar Ali, *Independence and accountability of judiciary: a critical review*, Dhaka: Center for Rights and Governance, 2004.
- _____, *Independence and accountability of judiciary: a critical review*, Dhaka: Center for Rights and Governance, 2004.
- AKRAM KHAN Mevlana Muhammad, *Moslem Bonger Şamajik itihaş*, Dhaka: Oytizzo, 2002.
- _____, *Moslem Bongger Şamajik İtihaş*, Dakka: Oytizzo, 2002.
- AKTAN Hamza, "Miras" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 2005, C. 30, ss. 143-145.
- _____, "Zevi'l-erhâm" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 2013, C. 44, ss. 304-308.
- _____, *İslâm Aile Hukukunda Boşanma ve Yorumu*, Erzurum, 1982.

- AKÜN Ömer Faruk, “Bâbü” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 1991, C. 4, ss. 396-400.
- ALEMĞİR, Ebü'l-Muzaffer Muhyiddin Muhammed Bahadır (ö.1118/1706), *el-Fetâva'l-Hindiyye*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1411/1991
- ALİ Muhammad Mohar, *History of the Muslims of Bengal*, Dhaka: İslamic Foundation Bangladesh, 2003.
- ANSARI S. Bazmee, “Burhânpûr” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 1992, C. 6, ss. 438.
- ARI, Abdüsselam, “Vasiyet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 2012.
- ATAR Fahrettin, “Muhâlea” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 2005, C. 30, ss. 399-402.
- _____, “Nikâh” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 2007, C. 33, ss. 112-117.
- AYDIN Mehmet Âkif, “Liân” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 2003, C. 27, ss. 172-173.
- _____, “Mehir” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 2003, C. 28, ss. 389-391.
- AYNÎ, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâr'u'l-kütübü'l-ilmiyye, 2001.
- BAHAUDDİN Mohammad, *Bangladeşe Sufibad*, Dhaka: Şomokal Gazete, <https://samakal.com/print/1610245583/print> (28/10/2016)
- BAKKALOĞLU, Abdussamet, “Tefvîz” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 2011, C. 40, ss. 310-311.
- BANERJEE Shivrath, “Pañçayet sistemi”, *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 1, sss. 456-459.
- BANGLADEŞ HALK CUMHURİYETİ HÜKÜMETİ, *Adalet ve Parlamento İşleri Bakanlığı*, Müslüman Evlilik ve Boşanma (Kayıt) Yasası, 1974, 1974 yılın 52 sayılı kanun (24 Temmuz 1974).

- _____, *Adalet ve Parlamento İşleri Bakanlığı*, Sivil Mahkemesi Yasası, 1987, 1987 yılın 12 Sayılı Kanun (11 Mart 1987).
- _____, *Adalet Ve Parlamento İşleri Bakanlığı*, The Bangladesh (Adaptation Of Existing Laws) Order, 1972, 1972 Yılıının 48. Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, 22 Mayıs 1972.
- BARDAKOĞLU Ali, “Had” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 1996, C. 14, ss. 547-551.
- _____, “Vesâyet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 1998, C. 17, ss. 421-426.
- BAŞOĞLU Tuncay, “Ta‘zîr” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 2011, C. 40, ss. 198-202.
- BAXTER Craig, Boulder, *Bangladesh From a Nation to a State (Nations of the Modern World: Asia)*, USA: Westview Press, 1997.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü’l-Kübra*, Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2003.
- BHOWMİK Prodyot Kumar, Sultana Nigar Chowdhury, Mohammad Salim, “*Bangladeşer İtihaş O Bişwo Sobbota (Bangladeş Tarihi ve Dünya Uygarlığı)*”, III, Dhaka: National Curriculum and Textbook Bord, 2017, ss 32-44.
- BİLMEN Ömer Nasuhi (ö.1390/1971), *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 2013.
- BUHARÎ, *Sahih-i Buhari*, Beyrut: Dâr-u Tûgu’n-Necât, 2001.
- CEZÎRÎ, *Kitâbu’l-fıkħ ale’l-Mezâhibi’l-Erba’a*, Beyrut:Dâr’u’l-kütübü’l-ilmiyye, 2003.
- CHAND Tara, *Influence of Muslim on Indian Culture*, Allahbad: The Indian Press, 1922.
- ÇOLAK, Abdullah, *İslâm Aile Hukuku*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2018.
- ÇOVDURY Masud Hasan, “Bangladeş”, *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 1, ss. 456-459.
- _____, “Dil Hareketleri (Başa Andolon)”, *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 1, ss. 456-459.
- DESÛKÎ,Şemsüddîn Muhammed Arafe, *Hâşiye-tü’d-Düsûkî ale’ş-Şerhi’l-Kebîr*, Dâru İhyâi’l kütübü’l-Arabiyye, c.2., s.294.

- BAŞKANLIĞI, TC Diyanet İşleri. *"Kur'an-ı Kerim Mealî, Haz."* Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıç, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., İstanbul 2017.
- DÖNDÜREN Hamdi, "Ashâbü'l-Ferâiz" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 1991, C. 3, ss. 467-468.
- _____, "Îlâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 2000, C. 22, ss. 61-62.
- _____, *Delilleriyle Aile ilmi*, İstanbul:Erkam Yayınları, 2020.
- EBÛ DAVUD, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye. (Mektebetü's-Şâmile)
- EBÛ ZEHRA, Muhammed el-Ahvâlî's-Şahsiyye, *Dâru'l-Fikri'l-Arabî*, Kahire: 1950.
- ED-DERDÎR, Ebû'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *eş-Şerhu's-Sağîr alâ Akrabi'l-mesâlik ilâ mezhebi'l-İmam Mâlik*, Kahire: Dârü'l-maârif.
- ELAHİ Dr. Mohammad Manzoor ve diğerleri, *"Kuran ve Sünnet ışığında Müslüman Aile Hukuku- 1961, kararnamenin incelenmesi ve bazı değişiklik önerileri"*, Dhaka: İslam Hukuku Araştırma Merkezi ve Adli Yardım Bangladeş (Islamic Law Research Center and Legal Aid Bangladesh) 2006.
- EL-BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *es-Sünenü's-suğrâ*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî.
- EL-CÛRCÂNÎ, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta'rîfât*, Beyrut:Dâr'u'l-kütübü'l-ilmiyye, 1983.
- EL-KÂSÂNÎ, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâ'iu's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i*, Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 1986.
- EL-MERGİNÂNÎ, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî, *el-Hidâye şerh'ü-l Bidâyeti'l-Mübtedî*, Beyrut:Dâru't Turâsü'l Arabî, 1997.
- ERBAY Celal, "Muhâlea" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 2008, C. 32, ss. 282-285.
- ERDOĞAN, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, b. 5., İstanbul: EnsarYayınları, 2015.
- ES-SERAHSÎ, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (ö. 483/1090), *el-Mebsûr*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- EŞ-ŞÂFÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *el-Ümm*, Beyrut: Dâr el-Ma'rife,

- EŞ-ŞEYBÂNÎ, Muhammed b. el-Hasan, *Kitâbu'l-Hucce âlâ Ehli'l-Medîne*, nşr, Mehdi Hasan el- Keylânî el Kadirî, Beyrut, 1983.
- FARRINGTON Anthony, *Trading Places: The East India Company and Asia 1600-1834*, London: The British Library, 2002
- GAZÂLÎ, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmet, *Ravzatüt-Talibin*, Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1991.
- GÖZÜBENLİ Beşir, "Mefkûd" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 2003, C. 28, ss. 324-326.
- HABÎBU'R RAHMÂN Mohammad, *Islamic Jurisprudence and Muslim Law*, Dhaka: Amin Law Book Center, 2010.
- HALÎLU'RRAHMÂN MÜ'MÎN Mevlâna Muhammed, ABDURRAHMAN Mevlâna Muhammed, *İslam'da Miras Hukuku-İslam'da Kanıt Yasası*, Dhaka: Bangladeş İslam Merkezi, 2009.
- HALÎM Md. Abdul, *The Legal System of Bangladesh*, Dhaka: The CCB Book Center, 2008.
- HOQUE Azizul, *The legal System of Bangladesh*, Dhaka: Bangladesh Institute of Law and International Affairs, 1980.
- HUDA K. M. Shamsul, *The Constitution of Bangladesh*, 1. b, Chittagong: Rita Court, 1997.
- HUSAIN Syed Sajjad, "Bengladeş" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 1992, C. 5, ss. 442-447.
- İSMAİL Muhammad, *Development of sufism in Bengal*. (Doktor Tezi), Aligarh: Aligarh Muslim Üniversitesi İslâmîc Studies bölümü, 1989.
- İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddû'l-Muhtâr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İBN EBÎ ŞEYBE, *el-Kitâbu'l-Musannaf fi'l-Ehâdisi ve'l-Asâr*, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2004.
- İBN HACER, *el-Askalânî, Fethu'l-Bârî*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1962.
- İBN KESİR, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut: Mektebetü'l-maârif, 1966.
- İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğnî*, Mısır: Mektebetü'l-Kâhire, 1989.
- İBN RÜŞD el-hafid, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Kahire: Dâru'l Hadîs, 2004, (Mektebetü'ş-Şâmile)

- İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu'l-kadîr şerhu'l hidaye*, Beyrut: Daru'l- kütübü'l-ilmîyye, 2003.
- ENES B. MÂLİK, İmam Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İSLAM Sirajul, Şirin AKHTAR, “Comidar”, *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 1, ss. 456-459.
- KARAMAN Hayreddin, “Asabe” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. 3, ss. 452-453.
- _____, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2009, C. 1, s. 369.
- KARİM Dr. abdul, *Çottograme İslam*, Çittagong: proggalok prokashoni, 2002, ss.01.
- _____, *Banglar Musalmander Samajik İtihaş*, Dhaka: Kakoli Prokashoni, 2006, ss. 49.
- _____, “Faujdar”, *Banglapedia*, Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, C. 1, ss. 456-459.
- KASEM, Abul, “Şah Mahdum Ruposheh- Zug Manoş”, Rajshahi: Şah Mahdum Ruposheh Dorgah State.
- KHAN Yasmin, *The Great Partition: The Making of India and Pakistan*, London: Yale University Press, 2017.
- KOMİSYON, *İslâm Aile Hukuku (el-Mevsûatü'l Fıkhiyye)*, Dhaka: Bangladesh Law Research and Legal Aid Center, 2016.
- _____, *İslam Hukuku ve Hukuk Bilimi*, Dhaka: IFABA 2012.
- _____, *Yasal İslam Hukuku*, Dhaka: IFABA, 2018, c. 1, s. 551
- KONUĞÇU Enver, “Cihangir” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 7, ss. 538-539.
- _____, “Ekber Şah” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, ss. 542-544.
- _____, “Bâbürlüler” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 1991, C. 4, ss. 400-404.
- KÖSE Saffet, *İslam Hukuku Açısından Kanuna Karşı Hile ve Hile-i Şerîyye*, 2.b., İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020, s. 314.

- MP JAIN, *Outlines of Indian Legal History*, New delli: Manohar Publishers, 1993.
- NİZÂMÎ Khaliq Ahmad, “Evrengezib” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 1995, C. 11, ss. 537-539.
- ÖĞÜT Salim, Kevser Kâmil ALİ, "Çok Evlilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), İstanbul: 1993, C.8, s. 366.
- ÖZCAN Azmi, “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 2000, C. 22, ss. 294-295.
- ÖZEL Ahmet, "el-Âlemgîriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), İstanbul:1989, c. 2, s. 365-366.
- PANDAY Pranab, M. A. H. MOLLAH, *"The Judicial System of Bangladesh: An Overview from Historical Viewpoint"*, UK: International Journal of Law and Management, 2011.
- PHAYRE Capt. A.P., *"On the history of Arakan"*, The journal of the Asiatic Society of Bengal, Kolkata: Bishops College press, 1844, C. XIII, Bölüm -1, ss. 36.
- RAHMAN Gazi Shamsur, *Müslüman Hukuku Üzerine Yorum (Muslim Ayner Vassho)*, Dhaka: Khoshroj Kitab Mahal, 2010.
- RANKİN Sir George, *Background of Indian Law*, Cambridge: University Press,1946.
- RAY Indrajit, *Bengal Industries and the British Industrial Revolution (1757-1857)*, Yeni York- USA: Routledge, 2011.
- REMLÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza *Nihâyetü'l-Muhtâc*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.
- RUHÎ Özcan, “İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası”, İzmir, 1996, s. 12; Celal Erbay, İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası, İstanbul, 1998.
- SAMBHALÎ Mevlana Muhammed Burhanuddin, *Aile Krizini Çözmede İslam (paribarik sonkot nirosone Islam)*, Dhaka: İslamic Foundation Bangladesh, 2008.
- SAN‘ÂNÎ, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- SEN Sailendra Nath, *"Ancient Indian History and Civilization"*, II, Yeni delhi: New Age International (P) Limited, 1999, ss 277-287.

- SEYDİŞEHRÎ Mahmud Esad b. Emin, *Feraidu'-ferâiz (Delilleriyle İslâm Mîras Hukuku)*, trc. İsmail Hakkı Uca, İstanbul: Esra Yayınları, 1994.
- SMİTH, Vincent A., and AV Williams Jackson, *History of India*, in Nine Volumes: Volume 5 – The Mohammedan Period as Described by its Own Historians. Chapter 13 – From the Memoirs of the Emperor Jahangir. 2008, C. 5. ss. 294-300.
- ŞİRBÎNÎ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *Muğnî'l-Muhtâc*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997.
- TAHÂNEVÎ, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-funûn ve'l-ulûm*, Beyrut: Mektebet-ü Lübnan, 1996.
- TALİB, Abdul Mannan, *Bangladeşe İslam*, Dhaka: İslamic Foundation Bangladesh, 2002.
- THE WORLD FACTBOOK, Washington D.C: Central Intelligence Agency (CIA), February 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/attachments/summaries/BG-summary.pdf>
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *el-Câmi 'u's-şahîh*, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- TONG Junie T., *Finance and Society in 21st Century China: Chinese Culture Versus Western Markets*, New York- USA: Routledge, 2016, ss. 151.
- UDDIN, Nur. *Bengalce'de ve Bangladeş'te yapılan Kur'an ve tefsir çalışmaları*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- YAMAN Ahmet, “Zihâr” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (DİA), 2013, C. 44, ss. 387-390.
- _____, *İslâm Aile Hukuku*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1999.
- YAVUZ Yunus Vehbi, “Hayız” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 17, ss. 51-53.
- ZUHAYLÎ Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühü*, Suriye: Dâru'l Fikr, 4.b., 1989.